

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის

მაცნე

ეკონომიკისა და
სამართლის
სერია

4. 1989

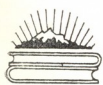
საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე

ИЗВЕСТИЯ АКАДЕМИИ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР

ეკონომიკისა და
სამართლის
სერია

СЕРИЯ
ЭКОНОМИКИ И
ПРАВА

ჟურნალი დაარსებულია 1980 წელს
Журнал основан в 1980 году
გამოდის 3 თვეში ერთხელ
Выходит раз в 3 месяца

4. 1989

გამომცემლობა „მეცნიერება“
ИЗДАТЕЛЬСТВО «МЕЦНИЕРЕБА»

თბილისი
ТБИЛИСИ

სარედაქციო კოლეგია: ა. გუნია (რედაქტორი) ო. გამყრელიძე, მ. გველესიანი, გ. თოღუა, თ. ლილუაშვილი, გ. ნადარეიშვილი, ი. ფუტყარაძე თ. შავგულიძე (რედაქტორის მოადგილე), თ. ჩიკვაძე (რედაქტორის მოადგილე), ლ. ჩიქავა.

პასუხისმგებელი მდივანი ა. შენგელია

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: Гунья А. Л. (редактор), Гамквелидзе О. К., Гвелесиани М. И., Тодуа Г. С., Лилуашвили Т. С., Надареишвили Г. Н., Путқарадзе Я. В., Чикава Л. Л., Чикваидзе Т. Н., (зам. редактора), Шавгулидзе Т. Г. (зам. редактора).

Ответственный секретарь А. Л. Шенгелия

© „საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე“,
ეკონომიკის და სამართლის სერია, 1989 № 4.

რედაქციის მისამართი: თბილისი, 380007, მახარაძის ქ. № 14

Адрес редакции: Тбилиси, 380007, ул. Махарадзе, 14

ტელეფონი 93-22-60 телефон

გადაეცა წარმოებას 19. 10. 89; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 8. 01. 92; შეკვ. № 2776;
ანაწყობის ზომა 7×12; ქაღალდის ზომა 70×108¹/₁₆; მაღალი ბეჭდვა; ნაბეჭდი თაბახი 8. 75;
სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 6, 99; საღ-გატარება 9, 45; შპ 03502; ტირაჟი 750
ფასი 85 კაპ.

*

გამომცემლობა „მეცნიერება“. თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ. 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

*

საქართველოს სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ. 19
Типография АН Грузинской ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

შ ი ნ ა ა რ ს ი

ეკონომიკა

ი. რუხინუბიანი, ე. ჟორდანია, მეურნეობრიობის ახალ პირობებში მეცნიერების და წარმოების ინტეგრაციის რეგიონალური ორგანიზაციული ფორმების განვითარება საქართველოს სსრ-ში	5
ლ. დუნდუა, ბ. ლავკილავა, კაპიტალური მშენებლობის მართვის სისტემისა და ეკონომიკური მეურნეობის სრულყოფის ზოგიერთი საკითხი	12
ა. უშვარიძე, რეგიონის ეკონომიკაზე მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის ზემოქმედების ანალიზი და იმიტაციური მოდელირება	20
შ. ნათენაძე, სამეურნეო ანგარიში სოციალიზმის განვითარების თანამედროვე ეტაპზე	24
ძ. წიკლაური, ახალციხის რაიონის საზოგადოებრივ მეურნეობათა განვითარების ეკონომიკური დონე	33
ი. ავაჯავიძი, პარამეტრების მოწესრიგების ერთი მეთოდის შესახებ	40
ნ. შიოლაშვილი, ვაზის სანერგე მეურნეობის განვითარება საქართველოს სსრ-ში (1973—1985 წწ.)	45
ზ. ალექსიანი, მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის დაჩქარების საკითხები	50
მ. ცუცქერიძე, წარმოების სისტემების რიტმული ფუნქციონირების ფაქტორული ანალიზის სრულყოფისათვის	57
დ. ცაგვანიძე, კონსტრუქციული მასალების გამოყენება მშენებლობაში	64

სამართალი

ბ. ნადარეიშვილი, ბ. ჯიქია, სამართლის ისტორია და დღევანდლობა	70
ო. მელქაძე, მართვისა და კონტროლის კოორდინაციის პრობლემისათვის	81
ნ. თოდუა, სასჯელის განსაზღვრა სიმთვრალეში ჩადენილი დანაშაულისათვის	89
რ. რადუვა, ბრალდებულის დაცვის უფლება ბულგარეთის სახალხო რესპუბლიკის სისხლის სამართლის წარმოებაში	97

ინფორმაცია, რეცენზია, ქრონიკა

ლია წერილი ლ. იაროშენკოს	104
რ. ჟორდანიძე, საბჭოთა ეკონომიკური მეცნიერების სათავეებთან	107
ბ. ხახვაძე, ერთი რუსული დემოგრაფიული ტერმინის ქართული შესატყვისის შესახებ საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიაში	113
	116.

საქ. სსრ კ. შარქის
 საბ. საბ. რესპუბ.
 ენციკლოპედია

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИКА

И. М. Рубинштейн, Е. Ш. Жордания, Развитие региональных организационных форм интеграции науки и производства в Грузинской ССР, в новых условиях хозяйствования	5
Л. К. Дундуа, Б. Б. Лагвилава, Некоторые вопросы совершенствования системы управления и экономического механизма в капитальном строительстве	12
А. И. Ушверидзе, Имитационное моделирование и анализ влияния научно-технического прогресса на экономику региона	20
Ш. П. Натенадзе, Хозяйственный расчет на современном этапе развития социализма	24
К. М. Циклаури, Развитие экономического уровня общественного хозяйства Ахалцихского района	33
Э. Н. Авазашвили, Об одном методе упорядочения параметров	40
Н. Ш. Шиолашвили, Развитие питомникового хозяйства виноградной лозы в Грузии (1973—1985 гг.)	45
З. С. Алексян, Научно-технический прогресс и заработная плата в новых условиях хозяйствования	50
М. В. Цуцкиридзе, О совершенствовании факторного анализа ритмического функционирования производственных систем	57
Д. Г. Церивадзе, Методы планирования и прогнозирования применения конструктивных материалов в строительстве	64

ПРАВО

Г. Н. Надагенишвили, Б. И. Зондзе, История права и современность	70
О. В. Мелкадзе, О проблеме координации в управлении и контроле	81
Н. В. Тодуа, Определение наказания за совершения преступления в состоянии ослыпания	89
Р. Радева, Право обвиняемого на защиту в уголовном производстве народной республики Болгарии	97

ИНФОРМАЦИЯ, РЕЦЕНЗИЯ, ХРОНИКА

Открытое письмо тов. Ярошенко Л. Д.	101
Р. И. Кочорадзе, У истоков советской экономической науки	107
А. Ш. Сахвадзе, О грузинском переводе одного русского демографического термина	113
В Академии наук ГССР	116

ილია რუხიშვილი, ელენე ჟორდანიანი

მიწრნეობრიობის ახალ პირობებში მცნიერების და წარმოების
ინტეგრაციის რეგიონალური ორგანიზაციული ფორმების
ბანვიტარება საქართველოს სსრ-ში

საქართველოს სსრ-ში ეკონომიკის გარდაქმნა მისი სუვერენული უფლებების, თვითმმართველობის და თვითდაფინანსების გაფართოების საფუძველზე, მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის მართვის სფეროში, ახალი სამეურნეო მექანიზმის შექმნას მოითხოვს.

მართვის ეკონომიკურ მეთოდებზე დაფუძნებული ახალი სამეურნეო მექანიზმი, უპირველეს ყოვლისა, მოითხოვს მეცნიერებასა და წარმოებას, მომხმარებელთა და მომწოდებელთა, ძირითადი რგოლისა და ადგილობრივ ორგანოებს შორის, საწარმოებსა და სახელმწიფოს საფინანსო საკრედიტო სისტემის შორის კავშირის ფართო განვითარებას.

შესაძლებელია გამოიყოს რეგიონში მეცნიერების წარმოებასთან შეერთების სამი მიმართულება: 1) რეგიონის სამეცნიერო-ტექნიკური ორგანიზაციები ნერგავენ თავის დამუშავებებს სხვა რეგიონის საწარმოებსა და გაერთიანებებში; 2) რეგიონის გაერთიანებები და წარმოებები ითვისებენ სხვა რეგიონის სამეცნიერო-საწარმოო გაერთიანებების ორგანიზაციების დამუშავებებს; 3) რეგიონის სამეცნიერო-ტექნიკური ორგანიზაციები დაკავშირებული არიან თავისივე რეგიონის გაერთიანებებთან. პირველი ორი მიმართულება განხორციელებული იქნება იმ ორგანიზაციულ ფორმებში, რომლებიც ტიპურია სახალხო მეურნეობის დარგებისათვის და პირველ რიგში მრეწველობისათვის. მესამე მიმართულება განხორციელებული იქნება დარგობრივთან და რეგიონალურ ორგანიზაციულ ფორმებთან ერთად.

მეურნეობრიობის ახალ პირობებში უზრუნველყოფილი უნდა იყოს სამეცნიერო-კოლექტივების უშუალო მონაწილეობა ციკლის — „სამეცნიერო კვლევა, დამუშავება, გასაღება, მომსახურება“ სამუშაოებში.

მეცნიერების და წარმოების ინტეგრაციის გავრცელებულ ფორმას სამეცნიერო-საწარმოო გაერთიანებები წარმოადგენს.

1987 წელს საქართველოში ფუნქციონირებდა 11 სამეცნიერო-საწარმოო გაერთიანება, როგორც მრეწველობაში, ისე სახალხო მეურნეობის სხვა დარგებში. მრეწველობაში სამეცნიერო-საწარმოო გაერთიანებების 2/3 მეტი საკავშირო სამინისტროებს ექვემდებარება. მათი საქმიანობა დარგობრივ პრობლემებისკენაა მიმართული და სრულებით არ უწყობს ხელს რესპუბლიკაში და მის რეგიონებში სამეცნიერო-ტექნიკური პროგრესის დაჩქარებას. საცდელ-ექსპერიმენტული და განსაკუთრებით საწარმოო ბაზის სისტემებში ამუხრუჭებს სამეცნიერო-საწარმოო გაერთიანებების ფუნქციონირების ეფექტურობას და სამეცნიერო-საწარმოო გაერთიანებებში დამუშავებული ახალი

ნაწარმის სერიულ გამოშვებას. არასაკმარისადაა განვითარებული დანერგვითი ქვედანაყოფები.

ამიტომ, აუცილებლობას წარმოადგენს სამეცნიერო-საწარმოო გაერთიანებების სტრუქტურის სრულყოფა, რომლებიც დარგთაშორისი და დარგობრივი პრობლემების გადასაწყვეტად უნდა იყოს მიმართული, რესპუბლიკის სახალხო მეურნეობის ძირითადი სპეციალიზაციის გათვალისწინებით.

რესპუბლიკაში შეიძლება დაჩქარებული იქნეს არა მარტო დარგობრივი სამეცნიერო-საწარმოო გაერთიანებების შექმნის პროცესი, არამედ რეგიონალური სამეცნიერო-ტექნიკური ცენტრებისაც. რესპუბლიკის სახალხო სამეურნეო კომპლექსი აპირებს სამეცნიერო-ტექნიკური ერთიანი რეგიონალური პოლიტიკის ჩატარებას, რომლის განხორციელებაც მეტად მნიშვნელოვანია სამეცნიერო-საწარმოო დონის ასამაღლებლად, ისეთი სპეციფიკური წარმოების დარგებისათვის, როგორცაა: კვების და მსუბუქი მრეწველობა, სოფლის მეურნეობაში — ჩაის წარმოება, მევენახეობა, მეხილეობა, მესაქონლეობა. ამ პრობლემების გადასაწყვეტად, აგრეთვე, სამთო მიწათმოქმედებისათვის ტექნიკის, სოფლის მეურნეობისათვის მცირე მექანიზაციის საშუალებებისა და ტურინზის, სპორტისა და საკურორტო მშენებლობის განვითარებისათვის მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის შესაქმნელად. აკად. ა. გუნიას მიერ შემუშავებულია წინადადებები, რესპუბლიკის ტერიტორიაზე განლაგებული მთელი რიგი სამეცნიერო დაწესებულებების, სამეცნიერო-ტექნიკური ორგანიზაციებისა და საწარმოების, მანქანათმშენებლობის კომპლექსის ბაზაზე სამეცნიერო-ტექნიკური კომპლექსის შექმნის შესახებ. ასეთი ცენტრის ამოცანად უნდა გახდეს ახალი ტექნიკის შექმნა და ამ ტექნიკით რესპუბლიკისა და საჭიროების შემთხვევაში სხვა რეგიონების შესაბამისი დარგების აღჭურვა¹.

ბოლო ოცი წლის მანძილზე მართვის რეგიონალური დონე უმცირეს გავლენას ახდენდა რესპუბლიკაში მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის დაჩქარებაზე. ამის ახსნა მთელი რიგი მიზეზებითაა შესაძლებელი. ახალი ტექნიკის შექმნის და გავრცელების საკითხებში უფლებების გადაჭარბებული ცენტრალიზაციით, რესპუბლიკის რეგიონებში მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის დაჩქარების რეგიონალური ფაქტორების აქტიუზაციის წინადადებების შემუშავებელი ქვედანაყოფების უქონლობა, სამეცნიერო დაწესებულებების საცდელ-საწარმოო ბაზის განვითარების დაბალი დონე, რეგიონალური ორგანოების მატერიალური პასუხისმგებლობის დაბალი დონე. მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის მიღწევების გამოყენებაში. რესპუბლიკაში მეცნიერების და წარმოების ურთიერთკავშირის ფორმების ფუნქციონირების უმრავლესობა საზოგადოებრივ საწყისებზეა აგებული. წარმოებებთან ურთიერთკავშირის ინიციატივა უმრავლეს შემთხვევაში სამეცნიერო დაწესებულებებს ეკუთვნით. მეცნიერების და წარმოების ურთიერთკავშირის ფორმების რეალიზაციის შედეგს ცალკეულ საწარმოებში უპირატესად ერთეული ნიმუშების დანერგვა წარმოადგენს. არასაკმარისად გამოიყენება სამეცნიერო-საწარმოო საქმიანობის ეფექტურობის რეგიონალური რეზერვები. საწარმოებში სიახლის დანერგვის მთავარ წინაღმდეგობას წარმოადგენს საუწყებო ბარიერები და საწარმოების ეკონომიკური დაუინტერესებლობა დარგთაშორისი ხასიათის მნიშვნელოვანი დამუშავების დანერგვაში. დარგობრივი მართვის პირობებში საწარ-

¹ Гуния А. Л., Единство интересов, «Заря Востока», 10 ноября, 1987.

მოთა სიახლის დანერგვა გართულებულია, ახალი დამუშავების რაოდენობის, მათი გეგმური და ფაქტიური ეფექტურობის, ქვეყნის რეგიონებსა და უწყებების მიხედვით მათი განაწილების არასაკმარისი ინფორმაციის გამო.

რესპუბლიკაში პრაქტიკულად არ არსებობს დარგთაშორის და უწყებათაშორის საფუძველზე მეცნიერების და წარმოების ეკონომიკური და ორგანიზაციული კავშირის ახალი ფორმები: რეგიონალური სამეცნიერო ცენტრები, სასწავლო — სამეცნიერო — საწარმოო გაერთიანებები, აკადემიური და დარგთაშორისი სამეცნიერო-ტექნიკური, სამეცნიერო-საწარმოო კომპლექსები, საინჟინრო ცენტრები, დარგთაშორისი მიზნობრივი სამეცნიერო — საწარმოო გაერთიანებები, სამეურნეო ანგარიშიანი დანერგვითი ორგანიზაციები და კოოპერატივები, არასაკმარისად განვითარდა დროებითი შემოქმედებითი კოლექტივები. განვითარებას ჩამორჩა და არსებობს მხარდაჭერას მოითხოვს საქართველოს სსრ მეცნიერებისა და სამეცნიერო მომსახურების საცდელ ექსპერიმენტული ბაზა. რესპუბლიკის ტერიტორიაზე განლაგებული სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტების საერთო რაოდენობიდან 1985 წელს საცდელ საწარმოო ბაზა ჰქონდათ 29,7%. რესპუბლიკაში დარგობრივი სამეცნიერო-ტექნიკური ორგანიზაციების მატერიალურ-ტექნიკური ბაზა მოითხოვს განმტკიცებას. 19 უმაღლესი სასწავლებლიდან მხოლოდ 3-ს გააჩნია საცდელ-საწარმოო ბაზა. 1985 წელს უმაღლესი სასწავლებლების წილზე მოდიოდა საცდელ ექსპერიმენტული საწარმოების 10% და ამ საწარმოების მომუშავეების 9%. განსაკუთრებითაა ჩამორჩენილი საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის სამეცნიერო დაწესებულებების საცდელ-საწარმოო ბაზები. 1985 წელს რესპუბლიკის ტერიტორიაზე განლაგებული საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ინსტიტუტების წილზე სამეცნიერო-დაწესებულებების საცდელ-საწარმოო ბაზების დაახლოებით 8% და ამ ბაზებში მომუშავეთა 3,5% მოდიოდა². საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის დაწესებულებების ძირითადი ფონდების ცვეთის კოეფიციენტი წარმოადგენს დაახლოებით 38%-ს, ხოლო მანქანების და მოწყობილობების ცვეთის კოეფიციენტი 52%-ს.

ამრიგად, რესპუბლიკის სამეცნიერო-კვლევითი და საცდელ-საკონსტრუქტორო სამუშაოების სფეროს ორგანიზაციების უმეტესი ნაწილი, თავისი მცირე ზომების შედეგად, პრაქტიკულად მოკლებულია საცდელ-ექსპერიმენტული ბაზის შექმნას, რის გამოც ძნელია დანერგვითი ხასიათის ამოცანების გადაჭრა. ამიტომ, საკუთარი საცდელ-ექსპერიმენტული ბაზის განმტკიცებით საჭიროა რესპუბლიკის მეცნიერების ყველა სექტორის საცდელი ბაზის რეგიონალური კოოპერაციის განვითარება, სამეურნეო-ანგარიშიანი ურთიერთდამოკიდებულების საფუძველზე, რომელიც აგებული იქნება მოგების განაწილებაში მონაწილეობის პრინციპზე³.

მოკავშირე რესპუბლიკების უფლებების გაფართოებით მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის მართვის სფეროში, ჩვენი აზრით, საჭიროა შეიქმნეს საქართველოს სსრ სახელმწიფო საგეგმო კომიტეტთან არსებული მსხვილი დარგთაშორისი დამუშავებების სამსახური, რომელიც რესპუბლიკის საწარმოო

² საქართველოს სსრ სამეცნიერო-საწარმოო კომპლექსის განვითარების ეკონომიკური პრობლემები, თბილისი, „მეცნიერება“, გვ. 62-63.

³ См.: Кобахидзе А. Д. Развитие хозяйственных отношений академической науки с производством (на примере ГССР), Автореферат диссертации на соискание уч. степени, к. э. н. Тбилиси, 1988, с 9, 15.

ძალეების განვითარების რეგიონალურ თავისებურებებს გაითვალისწინებს. ეს სამსახური უნდა განაგებდეს საშუალებების გარკვეულ ნაწილს (პროცენტს). რომლებიც მეცნიერების განვითარებისათვის, წარმოებაში მათი მიღწევების დასანერგად იქნება გამოყოფილი სამინისტროებისა⁴ და უწყებების მიერ.

მნიშვნელოვანი და ეფექტური დამუშავების შესარჩევად მიზანშეწონილია შეიქმნას გამოთვლითი ცენტრის ბაზაზე ახალი მონაცემების რესპუბლიკური ბანკი.

აუცილებლობას წარმოადგენს რესპუბლიკაში ჩატარებული სამეცნიერო კვლევებისა და საცდელ-საკონსტრუქტორო სამუშაოების რეგიონალური მიმართულებების გაძლიერება. საჭიროა სამეცნიერო კვლევების დამუშავების მიზნობრივი დაფინანსების პრაქტიკის შემოღება, რომელიც საკონკურსო შერჩევის საფუძველზე, რესპუბლიკური და რეგიონალური (საქალაქო, რაიონული) შეკვეთების გზით რესპუბლიკის და მისი რეგიონების სოციალურ-ეკონომიკური განვითარებისათვის იქნება გათვალისწინებული. ამისათვის რესპუბლიკის გადასვლა თვითდაფინანსებაზე და თვითმმართველობაზე შექმნის შესაბამის პირობებს. ახლანდელ პირობებში მეცნიერების და წარმოების ტერიტორიული ურთიერთქმედების კოორდინაციული ფორმა, დამყარებული სხვადასხვა საუწყებო დაქვემდებარების სამეცნიერო ძალების ინტეგრაციაზე, სსრ კავშირსა და მოკავშირე რესპუბლიკების მეცნიერებათა აკადემიების რეგიონალურ სამეცნიერო ცენტრებს წარმოადგენს.

რესპუბლიკის რეგიონების მეცნიერულ-ტექნიკური უზრუნველყოფის კომპლექსური განვითარების აუცილებლობიდან გამომდინარე და საქართველოს სსრ საწარმოო ძალების 2005 წლამდე განვითარების და გადაადგილების სქემასთან დაკავშირებით წამოყენებულია წინადადება საქართველოს სსრ ქალაქებში და რეგიონებში რეგიონალური სამეცნიერო ცენტრების ქსელის შექმნის შესახებ⁴.

სამეცნიერო ცენტრები შეიძლება ორგანიზებული იქნეს ქ. ქუთაისში, ქ. ბათუმში (აჭარის ასსრ), ქ. სოხუმში (აფხაზეთის ასსრ), ქ. ცხინვალში (სამხრეთ ოსეთის ავტონომიული ოლქი) სამეცნიერო ქვეგანყოფილების (ლაბორატორიების) აკადემიური ინსტიტუტების, დარგობრივი სამეცნიერო ორგანიზაციების, რესპუბლიკის უმაღლესი სასწავლებლების ბაზაზე, რეგიონის საწარმო-ეკონომიკური პროფილის შესაბამისად. ეს დაკავშირებს სამეცნიერო საქმიანობის დარგთაშორის კოორდინაციას რეგიონის მეცნიერულ-ტექნიკური მიზნობრივი პრობლემების გადაწყვეტასთან.

რეგიონალური სამეცნიერო ცენტრები შესაბამისი ფინანსური უზრუნველყოფის გარეშე ვერ გადაწყვეტენ ბევრ პრობლემას, რომლებიც სამეცნიერო ძალების საუწყებო გათიშვასთან არის დაკავშირებული. გარკვეული სიძნელეები წარმოიქმნება საძიებელი სამუშაოების დაფინანსების, დარგთაშორისი ხასიათის პრობლემებისა და რეგიონის საწარმოო ძალების განვითარების კომპლექსურ კვლევასთან დაკავშირებით. სამეცნიერო ცენტრების მუშაობა აგებული უნდა იყოს მართვის ეკონომიკური მეთოდების გამოყენების საფუძველზე. ამ მიზნით რეგიონალურ სამეცნიერო ცენტრებში მიზანშეწონი-

⁴ აკად. აგუნიას წინადადებები.

⁵ 1983 წ. ნოემბრიდან ქ. ქუთაისში ფუნქციონირებს საქართველოს სსრ მეტალურგიის ინსტიტუტის ქუთაისის სამეცნიერო კომპლექსური ცენტრი.

ლია შეიქმნას საშუალებათა რეზერვი ასიგნაციის ნაწილის მართვის გადაცემის გზით, რომელიც საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ბიუჯეტიდან საკონკურსო საფუძველზე, ტერიტორიალური პრობლემების დარგთაშორისი ხასიათის მნიშვნელოვანი კვლევების და რეგიონალური სამეცნიერო პროგრამების დაფინანსებისათვის არის გამოყოფილი.

მეურნეობრიობის ახალ პირობებში, რესპუბლიკის შიგნით სამეცნიერო-საწარმოო კავშირი არსებითად უნდა გაძლიერდეს. ამაში დაინტერესებული უნდა იყვნენ როგორც რესპუბლიკის მართვის ორგანოები, ისე რესპუბლიკის ტერიტორიაზე მდებარე საწარმოები და ორგანიზაციები. მათი ეკონომიკური დამოუკიდებლობა წარმოქმნის აუცილებელ პირობებს იმ პრობლემებთან დაკავშირებით, რომლებიც რესპუბლიკის სახალხო სამეურნეო საქრობებთან არის დაკავშირებული.

რესპუბლიკაში და ცალკეულ მის რეგიონებში არ განვითარდა ის ორგანიზაციული ფორმები, რომლებიც აერთიანებდნენ აკადემიურ, დარგობრივ, უმაღლესი სასწავლებლების მეცნიერებასა და წარმოებას. აუცილებლობას წარმოადგენს ტერიტორიული სამეცნიერო საწარმოო გაერთიანებების შექმნა, რომლებიც ტერიტორიული დარგთაშორისი სამეცნიერო-ტექნიკური პრობლემების პიონერული გადაწყვეტისათვის უნდა იყოს ფორმირებული. ამ გაერთიანებების ფორმები საკმაოდ მოქნილი უნდა იყოს. საქართველოს აკადემიური მეცნიერების ექსპერიმენტალური და საწარმოო ბაზის სისუსტის გათვალისწინებით, აკადემიური სამეცნიერო დაწესებულებების, უმაღლესი სასწავლებლების, დარგობრივი და საქარხნო სექტორების კომპერაციულ ეფექტურ ორგანიზაციულ ფორმებად შეიძლება ჩაითვალოს სახელმეკრულებო საფუძველზე მყოფი ღრობით მიზნობრივი სამეცნიერო-ტექნიკური გაერთიანებები⁶. ასეთ გაერთიანებებს რეგიონალური აკადემიური ცენტრების ბაზაზე შეუძლიათ ფუნქციონირება.

შემოთავაზებულია რეგიონში მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის დაჩქარების სამუშაოები რეგიონალური სამეცნიერო ცენტრების მონაწილეობის შემდეგი თანამიმდევრობა. საქართველოს სსრ სამეცნიერო ცენტრები პირველ ეტაპზე განსაზღვრავენ რეგიონალური პროგრამების დასამუშავებელ ნუსხას. მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის საბჭოსთან (კომისიასთან) ამ მასალების შეთანხმების შემდეგ მუშავდება პროექტი, რომელიც განიხილება საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმის სხდომაზე, დამტკიცდება რეგიონის სახალხო დეპუტატების საბჭოზე და გადაეცემა რესპუბლიკის სახელმწიფო საგეგმო კომიტეტს რესპუბლიკის ეკონომიური და სოციალური განვითარების ხუთწლიან და ერთწლიან გეგმაში ჩასართავად. რეგიონალურ სამეცნიერო ცენტრებთან მიზანშეწონილია შეიქმნას სამეურნეო-ანგარიშიანი საკონსულტაციო, საშუაშეგრო ფორმები, სადაც ორგანიზაციები შეძლებენ კვალიფიციური კონსულტაციის მიღებას გარკვეული საკითხების გარშემო და საწარმოებში მოცემული ფორმების თანამშრომლობით სიახლის დანერგვის განხორციელებას. დანერგვითი სამეურნეო-ანგარიშიანი

⁶ წინადადებანი ღრობით მიზნობრივი სამეცნიერო-ტექნიკური გაერთიანებების, მათი სტრუქტურის და ფუნქციების შესახებ შემუშავებულია ა. კობახიძის მიერ. იხ. К о б а ხ ი ძ ე А. Д. Развитие 'хоzрасчетных' отношений академической науки с производством (на примере ГССР). Диссертация на соискание ученой степени, к. э. н. Ин-т экономики и права АН ГССР, Тбилиси, 1988.

ქსელის შექმნა ხელს შეუწყობს კვლევებისა და დამუშავებისაგან მაქსიმალური უკუგების მიღებას, აგრეთვე სიახლის ეფექტურობის შეფასების უფრო ობიექტური კრიტერიუმების დახმარებით მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის სრულყოფამდე მიყვანას. დანერგვის სფეროში მომუშავეთა სპეციალიზაცია ხელს შეუწყობს შრომის მწარმოებლურობის ამაღლების და მისგან ეკონომიკური ეფექტის გაზრდას სამეცნიერო-კვლევით და საცდელ-საკონსტრუქტორო სამუშაოების სფეროში. ერთიანი პოზიციიდან სამეცნიერო-კვლევითი და საცდელ-საკონსტრუქტორო სამუშაოების ეკონომიკური ეფექტურობის ინფორმაციის ანალიზი მათგან უფრო მნიშვნელოვანი სამუშაოების წარმოებაში სწრაფი და ფართო დანერგვის საშუალებას მოგვცემს.

ბოლო წლებში სოციალისტურ ქვეყნებში ფართოდ იყენებდნენ სპეციალიზებული დანერგვითი ორგანიზაციების მომსახურებას, რომელიც ჩვენთან საინჟინრო ცენტრების სახელითაა ცნობილი. საინჟინრო ცენტრები შეისწავლიან სახალხო მეურნეობაში დამუშავების მოთხოვნას. განსაზღვრავენ მათი გამოყენების რაციონალურ სფეროს, აწარმოებენ ერთეული ნიმუშებისა და პროდუქციის ახალი სახის პირველი სერიების დამზადების ორგანიზაციას, ამზადებენ წინადადებებს ახალი ტექნიკის სერიული წარმოებისათვის, მწარმოებლებს აცნობენ პროგრესულ ტექნოლოგიას. ისინი აწარმოებენ აგრეთვე კვალიფიკური სპეციალისტების მომზადებას, უწყვენ სამეცნიერო-ტექნიკურ დახმარებას საწარმოო გაერთიანებებს სიახლის დანერგვისა და ექსპლუატაციაში. საინჟინრო ცენტრებმა მნიშვნელოვანი როლი უნდა ითამაშონ რესპუბლიკაში სამეცნიერო-ტექნიკური და საწარმოო პრობლემების ეფექტური გადაწყვეტის საქმეში. მათი ფორმირება შეიძლება როგორც წარმოებაში, ისე სამეცნიერო-კვლევით და საპროექტო-საკონსტრუქტორო ორგანიზაციებსა და საკონსტრუქტორო ბიუროებში. საინჟინრო ცენტრების შექმნის აუცილებლობა სამეცნიერო-საწარმოო პრობლემების დამუშავების ხასიათით უნდა იყოს განპირობებული⁷. აკად. ა. გუნიას წინადადების შესაბამისად საინჟინრო ცენტრები მიზანშეწონილია გვექონდეს რესპუბლიკის მრეწველობის მსხვილ საწარმოებში, როგორცაა რუსთავის მეტალურგიული ქარხანა, გაერთიანება „ჩარხმშენებელი“, ქუთაისის საავტომობილო ქარხანა, მადნეულის სპილენძის კომბინატი, ოზურგეთის ჩაის ფაბრიკა, გურჯაანის ღვინის ქარხანა და სხვ. შესაბამისი წარმოების სამეცნიერო-ტექნიკური პრობლემების დამამუშავებელი საინჟინრო ცენტრები, მეცნიერების და წარმოების — მოცემული სფეროს წარმომადგენლებიდან უნდა ფორმირდებოდეს. რეგიონალურ სამეცნიერო ცენტრებთან ერთად საინჟინრო ცენტრების წარმოქმნა ხელს უნდა უწყობდეს რესპუბლიკის სამეცნიერო დაწესებულებების საკავშირო სამინისტროების დაქვემდებარების საწარმოებთან (გაერთიანებებთან) შემოქმედებითი კავშირების მნიშვნელოვან განმტკიცებას.

მოკლევადიანი ამოცანების გადასაწყვეტად შეიძლება გამოვიყენოთ დროებითი სამეცნიერო კოლექტივები. ამ კოლექტივების საქმიანობა ხორციელდება აკადემიური სამეცნიერო დაწესებულებების სამეცნიერო-მეთო-

⁷ Колесов А. С. Управление наукой в регионе: вопросы теории и практики, Л., «Наука», № 10, 1988, с. 121.

⁸ Гуния А. Л., Лилуашвили Т. А. О некоторых вопросах совершенствования управления экономикой в ГССР в свете постановления июльского (1987 г.) Пленума ЦК КПСС — научный доклад, Тбилиси, 1988 г.

დური ხელმძღვანელობის ქვეშ. მათში შედიან აკადემიური, დარგობრივი სამეცნიერო დაწესებულებების და სამრეწველო საწარმოების წარმომადგენლები. მოქნილი ორგანიზაციული სისტემით შექმნილი დროებითი სამეცნიერო კოლექტივები, რომლებშიც პრობლემაზე მომუშავე მკვლევარებს — იდეის ავტორთა საწყის ჯგუფებში შევლენ ტექნოლოგთა, კონსტრუქტორთა, მწარმოებელთა ჯგუფებიც, ხელს შეუწყობს დროებითი სამეცნიერო კოლექტივების ეფექტურ ორგანიზაციას სამეცნიერო საქმიანობის საბოლოო შედეგების მისაღებად.

დროებითი დარგთაშორისი სამეცნიერო-ტექნიკური კოლექტივები მუშაობის მანძილზე ხდებიან მთელ რიგ სიძნელეებს. სამეცნიერო დაწესებულებები 2 წლით ადრე აკეთებენ განაცხადს მთავარმომარაგებაში მატერიალურ ტექნიკურ მომარაგებაზე, თუმცა სრული გარანტია ამ განაცხადების დაკმაყოფილებაზე არ არის. ეს პირობები არ გამოადგება ერთი წლით შექმნილ დროებით სამეცნიერო კოლექტივებს. დროებით სამეცნიერო კოლექტივებისათვის ტექნიკის და მასალის გამოყოფა სამეცნიერო დაწესებულებებისაგან განსხვავებით უნდა ხდებოდეს. სამუშაოს გარკვეულ ეტაპზე დროებით კოლექტივებს 2-3 თვის ვადით მომუშავეების მოწვევის აუცილებლობა ექნებათ. მოკლე ვადით სპეციალისტებს იღებენ არა ხელშეგერულებით, არამედ შრომითი შეთანხმებით გარკვეული სამუშაოს შესრულებაზე. სამუშაო შრომითი შეთანხმებით ანაზღაურებული უნდა იყოს შტატგარეშე ფონდიდან. რადგან დროებითი კოლექტივები არ წარმოადგენენ მუდმივ ორგანიზაციას, ასეთ ფონდებს არ შეიცავენ. ამრიგად, დროებით კოლექტივებს პრაქტიკულად არ შეუძლიათ გამოიყენონ გარეშე სპეციალისტების მოწვევის უფლებები. ამასთან დაკავშირებით დამუშავებას მოითხოვენ ის დოკუმენტები, რომლებიც დროებით სამეცნიერო-ტექნიკური კოლექტივების საქმიანობის რეგლამენტს წარმოადგენენ.

И. М. РУБИНШТЕЙН, Е. Ш. ЖОРДАНИЯ

РАЗВИТИЕ РЕГИОНАЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИОННЫХ ФОРМ ИНТЕГРАЦИИ НАУКИ И ПРОИЗВОДСТВА В ГРУЗИНСКОЙ ССР В НОВЫХ УСЛОВИЯХ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ

Резюме

Проанализированы организационные формы связи науки с производством в Грузинской ССР.

Обоснованы и сформулированы предложения по развитию региональных организационных форм интеграции науки с производством в условиях перехода республики на самоуправление и самофинансирование.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკის ინსტიტუტის მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის ეკონომიკური პრობლემების განყოფილებამ.

ლიდა ღუდუა, გორის ლავილაკა

კაპიტალური მშენებლობის მართვის სისტემისა და ეკონომიკური
მიქსანიზმის სრულყოფის ზოგიერთი საკითხი

სკკ XXVII ყრილობაზე აღინიშნა, რომ „კაპიტალური მშენებლობის ძირითადი ამოცანაა სახალხო მეურნეობის ძირითადი ფონდების შექმნა და დაჩქარებული განახლება, რომლებიც განკუთვნილია საზოგადოებრივი წარმოების განვითარებისა და სოციალური ამოცანების გადაწყვეტისათვის...“¹. ამრიგად, კიდევ ერთხელ იქნა ხაზგასმული იმ დიდ როლზე, რომელიც კაპიტალური მშენებლობის წინაშე დგას. გარდა ამისა ყურადსაღებია ისიც, რომ კაპიტალურ მშენებლობას განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს სახალხო მეურნეობის სხვა დარგთა შორის, მისი (კაპიტალური მშენებლობის) პროდუქციის მომხმარებლად გვევლინება ბსოლუტურად ყველა დარგი და თითქმის ყველა დარგის პროდუქცია გამოიყენება უშუალოდ სამშენებლო წარმოებაში. კაპიტალური მშენებლობის ეფექტურობის ამოღება დღენიადავ იდგა პარტიის და მთავრობის ყურადღების ცენტრში. განვიხილო წლების განმავლობაში აშენდა ათასობით მსხვილი, უახლესი ტექნიკით აღჭურვილი თანამედროვე საწარმოი, საცხოვრებელი სახლი, კულტურულ-საყოფაცხოვრებო დანიშნულების ობიექტი და ა. შ. ბოლო წლებში საგრძნობლად განმტკიცდა სამშენებლო წარმოების მატერიალურ-ტექნიკური ბაზა, ყოველივე ამან საგრძნობლად აამაღლა კაპიტალური მშენებლობის ეკონომიკური ეფექტიანობა.

როგორც ცნობილია, წარმოების საშუალებები და სამუშაო ძალა მატერიალური წარმოების პროცესში მუდმივ მოძრაობაშია, დღის წესრიგში დგას საკითხი: რამდენად ეფექტურად არის გამოყენებული ყველა ის რესურსი (მატერიალური, ფინანსური და შრომითი) რომელიც ამ პროცესში ღებულობს მონაწილეობას. საქართველოს სსრ მშენებლობის სამინისტროს ბაზაზე ჩამოყალიბდა საქართველოს სსრ სახელმწიფო სამშენებლო კომიტეტი, ამის საფუძველზე შეიქმნა ერთიანი მობილური ცენტრი, რომლის ფუნქციას შეადგენს საქართველოში კაპიტალური მშენებლობის და მასზე ორგანულად დაკავშირებული უწყებების მართვა. ასეთი ნაბიჯი ჩვენ სრულიად გამართლებულად და დროულად მიგვაჩნია. მიუხედავად იმისა, რომ მართვის სისტემა ამ მხრივ უფრო რთულდება. მართვის პროცესის საბოლოო ეტაპს გადაწყვეტილების მიღება წარმოადგენს და ე. ი. საჭირო იყო შექმნილიყო ისეთი ერთიანი ცენტრი, რომელიც უშუალოდ ხელმძღვანელობას გაუწევდა საქართველოში კაპიტალური მშენებლობის განვითარებას და შეიმუშებდა იმ სტრატეგიულ მიმართულებას (პროგრამას), რომელიც კაპიტალური მშენებლობის ეფექტურობას გაზრდიდა. ამ კუთხით ადგილი აქვს ერთი შეხედვით პარადოქსულ სიტუაციას. სისტემა გართულდა მაგრამ ამასთან ერთად მისი მართვა უფრო მიზანდასახული გახდა.

¹ სკკ XXVII ყრილობის მასალები, თბ., 1986 წ. გვ. 477.

უნდა აღინიშნოს ის, რომ ამჟამად საქართველოს სსრ სახელმწიფო სამშენებლო კომიტეტში მიმდინარეობს მართვის სტრუქტურის სრულყოფის ოპტიმალური სქემის დადგენა. ეს ყოველივე ძალზე დიდ სირთულესთანაა დაკავშირებული. ეს გამოწვეულია იმით, რომ, მიუხედავად იმისა, რომ კომიტეტი ჩამოყალიბდა მშენებლობის სამინისტროს ბაზაზე, თავისი ფუნქციონალური დანიშნულების შეცვლასთან დაკავშირებით, საჭირო გახდა გადასინჯულიყო მისი საკადრო პოლიტიკა, რაც თავის მხრივ ძალზე მტკივნეულ საკითხს წარმოადგენს და სხვა ფაქტორთა გათვალისწინებასთან ერთად ფსიქოლოგიური ფაქტორის გათვალისწინებასაც მოითხოვს. ამ მიზნით ჩვენ გვაქვს ზოგიერთი მოსაზრება, რომელიც უშუალოდ მართვის სისტემის სრულყოფის ორგანიზაციულ საკითხებს ეხება. ამ საკითხის განხილვამდე საჭიროა გამოყენებული იყო ის მეთოდოლოგიური აპარატი, რომელიც საშუალებას მოგვცემს ყოველმხრივ გავაანალიზოთ და წარმოვიდგინოთ საკვლევი ობიექტი.

1985 წლის აპრილის პლენუმზე და მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის დაჩქარებისადმი მიძღვნილ თათბირზე, რომელიც ა/წ 11 ივნისს შედგა, აშხ. მ. გორბაჩოვმა აღნიშნა, „საჭიროა დაუყოვნებლივ განხორციელდეს ენერგიული ღონისძიებანი მართვის პრობლემების მთელი კომპლექსის მიხედვით...“ „ორგანიზატორული სტრუქტურის სრულყოფის საკითხები უნდა გადაწყდეს კომპლექსური მიდგომის საფუძველზე“. ამ გადაწყვეტილებების შექმნა, ჩვენ ვთვლით, რომ მართვის სისტემის სრულყოფის პრაქტიკულად განსახორციელებელი ღონისძიებების შემუშავება უნდა ეყრდნობოდეს თანამედროვე საკვლევ აპარატს. ჩვენს მიერ ჩატარებული კვლევისას გამოყენებული იყო „სისტემატური“ ანალიზის მეთოდოლოგია. „სისტემატური ანალიზის“ თვალსაზრისით კი კაპიტალური მშენებლობა მიეკუთვნება „ძალზე რთულ დინამიკურ“ სისტემათა ჯგუფს. ე. ი. საკვლევი ობიექტი წარმოადგენს სისტემას, რომელშიც მკაცრი იერარქიული წყობის საფუძველზე გაერთიანებულია სხვადასხვა ფუნქციის მატარებელი მრავალი ელემენტი და რომელზედაც დიდ გავლენას ახდენს დროის ფაქტორი. ამრიგად, ყველა შესაბამისი ელემენტი უნდა ატარებდეს კომპლექსურ ხასიათს.

მართვის სისტემის სრულყოფის ღონისძიებების შემუშავებისას საჭიროა ზუსტად იყოს განსაზღვრული: საკვლევი ობიექტი, მისი გარემოცვის სფერო, კავშირები როგორც დარგთაშორის, ასევე შიდადარგობრივი მიზანი, რომლის განხორციელებასაც აპირებს დამპროექტებელი (დამკვიდრებელი).

საქართველოს სსრ სახელმწიფო სამშენებლო კომიტეტი, ერთი მხრივ, განისაზღვრება მისი სოციალურ-ეკონომიკური შინაარსით (სტატუსით) მეორეს მხრივ კი — სპეციფიკური ტექნოლოგიური პროცესების მართვით. ჩვენს მიერ გამოსაკვლევი ობიექტი უნდა წარმოვიდგინოთ ერთიან კომპლექსში; საქართველოს სსრ სახელმწიფო სამშენებლო კომიტეტი, მართვის სისტემა-კომიტეტის სამმართველო აპარატი, მისი ორგანიზაციული სტრუქტურის იერარქიის გათვალისწინებით.

რთული სისტემების აბსოლუტურად ზუსტი ფორმალური აღწერის მოდელი ძალზე დიდ პრობლემას წარმოადგენს, ამიტომ ამ ჯგუფის სისტემების ფორმალურად აღწერისათვის სარგებლობენ აპროქსიმაციის მეთოდით.

ეს მდგომარეობა მკვეთრად ზრდის დამპროექტებლის (დამკვირვებლის) როლს, ვინაიდან მასზეა დამოკიდებული საბოლოო გადაწყვეტილების ოპტი-

მალური ვარიანტის შერჩევა, ამიტომ მართვის სისტემის სრულყოფა, მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის შუქზე შესაძლებელია მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ღონისძიებათა შემუშავების დროს გათვალისწინებული იქნება ადამიანი, არა მარტო, როგორც „ერგონომიკული“ ფაქტორი, უშუალო მონაწილე საწარმოო პროცესშია, არამედ როგორც მართვის სრულყოფის აქტიური ელემენტი და თვით მართვის ობიექტი. ამ შემთხვევაში მართვის სისტემა წარმოგვიდგება, როგორც რთული ადამიანური-მანქანური სისტემა.

მართვის სისტემის სრულყოფის ყველა ღონისძიება, როგორც აღვნიშნეთ, უნდა ატარებდეს კომპლექსურ ხასიათს, თუთ ამ ღონისძიებების შემუშავებაც კომპლექსური მიდგომის საფუძველზე უნდა ხორციელდებოდეს. ვინაიდან მართვის სისტემის სრულყოფა ერთჯერად პროცესს არ წარმოადგენს, საჭიროა ღონისძიებების შემუშავება გარკვეულ თანამიმდევრობას ექვემდებარებოდეს. „სისტემური ანალიზის“ თვალსაზრისით ამ ეტაპებიდან პირველი ეტაპი პრობლემების ანალიზია. ამ დროს სისტემის არსებული მიდგომარეობიდან გამომდინარე დგება პასუხი შემდეგ კითხვაზე:

რა უნდა გამოვიკვლიოთ (გავიკოთ),

რა უნდა შევქმნათ (დავაპროექტოთ);

რა თანამიმდევრობით უნდა შესრულდეს ჩასატარებელი სამუშაოები;

ამ მონაცემების საფუძველზე იგება პრობლემების „ხე“.

ამავე ეტაპის დროს დარგის ფუნქციონირების რეპროსპექტული ანალიზის საფუძველზე უნდა ჩატარდეს, აგრეთვე სისტემის დიაგნოზირება, რომელმაც უნდა გამოავლინოს დარგის ფუნქციონირების „ვიწრო“ ადგილები. მეორე ეტაპის დროს ხორციელდება კრიტიკიუმების და მიზნების ფორმირება ამ ეტაპზე მიზნების ფორმირება უნდა ხორციელდებოდეს ორი ძირითადი მიმართულებით: მიზანი, რომელიც გამომდინარეობს სახალხო-მეურნეობრივი ამოცანებიდან და მიზანი რომელიც თვით უშუალოდ დარგის ობიექტულ ფუნქციონირებას ეხება, ამ შემთხვევაშიც აუცილებლად უნდა აიგოს მიზნების „ხე“. მიზნების „ხიდან“ გამომდინარე უნდა დაზუსტდეს ისეთი მაჩვენებლები, რომლებიც მოგვცემენ სხვადასხვა მიზნების ურთიერთ შედარების საშუალებას. ამის საფუძველზე უნდა დადგინდეს კრიტიკიუმთა სისტემა. მესამე ეტაპია — ღონისძიებათა შერჩევა და დაჯგუფება მიზნების „ხის“ მეშვეობით. ამ ეტაპზე უნდა მოხდეს მიზნების რანჟირება დაჯგუფების და მართვის ჰორიზონტის გათვალისწინებით. მეოთხე ეტაპში აღნიშნული უნდა იქნას კონკრეტული გეგმა-გრაფიკი. უნდა დაზუსტდეს იმ პირთა სია, რომლებიც პასუხს აგებენ შემუშავებული ღონისძიებების პრაქტიკაში დანერგვაზე. მათადაც, შეიძლება მოკლედ ჩამოვყალიბოთ ის ორგანიზაციული საკითხები, რომლებიც ხელს შეუწყობენ მართვის სისტემის ორგანიზაციულ სტრუქტურის გაუმჯობესებას.

ინტენსიურ რელსზე გადაყვანის ერთ-ერთ წინა პირობას, როგორც აღვნიშნეთ, მართვის სისტემის სრულყოფა წარმოადგენს; პრობლემას ართულებს ისიც, რომ მართვის სისტემის სირთულე საინფორმაციო ნაკადების გათვალისწინებით იზრდება როგორც ხარისხობრივი ფუნქცია, მართვის სისტემის სრულყოფის კონკრეტული ეტაპების და სტრატეგიის შემუშავება წარმოადგენს რთულ სამეცნიერო-ორგანიზაციულ ამოცანას და მისი გადაწყვეტა შეუძლებელია ერთჯერადი აქტის საფუძველზე. ამრიგად, საჭიროა ღონისძიებების შემუშავება შემდეგი თანამიმდევრობით წარმართოს:

— წარმოების განვითარების რეტროსპექტიული ანალიზის საფუძველზე უნდა განხორციელდეს დარგში არსებული პრობლემების დიაგნოსტიკა; ამავე მონაცემების საფუძველზე უნდა გამოვლინდეს დარგის ის პარამეტრები, რომლებიც სისტემის ეფექტურობას ახასიათებს;

— ჩვენი მოსაზრებით უნდა ჩატარდეს დარგის განვითარების გრძელვადიანი პროგნოზების ანალიზი, მათი შემდგომი სოციალურ-ეკონომიკური შედეგების გათვალისწინებით.

— რაც მთავარია განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს კვალიფიცირებული კადრების მომზადების საკითხს, ვინაიდან საბოლოო ჯამში მათზეა დამოკიდებული შემუშავებული ღონისძიებების ცხოვრებაში გატარების საკითხი.

— ვინაიდან კაპიტალური მშენებლობა მიეკუთვნება რთულ დინამიურ სისტემათა ჯგუფს, რთულდება მისი აღწერა ერთი დამკვირვებლის მიერ; ამისათვის საჭიროა შეიქმნას ექსპერტთა ჯგუფი, რომლებიც არა მარტო დასახევენ კონკრეტულ ღონისძიებებს არამედ უშუალოდ უხელმძღვანელებენ წინასაეტაპო პერიოდში მათ დანერგვას. ექსპერტთა ჯგუფის რაოდენობრივი შემადგენლობა უნდა დაადგინოს პირმა, რომელსაც დავალებული ექნება დარგის მართვის სისტემის სრულყოფის საკითხები, რა თქმა უნდა, ექსპერტთა ჯგუფის ხარისხობრივი მაჩვენებელი განისაზღვრება მასში შემავალი წამყვანი სპეციალისტების რაოდენობით, მაგრამ ჩვენ ვფიქრობთ, რომ საჭიროა ამ ჯგუფში ჩართული იყოს სოციოლოგ-ფსიქოლოგიც. აუცილებლად მიგვაჩნია ისიც, რომ ჯგუფის შემადგენლობა დამტკიცდეს მოცემული დარგის ადმინისტრაციული ორგანოს (მინისტრის ან პირველი მოადგილის) მიერ სპეციალური ბრძანების საფუძველზე, ასევე სპეციალური ბრძანების საფუძველზე უნდა დამტკიცდეს ჯგუფის ხელმძღვანელის უფლება-მოვალეობანი მხოლოდ ასეთი გზით შეიძლება მიენიჭოს შექმნილ ექსპერტთა ჯგუფს იურიდიული სტატუსი.

აღსანიშნავია, რომ მართვის სისტემის სრულყოფა საჭიროებს კომპლექსურ მიზნობრივ-პროგრამულ მიდგომას და ამგვარად გადასაწყვეტ პრობლემათა და შესამუშავებელ ღონისძიებათა რიცხვი შეიძლება სჭარბობდეს ერთ ექსპერტთა ჯგუფის როგორც ფიზიკურ, ასევე თეორიულ-პრაქტიკულ შესაძლებლობებს, გარდა ამისა საჭიროა ჩამოყალიბდეს დარგის მართვის სისტემის სრულყოფის რამოდენიმე ძირითადი მიმართულება (ეს მიმართულებები რა თქმა უნდა საბოლოო ჯამში წარმოადგენენ დარგის განვითარების გლობალური მიზნის განშტოებებს) ამ შემთხვევაში უდაოა რომ სხვადასხვა სპეციალისტის გათვალისწინებით უნდა შეიქმნას რამოდენიმე ექსპერტთა ჯგუფი (მაგრამ არა უმეტეს სამისა), ჩვენი აზრით, ყოვლად გაუმართლებელია ექსპერტთა ჯგუფის შემადგენლობის მინიმალური რაოდენობის (არა უმეტეს შვიდისა) ხელოვნურად გაზრდა. მიგვაჩნია, რომ ორგანიზაციული საკითხების გადაწყვეტამ ძირითადი როლი უნდა ითამაშოს მართვის სისტემის სრულყოფის ღონისძიებების შემუშავებისას.

ხუთწლიანი გეგმის დავალება 1986-88 წლებში ძირითადი ფონდების მოქმედებაში შესაყვანად შესრულდა 91,2%-ით, ხოლო კაპიტალური დაბანდებების მოცულობისა და სამშენებლო სამონტაჟო სამუშაოების შესრულება შესაბამისად 102,4 და 101,3%ით. ანალოგიური დავალებები წლიურ გეგმებში შესრულებულია 81,2; 94,0 და 91,8%-ით.

განსაზღვრული ძვრები შეიძინევა კაპიტალური დაბანდებების ეფექტუ-

რობის ამალღების, მათი კვლავწარმოებითი და ტექნოლოგიური სტრუქტურის, არაწარმოებითი სფეროს დარგების მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის განმტკიცების საქმეში 1988 წელს კაპიტალური დაბანდებების ლიმიტი ათვისებული 2298,7 მილიონი მანეთის მოცულობით, მათ შორის სამშენებლო-სამონტაჟო სამუშაოების მიხედვით 1294,4 მილიონი მანეთი; რაც შესაბამისად 4,1 და 4,4%-ით მეტია ვიდრე 1987 წელს. შესრულებულია ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლების, კლუბებისა და კულტურის სახლების მოქმედებაში შეყვანის წლიური გეგმები. თუ 1986 წელს სოციალ-კულტურული სფეროს ობიექტების ასაშენებლად გამოყოფილი კაპიტალური დაბანდებების ხედარი წილი იყო 26%, 1988 წლისათვის გაიზარდა 33%-მდე. ყოველივე ამასთან ერთად სამშენებლო კომპლექსში ადგილი აქვს სერიოზულ ჩამორჩენებსა და ნაკლოვანებებს. განსაკუთრებულ განგაშს იწვევს ის ფაქტი, რომ ძირითადად კაპიტალური დაბანდებების ლიმიტი არაა ათვისებული სოციალური ინფრასტრუქტურის ისეთ დარგებში, რომელთა განვითარებასაც XII ხუთწლიდში ენიჭება პირველხარისხოვანი მნიშვნელობა. ახალი სამეურნეო მექანიზმის მოქმედების პირობებში დამტკიცებული წლიური გეგმების შეცვლა დაუშვებელია, ადრე, ფაქტურად წლიური გეგმები კორექტირების შემდეგ იცვლებოდა ძალზე მნიშვნელოვნად, დაახლოებით 30-35%-ის ფარგლებში, ხოლო კორექტირება გრძელდებოდა აპრილის ბოლომდე.

კაპიტალური დაბანდებების ლიმიტების წინგამსწრებმა გამოყენებამ, არარიტმულმა დაგეგმვამ და მშენებლობამ, ძირითადი ფონდების მოქმედებაში შეყვანის გეგმის შეუსრულებლობამ მიგვიყვანა დაუმთავრებელი მშენებლობის მოცულობის ზრდამდე, რომელმაც 1988 წლის ბოლოსათვის გეგმით გათვალისწინებული 82%-ის ნაცვლად შეადგინა 108%.

1988 წელს, ისევე როგორც 1987 წელს დაშვებულ იქნა შეუსაბამობა. შრომის ნაყოფიერების ზრდის ტემპი მნიშვნელოვნად ჩამორჩებოდა საშუალო ხელფასის ზრდის ტემპს.

არასასურველი მდგომარეობაა შექმნილი სამშენებლო ორგანიზაციების ფინანსური შედეგების მიხედვით. შეიმჩნევა ფაქტობრივი თვითღირებულების მეტობა გეგმასთან შედარებით, რის ერთ-ერთი ძირითადი მიზეზია ზემოთ დასახელებული პროპორციების დარღვევა.

კაპიტალურ მშენებლობაში არსებული მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად XII ხუთწლიდის შემდგომ წლებში ინვესტიციური პროცესის ყველა მონაწილემ უნდა აიღოს სწორი გზა დასახული დავალებების შესასრულებლად, მოახდინოს მატერიალური, ფიზიკური და შრომითი რესურსების კონცენტრაცია გასაშვებ ობიექტებზე, მკაცრად დაიცავს დამტკიცებული გეგმების სტრუქტურა.

მართალია ნელა, მაგრამ მაინც ხორციელდება ჩვენი რესპუბლიკის მოიჯარე ორგანიზაციების გადასვლა მეურნეობრიობის ახალ მეთოდებზე, რომელიც გათვალისწინებულია 1986 წლის 14 აგვისტოს № 971 დადგენილებაში. სსრ კავშირის სახმშენის მონაცემებით ყველა ორგანიზაცია გადავიდა შემკვეთსა და მოიჯარეს შორის შეთანხმებულ სახელშეკრულებო ფასებზე.

მიუხედავად ამისა, ინვესტიციური პროცესის მონაწილეები სრულად არ არიან მობილიზებული მოახდინონ თავიანთ საქმიანობაში ძირეული გარდაქმნები. სუბიექტურ მიზეზებთან ერთად ადგილი აქვს ობიექტურ მიზეზსაც, სახელმწიფო გეგმაში არ არის დამტკიცებული ნორმალური აქტები.

განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს ეკონომიკური ნორმატივების თავისდროულ დაყვანას სამშენებლო ორგანიზაციებამდე. ყველასათვის ნათელია, რომ გრძელვადიანი ეკონომიკური ნორმატივი სამეურნეო ანგარიშის, კოლექტიური იჯარის და მართვის ეკონომიკური მეთოდების დანერგვის საფუძველია. სტაბილური ნორმატივების გარეშე შეუძლებელია რეზერვების მოზიდვის პირობების შექმნა, ახალი სამეურნეო მექანიზმით გათვალისწინებული სტიმულირების მთელი ჯაჭვის შეკვრა. ყურადსაღებია, რომ რესპუბლიკაში საცხოვრებელმა ფონდმა 1988 წლის 1 იანვრისათვის შეადგინა 91,2 მილიონი მ² საერთო (საცხოვრებელი) ფართობი, მათ შორის პირად საკუთრებაშია 63,7 მლნ მ² საერთო (საცხოვრებელი) ფონდში მოქალაქეთა პირად საკუთრებაში არსებული ფონდის ხვედრი წილი 69,8%. ქალაქის 1 მცხოვრებზე 1988 წლის 1 იანვრის მონაცემებით მოდის 15,7 მ² საცხოვრებელი ფართი. ამ მაჩვენებლით რესპუბლიკამ გაუსწრო საშუალო საკავშირო მაჩვენებელს (14,6 მ²) და ქვეყანაში დგას მეოთხე ადგილზე, ბალტიისპირეთის რესპუბლიკის შემდეგ.

XII ხუთწლედში საბინაო მშენებლობა, როგორც ადრე, განხორციელდება უპირატესად სახელმწიფო რესურსების ხარჯზე. ამასთან ერთად ტარდება ღონისძიებები იმისათვის, რომ მშრომელთა საცხოვრებელი პირობების გაუმჯობესება მოხდეს მათ მიერ გამომუშავებული სახსრებით. XII ხუთწლედში გათვალისწინებულია საბინაო სამშენებლო კოოპერატივების, ინდივიდუალური მშენებლობის, სახელმწიფო კრედიტებისა და დაწესებულებების ფონდებით მშენებლობის სწრაფი განვითარება. სულ 1986-88წლებში ფაქტიურად შესრულებულია გეგმა საცხოვრებელი ფართის ამოქმედებისა ხუთწლიან გეგმასთან შედარებით 110,0, ხოლო გეგმასთან შედარებით 88,0%.

1989 წლის 1 კვარტლის მონაცემები აგრეთვე ადასტურებს იმას, რომ კაპიტალურ მშენებლობაში ჯერ კიდევ ვერ არის დაძლეული ის პრობლემები, რომლებიც, მის ეფექტურ განვითარებას ხელს უშლიან. ა. მ. გენიჯარით შესასრულებელი სამუშაოები მხოლოდ 89,6%-ით (გეგმა 109290 ათ. მან ფაქტა 97940 ათ. მან) საკუთარი ძალებით შესასრულებელი კი 90,2%-ით შესრულდა (გეგმა. 97601 ათასი მან. ფაქტი 88092 ათ. მან).

იმისათვის რომ ამაღლდეს კაპიტალური მშენებლობის ეფექტურობა საჭიროა გატარდეს რადიკალური ღონისძიებანი. ამისათვის პირველ რიგში სამშენებლო წარმოებაში უნდა დაინერგოს სამეცნიერო-ტექნიკური პროგრესის უახლოესი მიღწევები, რაც თავის მხრივ დიდძალ ფინანსურ რესურსებს მოითხოვს, მაგრამ მიგვაჩნია, რომ რესპუბლიკის ინვენსტიციური პოლიტიკა კაპიტალურ მშენებლობაში ამ კუთხით უნდა იქნეს წარმართული ე. ი. კაპიტალური მშენებლობის მართვის უმაღლესი ორგანოს ერთ-ერთ ძირითად ფუნქციად ჩვენ ზემოთ აღნიშნული საინვენსტიციო პოლიტიკის ცხოვრებაში გატარება გვესახება. ყოველივე ეს მეურნეობრივობის თანამედროვე ფორმებთან ერთად, ჩვენი აზრით, უკვე უახლოეს მომავალში სასურველ შედეგს გამოიღებს.

ამრიგად კაპიტალური მშენებლობის ეკონომიკური ეფექტიანობის ამაღლება ძალზე ბევრ სხვადასხვა ფაქტორის გათვალისწინებას მოიხსნავს. ამასთან ერთად იგი დღევანდელი მოთხოვნაა.

როგორც აღვნიშნეთ, კაპიტალურ მშენებლობაში მომწიფებულია იმის პირობები, რომ ამაღლდეს მშენებლობის გეგმების შესრულებაზე კოლექტივისა და მისი ცალკეული წევრების პასუხისმგებლობა. ეს საშუალებას იძლე-

საქ. სსრ კ. მარქსის
სახ. სახ. რესპუბ.
მშენებლობა

ვა უფრო ეფექტურად წარმართოს სამშენებლო წარმოება, დაკმაყოფილდეს კოლექტივის მოთხოვნილება თვითონ წარმართონ სამკურნალო-ფინანსური საქმიანობა. ასეთი მიდგომის სარეალიზაციოდ აუცილებელია სრული სამეურნეო ანგარიში, რომლის შინაარსიც ვლინდება მისი ყველა პრინციპის კომპლექსური გამოყენებით. ეს პრინციპებია: დანახარჯების თვითანაზღაურება და რენტაბელობა, სამშენებლო ორგანიზაციის სამეურნეო ოპერატიული დამოკიდებულება, ყველა რესურსის ეფექტურად გამოყენებისათვის მატერიალური და მორალური დაინტერესება და პასუხისმგებლობა, მოქარე ორგანიზაციების სამეურნეო ფინანსურ საქმიანობაზე მანეთით კონტროლის განხორციელება. თითოეული ამ პრინციპთაგანი დაკავშირებულია სხვა პრინციპებთან და მშენებლობაში მეურნეობრიობის მექანიზმის სისტემის ყველა ელემენტზე ახდენს მათზე პირდაპირ ან არაპირდაპირ გავლენას და განიცდის აგრეთვე მათ ზემოქმედებას.

თვითანაზღაურებისა და რენტაბელობის პრინციპი გულისხმობს რომ სამშენებლო ორგანიზაციებმა უნდა დაფარონ არა მარტო სამონტაჟო სამუშაოების შესასრულებლად გაწეული ყველა დანახარჯი, მათი რეალიზაციიდან მიღებული ამონაგებით, არამედ თავიანთი სამეურნეო ფინანსური საქმიანობის შედეგად მიღონ გეგმიურ სიდიდეზე არანაკლები მოგება. თვითანაზღაურება სამშენებლო-სამონტაჟო ორგანიზაციის საქმიანობის წარმართვის ისეთი საშუალებაა, რომლის დროსაც დამკვეთისათვის შესრულებული და ჩაბარებული სამშენებლო-სამონტაჟო სამუშაოების თვითღირებულება მთლიანად იფარება მათი რეალიზაციიდან მიღებული ამონაგებით. თეთდაფინანსებაზე გადასვლა ნიშნავს სამშენებლო სამონტაჟო ორგანიზაციის ზარალიანი მუშაობის მიზეზების აღმოფხვრას. იგი სამეურნეო ანგარიშის დაბალი საფეხურია.

თვითანაზღაურების პირობებში სამშენებლო-სამონტაჟო ორგანიზაციის დანახარჯების ავანსირება შესაძლებელია როგორც საკუთარი გამოუმუშავებულ სახსრებით, ისე სახელმწიფო ბიუჯეტიდან საბრუნავი სახსრების შესავსებად გამოყოფილი ცენტრალიზებული სახსრებით, კაპიტალური დაბანდებისათვის კი ბანკის კრედიტით. თვითანაზღაურების პირობებში სამშენებლო-სამონტაჟო ორგანიზაციის ამორტიზაციის ანარიცხები გადადის ცენტრალიზებულ ფონდში, ხოლო მოგების თავისუფალი ნაშთი — ბიუჯეტში.

თვითდაფინანსება ნიშნავს, რომ სამშენებლო ორგანიზაციის კოლექტივი იღებს გადაწყვეტილებებს სოციალური და სხვა საკითხების გეგმების შესრულების გზების შესახებ. ასრულებს სახელმეკრულებო ვალდებულებებს და თვითონ გამოიმუშავებს სახსრებს წარმოების განვითარებისათვის, შრომის ანაზღაურებლად, პრემიებისა და სხვა დანახარჯების დასაფარავად. თვითდაფინანსება გულისხმობს აგრეთვე ანაზღაურების, მოხმარებისა და დაგროვების ფონდების შენარჩუნებას სამშენებლო ორგანიზაციის განკარგულებაში სამეურნეო-საფინანსო საქმიანობის განსახორციელებლად. თვითდაფინანსების პირობებში მიღებული მოგება (ნორმატივის მიჯღვით ბიუჯეტში გადარიცხვის გარდა), საბრუნავი სახსრები, ამორტიზაციის ფონდი მიემარგება სამშენებლო ორგანიზაციას.

ახალ სამეურნეო სიტუაციაზე, ახალ სამეურნეოანგარიშებრივ პროტიპებზე გადასვლა დაფუძნებულია სამეურნეო ანგარიშისა და თვითდაფინანსების პირველ და მეორე მოდელზე, რომელიც რეკომენდებულია სახელმწიფო საწარმოთ (გაერთიანების) შესახებ სსრ კავშირის კანონით.

უნდა აღინიშნოს ის, რომ ორივე მოდელს უარყოფითი მომენტებიც ახასიათებს. მაგალითად, პირველ მოდელში მთელი მოგება (ასი პროცენტით) ნაწილდება ნორმატივების მიხედვით და კოლექტივი მოგების გეგმის შესრულების ან შეუსრულებლობის შემთხვევაში გარანტირებულია საწარმოს ფონდების დარიცხვით, ამასთან ვათვალისწინებელია ისიც; რომ აღნიშნულ მოდელში მთელი ძალით არ მოქმედებს ხელფასის და საწარმოს საქმიანობის საბოლოო შედეგის ურთიერთშეთანაწყობის პრინციპით. ამ ამოცანას უფრო ეფექტურად წყვეტს მეორე მოდელი, რომელშიც აუცილებელ პირობად ითვლება საწარმოს საბოლოო შედეგისა და კოლექტივის ანაზღაურების ურთიერთშერწყმა, მაგრამ მეორე მოდელიც არ არის სრულყოფილი.

ამონაგებიდან მატერიალური დანახარჯების ანაზღაურების შემდეგ მიღებული შემოსავლის დაბეგვრა ბიუჯეტში და ზემდგომ ორგანიზაციაში ნორმატიული შენატანებით მიზანშეწონილია, ვინაიდან აღნიშნული შემოსავალი არის საწარმოს წმინდა პროდუქტი, რომელშიც გაერთიანებულია არა მარტო საწარმოს მთლიანი მოგება, არამედ მისი პერსონალის ხელფასის ფონდიც, რომელიც უმეტეს შემთხვევაში შეიძლება გაცილებით მეტი იყოს ვიდრე მოგება. სკკპ ცენტრალური კომიტეტის ივნისის (1987 წ) პლენუმმა მოითხოვა, რომ საწარმოთაგან ბიუჯეტის შემოსავლის ძირითად წყაროდ გადაიქცეს გამოყენებული რესურსებისათვის საწარმოთა გადასახადები.

ამრიგად, სამეურნეო გაძლოლის ახალ პირობებში მართვის სისტემის წინაშე დააყენა ის პრობლემები, რომელთა გადაჭრის გარეშე თანამედროვე სამეურნეო მექანიზმი ჯერ კიდევ რეალურად ვერ ასრულებს მასზე დაკისრებულ მოვალეობას, როგორც პრაქტიკამ გვიჩვენა უმეტეს შემთხვევაში სასურველსა და სინამდვილეს შორის კვლავ არსებობს ისეთი წინაღობები, რომელთა დაძლევის გარეშე შეუძლებელია რაიმე წარმატებაზე მსჯელობა. წარმოების მართვის პროცესების სრულყოფის ღონისძიებათა განხილვა ეკონომიკური ურთიერთობების მექანიზმის გარეშე, მართვის პროცესის სრულყოფის არა თუ სრულ სურათს, არამედ ყოველგვარ პრაქტიკულად განუხორციელებად, ხელოვნურად ურთიერთდაკავშირებულ ღონისძიებად წარმოგვიდგება.

Л. К. ДУНДУА, Б. Б. ЛАГВИЛАВА

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ И ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА В КАПИТАЛЬНОМ СТРОИТЕЛЬСТВЕ

Резюме

Рассматриваются вопросы совершенствования системы управления в капитальном строительстве. Характеризуются важнейшие требования, поставленные перед капитальным строительством при использовании аппарата «Системного анализа».

Отмечено, что совершенствование экономического механизма обязательно подразумевает совершенствование всей системы управления, иначе теряется практичность внедрения. Следовательно, все намеченные мероприятия должны носить комплексный, непрерывный характер.

წარმოადგინა თბილისის ივანე ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის მშენებლობისა და მომსახურების სფეროს მართვისა და ტექნიკის განყოფილებამ.

ალა უშვარიძე

რეგიონის ეკონომიკაზე მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრამის ზემოქმედების ანალიზი და იმიტაციური მოდელირება

მეცნიერულ ტექნიკური პროგრამის ბაზაზე შესაძლებელია გადაწყდეს რეგიონის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების პრობლემები. მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრამის არსი უფრო ფართოა, ვიდრე ტექნიკური პროგრამისა. ტექნიკური პროგრამის საწარმოო ძალებისა და მეცნიერების განვითარებასთან დაკავშირებით, გადადის ახალ ხარისხობრივ მდგომარეობაში — მეცნიერულ-ტექნიკურ პროგრამაში. მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრამის გავლენა წარმოებაზე კონკრეტულად გამოიხატება წარმოებაში მოწინავე ტექნოლოგიის დანერგვით, მექანიზაცია-ავტომატიზაციის დონის ამაღლებით, გამოთვლითი ტექნიკის დანერგვით.

იზრდება მეცნიერების როლი მთელ სახალხო მეურნეობრივ კომპლექსში, იზრდება მეცნიერების განვითარებისათვის ხარჯები. მე-12 ხუთწლედის გეგმაში გათვალისწინებულია 90 წლისათვის გაზორციელდეს მეცნიერულ-ტექნიკურ პროგრამაში რევოლუციური ძვრები, მოხდეს გადასვლა პრინციპულად ახალ ტექნოლოგიურ სისტემებზე, რომლებიც მოგვემენ უმაღლეს ეფექტიანობას¹.

ინოვაციების გავრცელება განსაზღვრავს ეკონომიკურ და ტექნიკურ-ეკონომიკურ მაჩვენებლების განვითარების დინამიკას. ნაშრომში გამოყოფილია ის ძირითადი ეკონომიკური ობიექტები, რომელზედაც მოქმედებს მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრამის კონკრეტული კვლევის პერიოდში. ერთის მხრივ მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრამის არის ინოვაციების პროცესი, ხოლო მეორეს მხრივ — პროგრესული ტექნოლოგიის, პროდუქციის მომსახურების გავრცელების პროცესი. არსებობს მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრამის გამოვლენის განსაზღვრული დავიანება ეკონომიკურ და სოციალურ სფეროში, რადგან მხოლოდ ინოვაციების ფართო განვითარება გვაძლევს ეკონომიკური და სოციალური მაჩვენებლების მნიშვნელოვან ცვლილებას.

ცალკეული წარმოებების, ქვედარგების და დარგების დონეზე შესაძლებელია გამოიყოს მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრამის ცალკეული მიღწევები და გათვალისწინებული იქნეს მათი გავლენა ტექნიკურ-ეკონომიკურ მაჩვენებლებზე.

ინოვაციების მიმდევრობის დროის პერიოდი შეიძლება იყოს საკმაოდ დიდი და ის განსაზღვრავს მეცნიერულ-ტექნიკური განვითარების ხანგრძლივობის განსაზღვრულ ეტაპს. ინოვაციების გამოჩენა წარმოადგენს აუცილებელ პირობას ეკონომიკური ზრდის მაჩვენებლების ცვლილებებისათვის.

¹ Т. П. Чикваидзе. Интенсификация производства и ускорение социально-экономического развития. Тбилиси, 1988, с. 207.

მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის ზემოქმედება ეკონომიკურ მაჩვენებლებზე შეიქმნევა ყველა დონეზე. მრავალდონიანი მიდგომა იძლევა საშუალებას დავაკავშიროთ ერთმანეთთან ტექნიკური განვითარების მიზნები და მიმართულებები. სახალხო მეურნეობის დონეზე ლაპარაკია შრომის ეკონომიის მიმართულებაზე, შემდგომ მნიშვნელოვანი შეიძლება გახდეს მატერიალური რესურსების ეკონომიის მიმართულება.

დავუშვათ მოცემული პროდუქციის წარმოებაში ინოვაციის ხვედრითი წილი ტოლია a (i), ხოლო მისი წარმოების ეკონომიკური ეფექტი უდრის მთლიანი ხვედრითი მაჩვენებლები:

$$X(t) = X_n(t) a(t) + X_e(t) [1 - a(t)], \quad x(t) =$$

წარმოების მასშტაბი ან ინოვაციის გამოყენება, მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის მიღწევების გავრცელების ეტაპების ანალიზი დაუფუძნებელია ხარისხის (ხანგრძლივობა, დანიშნულება) მაჩვენებლებზე. ინოვაციის გავრცელების ფაქტორები, განსხვავებულია მართვის ერთი დონიდან მეორეზე გადასვლასთან დაკავშირებით. დარგის დონეზე შეიძლება ლაპარაკი შემდეგ ფაქტორებზე: მოთხოვნა დარგის პროდუქციაზე, საწარმოო კაპდაბანდებების მოცულობა და სტრუქტურა. კაპდაბანდებიანი მოქმედებენ დარგის ტექნიკურ პოტენციალზე გარკვეული დაგვიანებით. ცალკეული საწარმოებისა და ტექნოლოგიის დონეზე რესურსების განაწილების ცვლილება ხორციელდება შედარებით სწრაფად. კაპდაბანდების განაწილების ხვედრითი წილის მიხედვით შეიძლება გამოვყოთ:

1. მანქანათმშენებლობა და ენერგეტიკული მრეწველობა — ეს არის დარგები, შედარებით მაღალი კაპდაბანდებით.
2. ელექტროენერგეტიკა ქიმიის და ნავთობქიმიური მრეწველობა (9%).
3. შავი მეტალურგია და ქიმიის "მრეწველობა" (%).
4. საამშენებლო მასალების მრეწველობა, კვების, ხე-ტყის, ხისდამამუშავებელი.

ანალიზის დროს შეიძლება გამოვიყენოთ S-ტიპის მოდელები. მათ ეკუთვნის ლოგისტიკური პრულები, სადაც $x(t) = m/(1 + ae^{-at})$, a არის ინოვაციების გავრცელების სიჩქარე.

თუ ერთი ტიპის ინოვაციები რამოდენიმეა, ამასთან ისინი იძლევიან ერთნაირ ეკონომიკურ ეფექტს და ვრცელდებიან თანაბრიდევრობით T პერიოდის განმავლობაში, მაშინ ყველა ინოვაციის გავრცელების ჯამური ეკონომიური ეფექტი პროპორციულია შემდეგი ჯამისა:

$$S(t) = \begin{cases} \sum_{i=0}^t y(t-i) & i \leq T, \\ \sum_{i=0}^t y(t-i) - \sum_{i=T}^t y(t-i), & t \geq T. \end{cases}$$

გამსხვილებული ტექნოლოგიის დონეზე მიზანშეწონილია განვიხილოთ მაჩვენებლები, რომლებიც ახასიათებენ მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის ცალკეულ მიმართულებებს. მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის ისეთი მიმარ-

თულება, როგორცაა ერთეული სიმძლავრის გაზრდა, ხასიათდება ელექტროსადგურების და მაღალი სიმძლავრის ენერგობლოკების ხვედრითი წილით. ინოვაციები გავრცელდება მაღალი და საშუალო სიჩქარეებით.

ინოვაციების გავრცელების დინამიკა, ცალკეული ტექნოლოგიური პროცესების და პროდუქციის სახეების დონეზე, დამოუკიდებელია ხშირად შიდა-დარგობრივ პოლიტიკაზე.

ვარჩევთ საწარმოო ფუნქციას, Y_t არაიდენტიფიცირებულ ზრდის, ფაქტორების სახეს:

$$Y_t = A(t) L_t^\alpha F_t^{1-\alpha}$$

არაიდენტიფიცირებულ ზრდის ფაქტორები ერთიანდებიან $A(t)$ ფუნქციაში. ფუნქციას $A(t)$ ახასიათებს ეკონომიური მაჩვენებლებს შორის ურთიერთდაკავშირებული ცვლილებების დინამიკა, რომელიც განსაზღვრავს მეცნიერულ-ტექნიკურ პროგრესს.

$k_1, k_2, \dots, k_n$

— მუდმივი დადებითი კოეფიციენტებია.

$$S_i = S_i(\alpha_i, T_i, t_{0i}, t)$$

დამოკიდებულია $\alpha_i(t)$ გავრცელების სიჩქარის მაჩვენებელზე. ინოვაციების ინტენსიური გავრცელების პერიოდში T_i . ამ პერიოდის დაწყების მომენტი T_{0i} და მიმდინარე დრო.

განვიხილოთ

$$A(t) = A_0 e^{\lambda t}/t,$$

$\lambda(t) = (k_1 S_1 + k_2 S_2 + k_3 S_3)/t$ მტპ-ს ტემპის ცვლილება დროში. ცვლილების დინამიკა განისაზღვრება მტპ-ს მიღწევების გავრცელების პროცესის ანალიზის საფუძველზე (2). მტპ-ის საერთო მიმართულებების გავლენა რეგიონის ეკონომიკურ და სოციალურ განვითარებაზე, თითქმის არ არის გამოკვლეული და უნდა მივუთითოთ ამ საკითხის კვლევის აუცილებლობაზე. იმპეტაციური მოდელირება აუცილებელია გამოვიყენოთ, როგორც ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ინსტრუმენტი მტპ-ს მიმართულების ანალიზისათვის, რაც დაკავშირებულია რეგიონის ეკონომიკური, ეკოლოგიური, სოციალური და დემოგრაფიული მხარეების განვითარებასთან.

მეცნიერულ-ტექნიკური და სოციალურ-ეკონომიკური ასპექტების განვითარების შეთანხმების პრობლემა, დამახასიათებელია აგრეგირების ყველა დონისათვის, კერძოდ, მუშავდება პროგნოზები — სახალხო მეურნეობის, დარგის, საწარმოს, კერძო ტექნოლოგიის დანეზე.

ინოვაციების გავრცელება განსაზღვრავს ეკონომიკური და ტექნიკურ-ეკონომიკური მაჩვენებლების განვითარების დინამიკას.

ნაშრომში გამოკვლეულია მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის ძირითადი მიმართულების გავლენა რესურსების ეფექტიან გამოყენებაზე და აგრეთვე ეროვნული შემოსავლის განაწილების სხვადასხვა ვარიანტების შემოქმედება წარმოებაში კაპიტალდაზღვევებზე და დანახარჯები მეცნიერებისა და მოხმარების განვითარებაზე.

² Варшавский А. Е. Прогнозные модели для исследования влияния научно-технического прогресса на показатели экономического развития. М., Наука, ж. Экономика, Математические методы, 1985 г., № 2, с. 252.

მოცემულია დინამიური მოდელი, რომელიც ასახავს ძირითადი ეკონომიკური ობიექტების ფუნქციონირებას. აუცილებელია შევიტანოთ ორი ტიპის ცვალებადობა — დონეები და ტემპები. დონეები — ასახავენ სისტემას, ტემპები — ნაკადები, იწვევენ დონეების ცვლილებას. ეროვნული შემოსავალი y დამოკიდებულია შრომით რესურსებზე L , ძირითად ფონდებზე k და მ. ტ. პ. A , ის იზრდება ამ სიდიდეების ზრდასთან ერთად.

ეროვნული შემოსავალი დაკავშირებულია კადაბანდებზე, რომლის წილი ეროვნულ შემოსავალში ტოლია S_1 , მეცნიერებაზე დანახარჯებზე, რომლის წილი ტოლია S_2 და მოხმარებაზე, რომლის წილია: $1 - S_1 - S_2$.

იმიტაციური გამოკვლევების ჩატარებისათვის მოდელზე ეახდნენ გარე ზემოქმედებას $S_1(t)$ და $S_2(t)$. ზოსახლეობის რაოდენობა მოცემულია, როგორც დროის ფუნქცია: $N(t) = N_0 e^{yt}$, ხოლო შრომითი რესურსების წილი აღნიშნულია d_0 -ით.

დონის ხარისხად იღება ძირითადი ფონდების რაოდენობა $k(t)$ და მტპ (t) დონე $A(t)$. დონის ცვლის სიჩქარეს წარმოადგენს კაპიტალდაბანდება — $I(t)$ და მტპ-ის ნაზრდის — $W(t)$.

მეურნეობის დამოუკიდებლობის გაფართოება წარმოუდგენელია ყველა ურთიერთმოქმედი ფაქტორების ყოველმხრივი ანალიზის გარეშე.

წარმოების სოციალურ-ეკონომიკური შედეგები იყოფა სამ ჯგუფად: ეკონომიკური შედეგები, მატერიალური წარმოების სფეროში, სოციალური შედეგები, რომლებსაც უშუალოდ აქვთ ეკონომიკური შინაარსი და სოციალურა შედეგები, რომლებსაც უშუალოდ არა აქვთ ეკონომიკური შინაარსი. მხედველობაში მიიღება ეკოლოგიური პრობლემები, გამოსახული ნატურალურ მაჩვენებლებში: ლანდშაფტების შენარჩუნება და კვლავწარმოება, მეცნიერებისა და ცხოველების პოპულაციის ზრდა (3).

დინამიური მიდგომა აერთიანებს ეკონომიკური განვითარების პროცესების კვლევას, როგორც წარსულში, ასევე მომავალში. ამიტომაც ეკონომიკური დინამიკის კონსტრუქციული ამოცანები იმყოფებიან ეკონომიკური განვითარების პროგნოზირების, დაგეგმვის, მართვის სფეროში (4).

А. И. УШВЕРИДЗЕ

ИМИТАЦИОННОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ И АНАЛИЗ ВЛИЯНИЯ НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОГО ПРОГРЕССА НА ЭКОНОМИКУ РЕГИОНА

В работе обосновывается эффективность использования многоуровневого подхода к оценке результатов научно-технического прогресса. Предложена динамическая модель, отражающая внутренние взаимосвязи экономических объектов. Посредством этой модели выявлены некоторые закономерности развития отдельных отраслей производства под воздействием основных направлений научно-технического прогресса.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის მეცნიერულ ტექნიკური პროგრესის ეკონომიკური პრობლემების განყოფილებაში

³ Гатовский Л. М. Специально-экономическая эффективность новой техники. Вопросы экономики, 1979, № 2, с. 59.

⁴ Гранберг А. Г. Динамические модели народного хозяйства, М., «Экономика», 1985 г., с. 8.

Ш. П. НАТЕНАДЗЕ

ХОЗЯЙСТВЕННЫЙ РАСЧЕТ НА СОВРЕМЕННОМ
ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛИЗМА

С первых же дней возникновения социалистического непосредственно общественного производства, вопросы, связанные с теоретическим осмыслением и экономическим обоснованием внутренних характерных черт хозяйственного расчета, по праву считаются актуальными. В условиях ускорения социально-экономического развития страны партия и правительство уделяют особое внимание дальнейшему развитию и углублению основ подлинного хозрасчета, постоянному совершенствованию форм и методов его проявления в целенаправленном движении, более эффективному использованию принципов его функционирования. В новой редакции Программы КПСС указано, что партия всесторонне развивает и повышает действенность хозяйственного расчета, последовательно переводя предприятия и объединения на полный хозрасчет, усиливая экономические рычаги управления и материального стимулирования и снижая число установленных вышестоящими организациями показателей¹.

Ускорение процесса формирования подлинно хозрасчетных объединений поставило вопрос о необходимости углубления и усиления теоретического осмысления хозрасчета как экономической категории, раскрытия его социально-экономической природы, об определении его места и роли в системе социалистических производственных отношений. Именно такая необходимость превращает его в объект изучения не только с точки зрения политической экономии, но и конкретно-экономических наук, которые в их совокупности раскрывают хозяйственный расчет как сложное социально-экономическое явление.

В научной литературе хозрасчет рассматривается чаще всего как результат использования товарно-денежных отношений в планомерно регулируемой экономике², что, правда, само по себе не является ошибочным; вместе с тем, нам представляется целесообразным подчеркнуть, что хозрасчет — это самостоятельная система определенного круга производственных отношений, охватывающего и товарно-денежные отношения. По нашему мнению, теоретическое осмысление хозрасчета под углом одних лишь товарно-денежных отношений исходит из того, что с первых же дней организации общественного производства социалистическим планомерным формам и методам его движения противостояли товарно-денежные формы

¹ См.: Материалы XXVII съезда Коммунистической партии Советского Союза, М., 1986, с. 149.

² См.: Яиченко С. Е. Переходные формы производственных отношений. Минск, 1974; Селезнев А. З. Хозяйственный расчет в условиях развитого социализма. Издво- Моск. ун-та, 1979 и др.

управления, в силу чего методы планомерного ведения народного хозяйства в целом реализуются через противоречивые им товарные формы социально-экономических явлений. На практике это противоречие было разрешено путем перевода социалистических производственных предприятий на хозяйственный расчет, в системе которого сфера и характер действия товарно-денежных отношений подверглись планомерному регулированию. Этот исторический факт показывает, что хозрасчет явился порождением не товарно-денежных отношений, как это утверждается в экономической литературе, а столкновения непосредственно общественных отношений с товарно-денежными³.

Анализируя сегодняшние масштабы углубления и развития хозрасчета, с полным правом можно сказать, что оправдались слова В. И. Ленина, сказанные еще в начале 20-х годов о том, что «...в ближайшем будущем этот тип станет преобладающим, если не исключительным»⁴. Действительно, в настоящее время он стал доминирующей формой организации непосредственно общественного производства, в результате чего качественно изменились условия хозяйствования, под непосредственным воздействием которых и сам хозрасчет стал меняться с присущими ему свойствами.

Если при выяснении содержания и характера хозрасчета исходить из этой точки зрения, то его неминуемо следует проанализировать в системе социалистических производственных отношений в целом, что требует раскрытия тех форм и методов управления экономическими процессами, которые отражают в себе существенные черты непосредственно общественного производства и в силу этого выступают проводниками хозрасчетных принципов управления. Определения хозрасчета, данные в научной литературе, на наш взгляд, полностью не охватывают черты непосредственно общественного производства на первой фазе полного коммунизма. Эти определения в основном сводятся к объявлению хозрасчета либо экономической категорией социалистического планомерно организованного товарного производства, либо методом планомерного ведения социалистического хозяйства в целом⁵.

При выяснении системы хозрасчетных отношений экономисты различают в ней отношения базисного характера и надстроечного порядка; в этом различии, на наш взгляд, заключается вся трудность понимания внутренней природы, содержания, форм проявления и принципов его функционирования, ибо сам хозрасчет и по форме и по содержанию в действительности представляет собой такое социально-экономическое явление базисного характера, которое охватывает все общественно-экономические отношения и тем самым выступает в качестве системы общественного производства в целом.

На наш взгляд, в научной литературе о хозрасчете единого мнения пока еще нет потому, что исследование ведется односторонне, т. е. в рамках лишь товарно-денежных отношений, и в результате хозрасчетные отношения представляются по сути лишь как специфические отношения товарного производства. К сожалению, при этом

³ В таком плане и был рассмотрен нами хозрасчет в статье «Вопросы хозяйственного расчета» (журн. «Экономист», 1981, № 12, на груз. языке).

⁴ Ленин В. И. Полн. собр. соч., т. 44, с. 343.

⁵ См.: Смирнов А. Д. Основы хозяйственного расчета (Очерк теории), М., 1969; Ракитский Б. Вопросы хозяйственного расчета и механизма социалистического хозяйства, М., 1973 и др.

хозрасчетным отношениям по сравнению с товарно-денежными отводится заниженное социально-экономическое значение, сводящее их лишь к уровню основного производственного звена⁶. Здесь же следует отметить, что почти такого же рода мнение разделяется некоторыми грузинскими авторами⁷.

Как нам кажется, в такого рода объяснениях не раскрываются внутренняя природа хозрасчета, его характерные черты с соответствующими им формами проявления. Тем самым не только умаляется народнохозяйственное значение хозрасчета, но и тормозится его теоретическое осмысление, что отрицательно влияет на практику развития самого хозрасчета.

Исследование внутреннего содержания хозрасчета в системе одних лишь товарно-денежных отношений в меньшей степени содержит двоякого рода ошибки. Во-первых, как категория общественного производства, хозрасчет в данной системе представляется в качестве отражающего общественно-экономического отношения лишь товарного характера и, во-вторых, в нем (хозрасчета), как в методе планомерного ведения хозяйства, основное внимание сосредоточено на практической возможности планомерного использования лишь товарно-денежных отношений. Постановка вопроса в таком плане отрицает необходимость проявления экономических связей между социалистическими предприятиями (объединениями) в других формах, кроме товарно-денежных.

Однако, если при исследовании внутренней природы хозрасчета исходить из системы отношений социалистического непосредственно общественного производства, что и является, по нашему убеждению, единственно верным подходом, то хозрасчетные отношения предстанут перед нами не как товарно-денежные, а как исторически специфические отношения, в рамках которых и товарно-денежные выступают в качестве одного из образующего элемента, что и дает возможность использовать их планомерно.

Такое мнение о природе хозрасчета подкрепляется тем, что партия и правительство в настоящее время особое внимание уделяют усилению и укреплению не только роли товарно-денежных отношений, но и таких, каким является, например, развитие нормативного характера управления, которое нельзя сводить к товарно-денежным. В связи с тем, что стоимостные показатели и при социализме остаются носителями содержания товарного производства вообще, в системе социалистического непосредственно общественного производства они выполняют лишь строго определенную функцию. Исходя из этого предполагая, как нам кажется, с целью познания и планомерного управления хозрасчетными социально-экономическими явлениями необходимо вести их исследование в том направлении, которое доказывает объективный характер последовательной подготовки социалистическим обществом экономической и общественно-политической почвы своего полного становления (формирования). Поэтому утвержденные в централизованном порядке плановые (в том числе и стоимостные) показатели должны в себе отражать все формы, методы и способы практического осуществления (становления) непосредственно общественного производства.

⁶ См.: Дерябин А. А., Селимжанов И. К. Цена — инструмент управления экономикой, М., 1984, с. 43.

⁷ См.: Джибути М. Хозяйственный механизм: сущность, структура, перспективы развития (на груз. языке). Тбилиси, 1985.

В силу того, что хозрасчет исторически появляется как первое социально-экономическое явление управления внутренне противоречивыми народнохозяйственными процессами, его следует считать таким исходным пунктом становления системы непосредственно общественного производства, который на основе постоянного развития последовательно вбирает в себя все последующие производственные отношения, логически и исторически возникшие по мере становления и развития социализма. Поэтому, на наш взгляд, если рассматривать хозрасчет как экономическую категорию, необходимо принимать во внимание, что он такого же рода экономическая категория, как натуральное хозяйство или товарное производство, отражающие целую систему общественно-экономических отношений.

Превращаясь в определенную систему общественного производства, хозрасчет преобразует те социально-экономические условия, которые определяют необходимость и возможность функционирования товарно-денежных отношений, и тем самым он вбирает в себя те социально-экономические явления, которые возникают по мере дальнейшего развития и углубления социалистического непосредственно общественного производства. Например, такое явление наблюдается в условиях оценки хозяйственной деятельности каждого производственного звена теми показателями, которые отражают уровень выполнения плановых заданий по хоздоговорным обязательствам поставки производственно-технического назначения продукции и предметов потребления в соответствующем ассортименте и в срок. Такая форма оценки не только не устраняет необходимость использования стоимостных показателей, но даже по новому настраивает их функционирование, ибо с помощью непосредственного их воздействия она мобилизует и организует производителей на выполнение хоздоговорных обязательств именно в соответствующем ассортименте и в срок. Естественно, что в таких условиях общественно необходимый труд приобретает совершенно иное содержание. В данной системе экономических взаимосвязей природа стоимостных показателей наполняется новым содержанием, последовательное углубление и развитие которого зависит от дальнейшего совершенствования и укрепления хозрасчетных основ. Именно в этих условиях стоимостные показатели будут служить экономическим инструментом управления процессами производства и обращения материальных благ.

С начала 60-х годов в экономической литературе появились новые направления в области разъяснения внутренней природы хозрасчета. Например, определенная часть наших ученых хозрасчет рассматривала как синтез плановых и стоимостных начал⁸. Определение хозрасчета в таком плане не случайно, ибо на стыке 60—70-х годов, как уже было сказано, особое внимание уделялось вопросам о прибыльности (рентабельности) и самоокупаемости производственных предприятий (объединений). При отсутствии этих экономических явлений хозрасчет как таковой в самом деле не существует. Однако именно поэтому в данном определении хозрасчет, связанный с этими явлениями, увязан с внутренними признаками одного лишь товарного производства, в результате чего все его характерные черты

⁸ См.: Тельнов В. Н. Основы экономической теории и практики хозрасчета. Саратов, 1959, с. 103; Пешехонов В. А. Планмерность и стоимость в социалистическом обществе, Л., 1971, с. 76.

обосновываются, исходя из возможности и необходимости планомерного использования товарно-денежных отношений.

Ощущая неудовлетворенность в такого рода определениях сущности хозрасчета, группа экономистов постаралась обосновать ее, исходя из присущих самому хозрасчету принципов, на основе которых выявляются как положительные, так и отрицательные стороны его функционирования⁹. Такой подход к пониманию сущности хозрасчета подкрепляется тем, что с целью проявления внутренней природы денег в «Капитале» К. Маркс анализирует их функции и тем самым обогащает суть понимания самих денег. В данном направлении, если действительно пользоваться методологией «Капитала», следует учесть что при исследовании хозрасчетных отношений сначала необходимо дать определение сущности самого хозрасчета, а потом обогатить его (определение) путем выяснения социально-экономической сути и роли каждого хозрасчета в отдельности.

По мнению Г. С. Мергелова, хозрасчет «представляет собой систему планового ведения хозяйства, обеспечивающую на основе учета экономических интересов, самоокупаемости и рентабельности хозрасчетных звеньев достижение высоких конечных результатов в целях наиболее полного удовлетворения потребностей общества»¹⁰. Такого рода определение сущности хозрасчета характеризуют его как социально-экономический организм не в качестве организационно-экономической формы движения непосредственно общественного производства, а как такое явление, которое оказывает непосредственное влияние на эту организационно-экономическую форму со стороны. В частности, хозрасчетные отношения, возникшие на стыке базисных и надстроечных начал.

Несмотря на то, что хозрасчет, как бытие непосредственно общественного производства, характеризуется прежде всего основными своими признаками, он как реально функционирующий организм, приобретает и такие черты, которые обусловлены социально-политическими явлениями, специфичными для каждой ступени в развитии социализма. Поэтому актуальность выяснения вопроса о сущности хозрасчета предопределена не только закономерностями социализма как фазы коммунистического общественно-экономического строя, но и социально-политическими и исторически конкретными условиями движения отдельных ступеней развития, наделяющих как непосредственно общественное производство в целом, так и хозрасчет в отдельности, особыми признаками.

Разумеется, в этих условиях определенным изменениям подвергаются не только непосредственно общественное производство как особый тип материального производства, но через него и хозрасчет как общественное бытие его функционирования. Качественные изменения в последнем являются не только следствием изменений в непосредственно общественном производстве, но и их предпосылкой. Поэтому, как мы понимаем, когда речь идет об улучшении форм и методов управления народным хозяйством и на этой основе перехода его на новую ступень своего развития, прежде всего особое внимание следует обратить на то, что тем самым постоянному улучшению (совершенствованию) подвергаются хозрасчетные формы

⁹ См.: Егназарян Г. А. Материальное стимулирование роста эффективности промышленного производства, М., 1976; Кондратьев Л. Ф. Экономические законы и хозрасчет, М., 1979.

¹⁰ Мергелов Г. С. Хозрасчет в системе управления отраслью. М., 1980, с. 10.

и методы управления. Естественно, этот процесс усиливает необходимость объяснения внутренней природы самого хозрасчета. В данной взаимозависимости и взаимообусловленности проявляется сущностная черта, определяющая хозрасчет, как в сущностном отношении постоянный социально-экономический организм, свойственными ему разветвлениями.

Именно эта характерная черта хозрасчета породила новые подходы к объяснению его отношений как подсистемы специфического значения отношений¹¹. Такой поворот в понимании хозрасчета обусловлен и тем, что он прямо и непосредственно связан с общественной организацией материального производства. В связи с тем, что внутренняя природа такой организации обусловлена природой непосредственно общественного производства, хозрасчет, как формоопределенность такой организации, тоже обусловлен природой непосредственно общественного производства.

Характеристика хозрасчета в качестве подсистемы социалистических производственных отношений требует дальнейшего углубления исследуемого вопроса в том направлении, где каждая подсистема многими переходами стремится к единой, сравнительно сложной и более развитой системе. Как указывали классики марксизма, в каждом обществе экономические отношения образуют единое целое¹². Факт, что хозрасчетные отношения по своей природе тоже экономические, а поэтому и эти отношения стремятся образовать единое целое, внутри которого функционируют и отдельные, как самостоятельно действующий элемент, и характерные черты единого целого как концентрированное выражение самостоятельно действующих элементов.

Как уже было сказано, хозрасчет возник на основе столкновения двух противоречивых начал общественной организации материального производства — непосредственно общественного и товарного производства. В. И. Ленин заметил это в самой зачаточной форме явления, вследствие чего и сделал вывод о том, что именно на основе хозрасчета следует открыть широкий простор возможностям становления непосредственно общественного производства путем последовательного преобразования и превращения старых форм в орудие окончательной и бесповоротной победы социализма.

В экономической литературе подмечено то противоречивое явление, с которым связано возникновение хозрасчета. В частности, по мнению Е. С. Городецкого, хозрасчет есть орудие разрешения противоречий между непосредственно общественными и товарно-денежными отношениями, а по мнению А. И. Сидорова, хозрасчет есть конкретная форма (средство) постоянного разрешения противоречий между планомерностью и стоимостью¹³. Хотя здесь же следует подчеркнуть, что такое мнение некоторыми экономистами оспаривается лишь на том основании, что, как они предполагают, при социализме противопоставление непосредственно общественных и товарно-денежных отношений несовместимо, ибо планомерность противостоит не стоимости, а стихийности общественного производства¹⁴. Естественно, постановка вопроса в таком разрезе вряд ли

¹¹ См.: Кондратьев Л. Ф. Экономические законы и хозрасчет.

¹² Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. 3, с. 382.

¹³ Городецкий Е. С. Совершенствование системы хозяйственного расчета, М., 1975, с. 34; Сидоров А. И. Хозрасчет и его развитие в современных условиях. Вопросы теории и методологии, Л., 1974, с. 52.

будет способствовать теоретическому обоснованию самого хозрасчета, ибо она целиком меняет целенаправленность исследуемого вопроса.

На практике же усиление и углубление хозяйственных форм и методов управления предполагает расширение возможностей всестороннего разрешения тех противоречивых явлений, которые в определенной степени сковывают (сдерживают) дальнейшее развитие производительных сил нашего общества; тем самым и следует устранить узкие места в народном хозяйстве, отрицательно влияющие на выполнение государственных плановых заданий. Вот почему на XXVII съезде КПСС было подчеркнуто, что товарно-денежные отношения должны гибко сочетаться с централизованным началом управления общественным производством. Игнорирование этого положения при определении хозрасчета как экономической категории выхолащивает его сущность, которая, как это верно замечает М. А. Терентьев, не исчерпывается его связью только с товарно-денежными отношениями и законом стоимости. Она неразрывно связана с внутренней природой производственных отношений социализма, с его экономическими законами, общественной собственностью на средства производства¹⁵. Отсюда и следует верный вывод о том, что хозрасчет базируется на двух экономических основах: товарно-стоимостной и планомерной, непосредственно общественной.

Анализ хозрасчета, представленного в качестве результата переплетения противоречивых явлений, в экономической литературе уже ведется. Например, по Т. В. Ипатовой, структурные отношения хозрасчета содержат в себе противоречивое единство общественных и товарно-денежных отношений, в котором (в противоречивом единстве) различаются и подчиненные и основные, более сущностные и менее сущностные отношения¹⁶, а по мнению В. Б. Стародубровского, хозрасчет используется для разрешения противоречий между общественными и коллективными, между коллективными и индивидуальными интересами¹⁷. Несмотря на то, что это мнение не ново, особо ценным в нем следует считать то, что представители данного положения объясняют хозрасчет, исходя из относительного экономического обособления производственных звеньев.

В наших условиях широкий простор приобретает возможность предоставления хозрасчетным звеньям большой самостоятельности функционирования, что связано с необходимостью углубления и усиления экономической ответственности каждого из них не только за выполнение плановых заданий, но и за содействие ускорению научно-технического прогресса и умелому сочетанию достижений последнего с преимуществами нашего общества. Важным целенаправляющим фактором в функционировании хозрасчетных звеньев является неукоснительное проведение в жизнь принципа, «согласно которому предприятия и объединения полностью отвечают за безубыточность своей работы. А государство не несет ответственности по их

¹⁴ См.: Кондратьев Л. Ф. Экономические законы и хозрасчет, с. 45.

¹⁵ Терентьев М. А. Общественно необходимые затраты и плановая цена в социалистическом обществе. Воронеж, 1984, с. 78.

¹⁶ Ипатова Т. В. О соотношении исторического и логического в механизме хозяйственного расчета. В кн.: «Закономерности развития общественной формы продукта в период постепенного перехода от социализма к коммунизму», Ярославль, 1981, с. 122.

¹⁷ Стародубровский В. Г. Хозяйственный расчет объединений в условиях развитого социализма, М., 1981, с. 10.

обязательствам»¹⁸. К сожалению, на практике хозяйствования имеет место перераспределение доходов в том направлении, по которому убытки отстающих предприятий (объединений) покрываются за счет работающих прибыльно.

В системе непосредственно общественного производства единый народнохозяйственный комплекс сам предполагает возможность самостоятельного функционирования отдельных производственных звеньев, но диалектически самостоятельность последних уже не характеризуется как относительная экономическая их обособленность, ибо обособленность в любой форме предопределяет дифференциацию производственно-экономических условий каждого хозрасчетного звена. Хозяйственная же самостоятельность предполагает возможность расширения и углубления социальной активизации каждого производственного коллектива в составлении и выполнении народнохозяйственных плановых заданий, в обеспечении себе материальной основы самокупаемости и самофинансирования. Это подкрепляется и стимулируется специальными указаниями, постановлениями ЦК КПСС и Совета Министров СССР. Достаточно сказать, что XXVII съездом партии предусмотрено дальнейшее углубление подлинного хозяйственного расчета на основе решения тех задач, которые направлены на усиление хозяйственной самостоятельности производственных объединений (предприятий) в условиях развития централизованной формы управления ими.

Одной из весьма актуальных задач обеспечения полного, подлинного хозрасчета является научное обоснование вопроса арендной системы оплаты труда. Как было подчеркнуто на XXVII съезде КПСС, необходимо установить жесткую зависимость между фондами развития производства, оплаты труда и материального поощрения и конечными результатами деятельности объединений (предприятий). «Суть дела состоит в том, чтобы эти фонды все в большей мере определяли все стороны жизнедеятельности предприятий: как производительную, так и социальную»¹⁹. Естественно, что с целью практического осуществления этих мероприятий необходимо всесторонне выяснить существенные черты самого хозрасчета, глубоко обосновать многие аспекты его функционирования. Анализ же хозрасчета лишь в рамках товарно-денежных отношений создает искусственные барьеры в теоретическом осмыслении других, особенно более сложных, народнохозяйственных проблем.

Новые социально-экономические условия в развитии нашего общества выдвигают хозяйственный расчет на передний план не потому, что в нем аккумулированы старые (товарно-денежные) формы управления движением экономики, а потому, что в нем эти формы перерождены, подчинены и овладены новыми, непосредственно общественными формами, и в силу этого в них отражены все процессы движения материальных благ. Следовательно, сама система хозрасчетных отношений сознательно отдает предпочтение планомерным, заранее определенным началам регулирования производственными процессами, что находит свое отражение во все более широком применении экономических нормативов. Исходя из этих предположений, можно констатировать, что по мере

¹⁸ Материалы XXVII съезда Коммунистической партии Советского Союза, М., 1986, с. 40.

¹⁹ Материалы XXVII съезда Коммунистической партии Советского Союза, с. 250.

усиления непосредственно общественных, планомерных начал, хозрасчет принимает новое смысловое значение, что должно найти свое отражение и в теоретических обобщениях.

Исходя из этих позиций, следует подчеркнуть, что хозяйственный расчет есть такая форма общественной организации социалистического производства, при которой материальные блага создаются самостоятельно непосредственно обобщественными звеньями народного хозяйства в целом, экономическая связь между которыми устанавливается на основе обмена их трудовой деятельностью.

В данное определение хозрасчета положены как общие, так и особенные и единичные черты проявления его внутренней природы. В частности, общей его характерной чертой является общественная организация производственной деятельности непосредственно обобщественных хозрасчетных звеньев (предприятий, объединений, комплексов), что в сути своей предполагает планомерную целенаправленность их функционирования. Особенная черта проявляется в экономической (хозяйственной) самостоятельности производственных звеньев, что предполагает необходимость установления экономической связи между ними на основе эквивалентного обмена результатами их трудовой деятельности. Единичная черта внутренней природы хозрасчета проявляется в том, что каждое производственное звено само несет ответственность за конечные результаты своего самостоятельного функционирования.

Это определение хозрасчета показывает, что в системе его отношений доминирующее, определяющее положение принадлежит тем элементам, которые включают в себя содержание непосредственно общественного производства. Следовательно, можно констатировать, что в системе хозрасчетных отношений товарно-денежные формы экономической связи служат усилению и углублению непосредственной обобщественности самостоятельно функционирующих производственных хозрасчетных звеньев, деятельность которых в стоимостной форме оценивается лишь потому, что пока еще нет социально-экономических условий, порождающих формы, соответствующие непосредственно общественному производству.

Представлена отделом политической экономики Института экономики и права АН ГССР

კეთილშობილი ფიქსაცია

ახალციხის რაიონის საზოგადოებრივ მეურნეობათა განვითარების ეკონომიკური დონე

საქართველოში განსაკუთრებით მწვავედ დგას მთიანი რაიონების ეკონომიკის განმტკიცების პრობლემა, ვინაიდან ჩამორჩენილი მეურნეობები ძირითადად მთიან რაიონებში არიან. ამდენად მათი შრომითი და მატერიალური რესურსების რაციონალურად გამოყენება, მოსახლეობის ცხოვრების პირობების მკვეთრად გაუმჯობესება — საბჭოთა მთავრობის უპირველესი საზრუნავია.

თუ ახალციხის რაიონის აწყურის საბჭოთა მეურნეობების ეკონომიკურ დონეს განვიხილავთ აღმოჩნდება, რომ 1 ნამუშევარ კაცდღეზე მთლიანი შემოსავალი ფასდანიშნის გარეშე არის 11,3 მანეთი, რაც რესპუბლიკის დონესთან შედარებით შეადგენს 87,5 პროცენტს, ანუ შესაბამის მაჩვენებელს ჩამორჩება 1,62 მანეთით. იმავე რაიონის მინაძის საბჭოთა მეურნეობაში შესაბამისად ერთ ნამუშევარ კაცდღეზე მთლიანი შემოსავალი შეადგენს 1,95 მანეთს ანუ რესპუბლიკის დონესთან შედარებით 15 პროცენტს, რესპუბლიკის შესაბამის მაჩვენებელს ჩამორჩება 10,97 მანეთით და ა. შ.

ახალციხის რაიონის საზოგადოებრივ მეურნეობებში მთლიანი შემოსავალი 1986 წლის მონაცემებით 1 ნამუშევარ კაცდღეზე მერყეობს 1,52 მანეთიდან (აბათხევის მეკარტოფილეობის საბჭოთა მეურნეობა, რაც რაიონული საშუალოსთან შედარებით ნაკლებია 2,05 მანეთით) — 11,80 მანეთამდე (სანერგეს საბჭოთა მეურნეობა — ტექნიკუმი, რაც რაიონულ საშუალოსთან შედარებით მეტია 8,23 მანეთით ანუ 3,3-ჯერ). (იხ. ცხრილი № 1).

ახალციხის რაიონის საბჭოთა მეურნეობების ეკონომიკური დონე ფასდანიშნის გარეშე 1986 წელს წინა ხუთწლეულის საშუალო დონესთან შედარებით მეტია 14 პროცენტით, ხოლო კოლმეურნეობების ეკონომიკური დონე 37,2 პროცენტით, ე. ი. ახალციხის რაიონში კოლმეურნეობების ეკონომიკური დონე უკეთესი საშედეგო მაჩვენებლებით ხასიათდება ხუთწლეულის საშუალოსთან შედარებით.

ანალიზიდან გამომდინარე შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ დაბალი ეკონომიკური დონით ხასიათდებიან ზარალის მეურნეობები, კერძოდ, აბათხევი — ეკონომიკური დონე 52,3%, რენტაბელობის დონე — 18,5%. პამაჯი — ეკონომიკური დონე 69,3, რენტაბელობის დონე — 10,9 მინაძე* — ეკონომიკური დონე 54,4 რენტაბელობის დონე — 22,8.

ზარალის თანხა = 729000 მანეთს.

ამ მეურნეობებში ერთ ნამუშევარ კაცდღეზე მოდის შესაბამისად მან. აბათხევი — 1,52, პამაჯი — 2,83, და მინაძე — 1,95 ე. ი. შემოსავალი დაბალი დონის მეურნეობებში მერყეობს 1-დან — 3 მანეთამდე*.

* მონაცემები გაანგარიშებულია ფასდანიშნის გამოკლებით.

ცხრილი № I

საზოგადოებრივ მეურნეობათა ეკონომიკური დონის დამოკიდებულება რენტაბელობის დონესთან ახალციხის რაიონის მაგალითზე 1986 წლ.

№.წ.	მეურნეობის დასახელება	მოლიანი შემოს. (ათას მან.)	მოლიანი შემოს. ერთ ნაბ. კ/დ	ეკონომიკური დონე %	რენტაბელობის დონე
1	წყალბილის მეკარტოფილეობის	737	6,4	119,6	+12,4
2	აბათხევის მეკარტოფილეობის	196	2,8	52,3	-18,5
3	პაპაჯის მეკარტოფილეობის	289	3,7	69,1	-10,9
4	საძელის მეკარტოფილეობის	519	6,6	123,4	+10,8
5	სხვილისის მებოსტნეობა-მეხილეობის	394	6,3	117,7	+10,3
6	წყურთის მერძევეობა-მეხილეობის	424	6,1	114,0	+12,4
7	მინაძის მერძევეობა-მებოსტნეობის	533	5,4	101	+0,1
8	აწყურის მერძევეობა-მეხილეობის	1187	11,4	213,1	+27
9	აგარის მერძევეობა-მებოსტნეობის	679	7,1	132,7	+18,1
10	ფერისის მერძევეობა-მეხილეობის	366	4,9	91,6	+6,7
11	სვირის მეცხოველეობის	388	4,8	89,7	+3,2
	სულ საბჭოთა მეურნეობები:	5712	6,2	116	—
1	სანერგე საბჭოთა მეურნეობა-ტექნიკუმი	932	13,7	256	+36,2
2	ვალის მახარაძის სახ. კოლ-ბა	838	8,1	151	+18,6
3	ანის კალინინის სახ. კოლ-ბა	358	8,5	153	+26
4	მუსხის ლენინის სახ. კოლ-ბა	482	9,6	179	+26,5
5	ურავლის 26 კომისრების სახ. კოლ-ბა	397	7,5	140,2	+23,6
6	ხეთის მარქსის სახ. კოლ-ბა	273	10,9	203,7	+37,6
	სულ კოლმეურნეობებში	2348	8,6	160,7	—
1	მეღორეობის დამხმარე საწარმო	211	21	392	+54,7
	სულ რაიონში	—	6,35	—	—

მაღალი ეკონომიკური დონით ხასიათდებიან რენტაბელური მეურნეობები:

ხეთი ეკონომიკური დონე — 203,7%, რენტაბელობის დონე +37,6%
 მუსხი ეკონომიკური დონე — 179%, რენტაბელობის დონე +26,6%.
 სანერგე ეკონომიკური დონე — 256%, რენტაბელობის დონე +36,2%.
 აწყურის ეკონომიკური დონე — 213%, რენტაბელობის დონე +27%
 მოგების თანხა — 131000 მანეთი ფასდანიამატის გარეშე, ხოლო ფასდანიამატით 524000 მანეთი. მოლიანი შემოსავალი მაღალი დონის მეურნეობებში მერყეობს ერთ ნაშუშევარ კაცდღეზე — 6,3 მან-დან 13,7 მანეთამდე და არიან რენტაბელური მეურნეობები.

მთიან რაიონებში ეკონომიკური დონისა და მისი დინამიკის გამოკვლევისათვის შერჩევითი მეთოდით ავიღეთ საქართველოს სპეციალიზაციის III

1 ცხრილი შედგენილია ახალციხის რაიონის აგროსამრეწველო გაერთიანების მასალებიდან.

2. ეკონომიკური დონე გაანგარიშებულია რაიონის საშუალო დონის მიმართ.

ზონა (თიანეთი, დუშეთი, ყაზბეგი), VIII^ბ ქვეზონა (ცაგერი, ამბროლაური) და შევადარეთ ბარის რაიონების მაჩვენებლებთან, კერძოდ I^ა (ახმეტა, თელავი, გურჯაანი, ყვარელი) და XIII^ა ზონასთან (ქობულეთი, ხელვაჩაური) გამოირკვა, რომ წმინდა შემოსავალი III ზონაში გაიზარდა 6-ჯერ VIII ქვეზონაში 5-ჯერ და ბარის რაიონებში კერძოდ, I^ა ქვეზონაში 1,7-ჯერ, ხოლო XIII^ა ზონაში შემცირდა თითქმის 1,4%-ით მთლიანი შემოსავალი შესაბამისად გასულ ხუთწლეულში გაიზარდა III ზონაში 2-ჯერ, VIII^ბ ქვეზონაში, 1,6-ჯერ, ხოლო I^ა ქვეზონაში 1,5-ჯერ და XIII^ა ზონაში 4,4-ით ეს ნორმალური პროცესია, ვინაიდან ცულ ბუნებრივ პირობებში მყოფ რაიონებზე ფასდანამატის მოქმედებით გამოკეთდა მათი ეკონომიკური მდგომარეობა.

მაგალითად, საქართველოს საზოგადოებრივ მეურნეობებში 1988 წელს 50%-იანი ფასდანამატი (ათასი მანეთობით) შეადგენს 46610 მანეთს, ხოლო დაბალ რენტაბელობისათვის ფასდანამატი 132803 მანეთს. მ. შ, მემცენარეობაში 34082 მანეთს, ხოლო მეცხოველეობაში — 98721 მანეთს.

მეურნეობაში ეკონომიკური მდგომარეობის განმტკიცებისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს სპეციალიზაციისა და კონცენტრაციის დონის დადგენას. საზოგადოებრივი მეურნეობებისათვის დაანგარიშებული გვაქვს სპეციალიზაციის კოეფიციენტი.

1988 წლის მაჩვენებლების მიხედვით საქართველოს საზოგადოებრივი მეურნეობების სპეციალიზაციის კოეფიციენტი $K=0,20$, რაც ნიშნავს, რომ სპეციალიზაციის დონე დაბალია. საქართველოს საზოგადოებრივ მეურნეობებში პროდუქციის რეალიზაციიდან ამონაგებში მემცენარეობას ეკუთვნის 60,5 პროცენტი, ხოლო მეცხოველეობას — 39,5 პროცენტი. მემცენარეობიდან მეურნეობებში დასპეციალებულია მეჩაიეობის 26,6 პროცენტი და მევენახეობის 10,2 პროცენტი, რაც შეეხება მეცხოველეობას მეურნეობები დასპეციალებულია მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვისა 19,6 პროცენტი და მეფრინველეობის მიმართულებით.

ახალციხის რაიონის აწყურის საბჭოთა მეურნეობა სპეციალიზაციის დაბალი დონით ხასიათდება $K=0,26$. ეს მეურნეობა მეცხოველეობა (მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვი 39 პროცენტი), — მეხილეობის (19 პროცენტი) მიმართულებითაა. მიუხედავად იმისა, რომ სპეციალიზაციის დაბალი დონით ხასიათდება აწყურის საბჭოთა მეურნეობა რენტაბელობის დონე უდრის +27 პროცენტს. ეს განპირობა მეურნეობაში არსებულმა ინდივიდუალურ და ოჯახური იჯარის მასიურად დანერგვამ.

კონცენტრაციის დონის დასადგენად ავიღეთ 5 მთიანი რაიონი, გავაკეთეთ კოლმეურნეობების დაჯგუფება მეცხვარეობის სულალობის მიხედვით.

ყველაზე უკეთესი შედეგი მივიღეთ კოლმეურნეობების მე-3 ჯგუფში, სადაც თავმოყრილია 20001 სულიდან — 30000-მდე სული ცხვარი. ეს შეადგენს მთელი სულალობის 35,3 პროცენტს. ამ ჯგუფში მიღებული მოგება საშუალოდ 1 კოლმეურნეობაზე შეადგენს 94275 მანეთს ანუ პირველი ჯგუფთან შედარებით 88026 მანეთით მეტს. შესაბამისად რენტაბელობის დონე უდრის 57 პროცენტს ანუ 11 პუნქტით მეტს, მიღებულია საშუალოდ ერთ კოლმეურნეობაზე წონამატი 2275 ც. ანუ პირველ ჯგუფთან შედარებით 4-ჯერ მეტი. ე. ი. მეცხვარეობაში კონცენტრაციის დონე პირდაპირ პროპორციულ დამოკიდებულებაშია შრომის ნაყოფიერებასთან, მოგებასთან, რენტაბელო-

ბის დონესთან და უკუბრობორციულ დამოკიდებულებაშია თვითღირებულე-
 ბასთან (იხილეთ ცხრილი № 2).

ცხრილი № 2

მეცხოველეობაში სულადობის კონცენტრაციის დონის დამოკიდებულება ძირითად
 ეკონომიკურ მაჩვენებლებთან საქართველოს მთიან რაიონებში*

ჯგუფები	კომპერნო- ბების დაჯგუ- ფება ცხვრის სულადობის მიხედვით	მეურნეობათა % ჭამის ნიმართ	მიღებულია წონამატრი		I ც. ცხვრის წონამატრის წარმოებაზე						რენტაბელობის დონე %
			სულ	საშუ- ალოდ I კოლ- მეურ- ნეობა- ზე	წარმოების დანახარჯები (მან.)		შრომის პირდაპირი დანახარჯ.		მიღებულია მოგება		
					მთლიანდ	I. ც. თეო- ლოგიულუება	სულ (კაცსა- თებზე)	I. ც. წონა- მატრი/სთ	სულ (მან.)	საშუალოდ I კოლ. მან.	
I	10.000	29,4	2927	585,4	291470	99,6	160677	54,9	31245	4249	46%
II	10000—20000	35,3	8466	1411	768190	90,7	455033	53	311456	51909	55%
III	20001—30000	35,3	13650	2275	1172808	85,9	624854	45	565649	94275	57%
IV	30000—?ვეით	0	—	—	—	—	—	—	—	—	—

მიუხედავად იმისა, რომ მეცხოველეობაში კონცენტრაციის დონის სიდი-
 დე დადებით გავლენას ახდენს ეკონომიკის ძირითად მაჩვენებლებზე. მაინც
 კარგ შედეგს ვიღებთ ოჯახური იჯარით და როგორ?

მეურნეობაში იქ, სადაც დიდ სულადობიანი ფარგები — შეიძლება მე-
 ცხოველეობის ცალკეული ბრიგადები გადავიდეს ოჯახურ იჯარაზე. ე. ი. აქ
 განხორციელდეს ოჯახური იჯარის მეორე სახე — ოჯახურ-ბრიგადული, რო-
 დესაც იჯარა აქ გვესახება, როგორც ამ ბრიგადის გეგმის მთლიანად შემსრუ-
 ლებელი და მეურნეობის გეგმის ნაწილი. იჯარის ასეთი ოჯახურ-ბრიგადული
 ფორმა გვაქვს დუშეთის რაიონის ჭართლის მეცხოველეობის საბჭოთა მეურ-
 ნეობაში — ბიჭიკო ციხელაშვილის ხელმძღვანელობით. მათ თავის ოჯახში
 კი არა ყავთ ეს ცხვარი 1800 სულის ოდენობით ეს გაერთიანებულია ისევე
 მეურნეობის ცხვარში და ციხელაშვილების ოჯახური ბრიგადის 5 წევრი მუ-
 შაობს იქ. ე. ი. ეს ოჯახური ბრაგადა მეურნეობის (მეცხოველეობის დარგის)
 შემადგენელი ელემენტია.

ოჯახურმა ბრიგადამ 1987 წელს 18000 შანეთის მოგება მისცა მეურნე-
 ობას. აქ, ბრიგადის ყოველი წევრი მაქსიმალურად არის დაინტერესებული
 საბოლოო შედეგით, მათ საშუალოდ მიეცა თითოეულ წევრზე თვეში 250
 შანეთი. გარდა ამისა, გეგმის შესრულებისათვის იღებენ პრემიას, რომელიც
 საშუალოდ 500-600 შანეთია³.

ეს ბრიგადა პირველი და ერთადერთია რაიონში მეცხოველეობა ბრიგადებს
 შორის, რომელიც იჯარული მეთოდით მუშაობს და დიდ წარმატებებსაც აღ-
 წევს.

* ცხრილი შედგენილია ცალკეული მეურნეობების წლიური ანგარიშებიდან. დაჯგუფება
 გაკეთებულია ჩვენს მიერ (ქ. წ.).

³ გაზ. „კომუნისტი“, 1987 წ. 8 დეკემბერი.

როდესაც მცირე სულადობიანი ფერმები გვექნება, მაშინ ის შეიძლება გაიცეს ოჯახურ იჯარაზე იმ მიზნით, რომ მოსახლეობაც არ იყოს უცხვაროდ. ამ მომენტში მწყემსობა ოჯახებს მორიგეობით ექნებათ შემოღებულნი, რამდენი ცხვარიც ჰყავს იმდენი დღე იმწყემსებს, როცა ერთი ოჯახი დაამთავრებს თავის მწყემსობას, ახლა მეორე ოჯახს მიერგება, ე. ი. 7 თვის განმავლობაში თითო ოჯახს მოუწყვეს ორ ან სამჯერ მწყემსობა. დანარჩენი დრო თავისუფალი ექნებათ, სხვა სამუშაოს შესასრულებლად.

ვ. ი. ლენინის ნაშრომში აღნიშნულია, რომ მიწათმოქმედებაში წვრილი წარმოების მიმართ მსხვილი წარმოების უპირატესობა გარდაუვალია. მაგრამ არის სოფლის მეურნეობის ისეთი დარგებიც, სადაც სპეციალისტების აზრით, წვრილ წარმოებას კონკურენციის უნარი გააჩნია, მაგ: მებოსტნეობა, მევენახეობა და სხვ. რა შეუძლია დაუპირისპიროს წვრილმა წარმოებამ მსხვილის უპირატესობას და უპასუხებს: „მეტი მუყაითობა და მეტი ზრუნვა მუშაკისა, რომელიც დაქირავებული მუშისაგან განსხვავებით, თავისთვის მუშაობს“⁴.

ოჯახური იჯარის დროსაც მართალია ციხელაშვილების ოჯახური ბრიგადა იგივე პირობებშია, იმავე ადგილას, სადაც ჭართლის მეურნეობის დანარჩენი ბრიგადებია, მაგრამ აქ მეტი მონდომება, მეტი ნდობა, მეტი მუყაითობა და მეტი ზრუნვა ამ ოჯახური ბრიგადისა. ამიტომ მათ პროდუქტიულობის გადიდებით მიაღწიეს იმას, რომ ყოველ 100 ნერბზე 90 ბატკანი გამოზარდეს და გეგმური 2,3 კილოგრამის ნაცულად მიიღეს 2,8 კილოგრამი მატყლი. ბრიგადაში 1100 სული ნერბია.

ამჟამად 400 სულით მეტი ცხვარი ჰყავთ. ვიდრე მეურნეობისაგან მიიღეს ერთი წლის წინ.

დიდი გადაჭარბებით შეასრულეს ხორცის წარმოების გეგმა და პირველი ადგილი დისაკუთრეს რაიონში ბრიგადის საუკეთესო მაჩვენებლების მიხედვით. ე. ი. ბრიგადამ მიაღწია იმას, რომ როგორც თავიანთი ოჯახის ბიუჯეტის, ასევე მეურნეობის ეკონომიკური მდგომარეობა გააუმჯობესეს.

კვლევიდან გამომდინარე შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ:

1. მეცხვარეობაში კონცენტრაციის დონე პირდაპირ პროპორციულ დამოკიდებულებაშია შრომის ნაყოფიერების ამაღლებასთან, მოგებასთან, რენტაბელობის დონის ზრდასთან და უკუპროპორციულ დამოკიდებულებაშია თვითღირებულებასთან. მაშასადამე, კონცენტრაციის დონის ზრდით მცირდება თვითღირებულება, ე. ი. 20000-დან 30000-მდე სულადობიანი ფარები ყველაზე მეტად ეფექტიანია აღმოსავლეთ კავკასიონის მაღალი მისი რაიონებისათვის. კერძოდ, თიანეთი, დუშეთი, ყაზბეგი, ლენინგორი.

1. ცენტრები პროდუქციის წონამატის წარმოება ჯდება 85 მანეთი ანუ პირველ ჯგუფთან (10000 სულიანია) შედარებით 13,70 მანეთით ნაკლები. შრომის პირდაპირი დანახარჯი 45 კაც/საათია და პირველი ჯგუფთან შედარებით 10 კაც/საათით ნაკლები და რენტაბელობის დონე შეადგენს 57 პროცენტს ანუ პირველ ჯგუფთან შედარებით 111 პუნქტით მეტს.

2. მართალია, კონცენტრაციის დონის დამოკიდებულება დადებით შედეგს იძლევა ეკონომიკის ძირითად მაჩვენებლებთან, მაგრამ ისევე დადებით შედეგს იძლევა ოჯახურ-ბრიგადული იჯარის არსებობის დროსაც. აქ შეიძლე-

⁴ ვ. ი. ლენინი, თხზ. ტ. 4, გვ. 135.

ბა აღენიშნოთ, რომ ისეთი ადგილები, როგორცაა ხევსურეთი, გუდამაყარი, ფშავი, აქ უკეთეს ეფექტს იძლევა მცირე სულალობიანი ფერმები და ოჯახური იჯარაც, როდესაც მეტი მონდომება, მეტი ზრუნვა, მეტი ორგანიზებულობაა დაპირისპირებული მუშაკის შესასრულებელ სამუშაო გეგმასთან. მაგალითად, ცხელაშვილების ოჯახური იჯარა დუშეთის რაიონის ჭართლის მეცხოველეობის საბჭოთა მეურნეობაში.

3. საზოგადოებრივ მეურნეობებში ეკონომიკური დონის დასადგენად პირობით ავიღეთ მთლიანი შემოსავალი ერთ ნამუშევარ კაცდღეზე — გაანგარიშება მოეხდინეთ როგორც ფასდანიშნით, ისე ფასდანიშნის გარეშე, აღმოჩნდა, რომ ეკონომიკური დონე საქართველოს მთის რაიონების საბჭოთა მეურნეობებში, მერყეობს 16 პროცენტიდან (თიანეთის რაიონი) — 148 პროცენტამდე (ბოგდანოვკა) შესაბამისად კოლმეურნეობებში ეკონომიკური დონე მერყეობს 9,5 პროცენტიდან (თიანეთის რაიონი) — 85 პროცენტამდე (ახალქალაქის რაიონი). ეს გვიჩვენებს, რომ მთის რაიონის კოლმეურნეობებში ეკონომიკური დონე ძალიან დაბალია და დონის მაქსიმუმიც კი რესპუბლიკის საშუალო მონაცემებთან შედარებით 15 პროცენტით ნაკლებია.

4. ახალციხის რაიონის საზოგადოებრივი მეურნეობების ეკონომიკური დონის დადგენისას მისი დაპირისპირებით რენტაბელობის დონესთან გამოირკვა, რომ ის საზოგადოებრივი მეურნეობები, სადაც ერთ ნამუშევარ კაცდღეზე 1 მანეთიდან 3 მანეთამდე მთლიანი პროდუქტიაა, ხასიათდებიან დაბალი ეკონომიკური დონით (100 პროცენტზე ნაკლები) და არიან ზარალიანი მეურნეობები.

მაგალითად, აბათხევის, პამაჯის, მინაძის საბჭოთა მეურნეობები. აბათხევი ეკონომიკური დონე — 52,3 პროცენტი რენტაბელობის დონე — 18,5%. ამ მეურნეობაში ერთ ნამუშევარ კაცდღეზე მოდის 1,52 მან. მთლიანი შემოსავალი და არის ზარალიანი, ხოლო მეურნეობები, სადაც ერთ ნამუშევარ კაცდღეზე მოდის 6-დან — 13,7 მანეთის მთლიანი შემოსავალი წასიათდებიან მაღალი ეკონომიკური დონით და არიან რენტაბელური მეურნეობები. მაგალითად, სანერგე მეურნეობა-ტექნიკუმის ეკონომიკური დონეა 256 პროცენტი, რენტაბელობის დონეა შესაბამისად — +36,2 პროცენტი, ხოლო ერთ ნამუშევარ კაცდღეზე მოდის 13,7 მანეთის მთლიანი შემოსავალი. ასევე აწყურის საბჭოთა მეურნეობა, მუსხის და ხეოთის კოლმეურნეობებიც.

4. რენტაბელობის დონის მიხედვით კოლმეურნეობების დაჯგუფებიდან გამოირკვა, რომ ზარალიან კოლმეურნეობებში ერთ კაცდღეზე მოდის 2,07 მანეთის მთლიანი შემოსავალი, ხოლო 60 პროცენტზე მაღალი რენტაბელობის დონის კოლმეურნეობებში 6,4-ჯერ მეტი.

5. საქართველოს საზოგადოებრივ მეურნეობაში სპეციალიზაციის დონე დავადგინეთ ფორმულით
$$K = \frac{\sum y}{\sum y \cdot 2(i-1)}$$
 ამ მეურნეობებში $K = 0,20$ ე. ი.

სპეციალიზაციის დონე დაბალია. სპეციალიზაციის დონის მაჩვენებელი ვაკეეთე სასაქონლო პროდუქციის რეალიზაციიდან ამონაგების სტრუქტურით.

საქართველოს საზოგადოებრივ მეურნეობებში პროდუქციის რეალიზაციიდან ამონაგებში მემცენარეობას ეკუთვნის 60,5 პროცენტი, ხოლო მეცხოველეობის 39,5 პროცენტი. მემცენარეობიდან საბჭოთა მეურნეობები დასპეციალებულია მეჩაიეობის (26,1 პროცენტი) და მევენახეობის (10,2 პროცენტი, მიმართულებებით.

რაც შეეხება მეცხოველეობის პროდუქციის რეალიზაციიდან ამონაგებში მსხვილფეხა რქოსან პირუტყვს — ეკუთვნის 19,6 პროცენტი და მეფრინველეობას — 7 პროცენტი, ე. ი. მეურნეობები დასპეციალებულია მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვის მოშენებასა და მეფრინველეობაში.

6. ახალციხის რაიონის აწყურის საბჭოთა მეურნეობა მეცხოველეობა (მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვი — 39 პროცენტი), მეხილეობის (რეალიზაციიდან ამონაგებში — 19 პროცენტი) მიმართულებისაა. მეურნეობა მართალია ხასიათდება სპეციალიზაციის დაბალი დონით $K=0,26$ მაინც აწყურის საბჭოთა მეურნეობაში რენტაბელობის დონე უდრის $+27$ პროცენტს. ეს განპირობა მეურნეობაში არსებულმა ოჯახური იჯარის და ინდივიდუალური იჯარის მასიურად დანერგვამ.

მთიან რაიონებში მეურნეობათა ეკონომიკური დონის ამაღლება დამოკიდებულია შიდა სამეურნეო ანგარიშის დანერგვასა და მის თანმიმდევრულ განხორციელებაზე, ბრივადული, ოჯახური და ინდივიდუალური ანუ პირადი იჯარის დანერგვაზე. შრომის ორგანიზაციის ეს ფორმები საშუალებას გვაძლევს საგრძნობლად გავაუმჯობესოთ მეურნეობათა ეკონომიკური მდგომარეობა, პროდუქტიულობისა და მოსავლიანობის გადიდებით მივადწიოთ სოფლის მეურნეობის პროდუქციის წარმოების ზრდას, რაც მართვისა და მეურნეობის სისტემის სრულყოფაზე მთის სოფლების სოციალური პირობების გარდაქმნაზე და ადამიანის ფაქტორის გააქტიურობაზე გადსვლას გულისხმობს.

К. М. ЦИКЛАУРИ

РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО УРОВНЯ ОБЩЕСТВЕННОГО ХОЗЯЙСТВА АХАЛЦИХСКОГО РАЙОНА

В труде проанализирован экономический уровень развития общественных хозяйств Ахалцихского района. Сделана группировка по экономическому уровню и сравнение уровня рентабельности.

Отмечен низкий уровень специализации и рассчитан ее коэффициент $K=0,20$. Дана группировка животноводства в горных районах Грузии.

На этой основе определен уровень концентрации овцеводства в зависимости от основных экономических показателей.

Закключение содержит выводы и предложения.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის აგროსამრეწველო კომპლექსის ეკონომიკური პრობლემების განყოფილებამ.

Э. Н. АВАЗШВИЛИ

ОБ ОДНОМ МЕТОДЕ УПОРЯДОЧЕНИЯ ПАРАМЕТРОВ

Одним из основных факторов совершенствования производства является научная организация труда, значение которой стало особенно велико в современных условиях, когда на первый план выдвинулись проблемы, связанные с наиболее эффективным использованием трудовых и материальных ресурсов, с непрерывным повышением производительности труда при сохранении работоспособности и здоровья человека.

Наилучший экономический эффект может быть получен в производстве при условии научной организации труда, так как она базируется на использовании физиологических и психофизиологических закономерностей организма человека, лежащих в основе его трудовой деятельности. В связи с этим часто возникает проблема исследования и упорядочения психо-физиологических параметров индивида.

Это упорядочение можно производить различными способами. Например, можно ввести решающее правило, сразу же дающее возможность упорядочить параметры по предпочтению.

Рассмотрим вариант, когда невозможно сразу вводить такое решающее правило; в данном конкретном случае с целью упорядочения параметров мы обращаемся к экспертам.

Параметры подобного типа встречаются, например, в технике при решении вопросов, связанных с исследованием системы «человек-машина» с учетом человеческих факторов; это те характеристики человека (или группы людей) и машины, которые проявляются в конкретных условиях их взаимодействия. Целесообразное сочетание характеристик человека и машины существенно повышает эффективность системы «человек-машина».

Мы рассмотрим только те параметры системы, «человек-машина», которые связаны с непосредственными характеристиками самой машины — со шкалами, рычагами, педалями, вызывающими у человека разного рода нагрузки: мыслительную, мышечную, зрительную, слуховую и, кроме всего прочего, нагрузку общего психического характера [1].

Для того, чтобы оценить эти параметры и дать по мере возможности их объективную характеристику, перед экспертами ставится задача: при функционировании системы «человек-машина» упорядочить вышеуказанные параметры по предпочтению.

Таким образом, задача сводится к тому, чтобы разработать метод упорядочения качественных параметров.

Пусть имеются: $P = \{P^j\}$, $j = \overline{1, n}$ конечное множество параметров, характеризующих какой-либо объект, и множество экспертов $\Theta_1, \Theta_2, \dots, \Theta_N$. Группу экспертов, как правило, составляют специалисты по тому вопросу, по которому нужно принять решение.

Предположим, что n заданных параметров должны быть упорядочены по предпочтению N экспертами. С этой целью каждому из экспертов дается задача: проранжировать по предпочтению данное множество параметров. При упорядочении параметров эксперты могут пользоваться понятием «превосходит».

Естественно, что в процессе упорядочения параметров на суждение каждого эксперта влияет его субъективное восприятие данного объекта; в конечном счете получаем N последовательностей параметров $R = \{R_i\}$, $i = \overline{1, N}$.

Задача заключается в следующем: из последовательностей, предложенных экспертами $R = \{R_i\}$, $i = \overline{1, N}$ составить одну упорядоченную последовательность параметров — назовем ее групповой и обозначим через $R_{\text{групп.}}$. [2]. Методика построения групповой последовательности заключается в следующем.

Последовательности, предложенные экспертами, представляются в виде матрицы таким образом, чтобы строки этой матрицы соответствовали самим последовательностям: т. е. $R = \{R_i\}$, $i = \overline{1, N}$, а столбцы — местам $k = \overline{1, n}$, занятым параметрами в этих последовательностях.

Элемент данной матрицы P_{ik}^j указывает на то, что параметр с порядковым номером j стоит в i -ой последовательности в столбце k . Полученную матрицу обозначим через $\|P_{ik}^j\|_{N \times n}$.

Следует отметить, что данный алгоритм инвариантен к перестановке строк в исходной матрице (по аксиоме равноправия) — [2].

Исследуем матрицу $\|P_{ik}^j\|_{N \times n}$ относительно столбцов. Первым делом, вычисляем следующее отношение:

$$\sigma_k^j = \frac{M_k^j}{N} \quad \forall j, \quad j = \overline{1, n}$$

$$\forall k, \quad k = \overline{1, n}$$

($\forall$ — квантор общности), где

σ_k^j — частота попадания j -го параметра в столбец k ;

M_k^j — количество j -го параметра в столбце k ;

N — общее количество параметров столбца.

В результате мы получаем квадратную матрицу $\|\sigma_{ik}^j\|_{n \times n}$, элементами которой являются частоты попадания $\forall j$ для $\forall k$. Элементы данной матрицы определяются следующим образом:

$$\sigma_{ik}^j = \begin{cases} 1, & \text{если } M_k^j = N, \\ 0, & \text{если } M_k^j = 0, \\ m, & \text{если } M_k^j < N, \quad 0 < m < 1. \end{cases}$$

При этом выполняются следующие формальные условия:

$$\sum_{j=1}^n \sigma_{ik}^j = 1 \quad k = \overline{1, n},$$

$$\sum_{k=1}^n \sigma_{ik}^j = 1 \quad j = \overline{1, n},$$

$$0 \leq \sigma_{ik}^j \leq 1 \quad j = \overline{1, n}, \quad k = \overline{1, n}.$$

Для более точной характеристики V_j для V_k исследуем вышеуказанную матрицу по строкам. С этой целью введем следующее понятие: назовем коэффициентом рассеивания параметра величину, которая характеризует меру разброса данного параметра относительно общего числа столбцов данной матрицы, и обозначим его черз:

$$C^j = \frac{j^i}{n}, \quad j = \overline{1, n}, \quad \text{где} \quad [2],$$

j^i — количество занимаемых мест параметра j в соответствующей строке;
 n — общее количество столбцов матрицы.

$$\text{При этом} \quad \frac{1}{n} \leq C^j \leq 1, \quad j = \overline{1, n}.$$

Затем в матрице частот, т. е. $\|z_k^j\|_{n \times n}$, где каждая строка соответствует значениям частот попадания конкретного параметра на V_k , $k = \overline{1, n}$ если V_k^j разделим на соответствующее значение C^j , $j = \overline{1, n}$, то получим следующую формулу:

$$\frac{z_k^j}{C^j} = a_k^j, \quad j = \overline{1, n}, \quad k = \overline{1, n}, \quad \text{где}$$

a_k^j — характерное число j -го параметра для места k .

Таким образом, мы сформулировали матрицу характерных чисел, т. е. $\|a_k^j\|_{n \times n}$, элементами которой являются характерные оценки V_j , $j = \overline{1, n}$ для V_k , $k = \overline{1, n}$. Выбирая из каждого столбца этой матрицы максимальное характерное число:

$$\frac{a_1^1, a_1^2, \dots, a_1^n}{a_n^1, a_n^2, \dots, a_n^n} = j = \overline{1, n},$$

строим последовательность характерных чисел:

$$a_1^j, a_2^j, \dots, a_n^j.$$

В том, случае, если соответствующие характерные числа какого-либо параметра после выборки окажутся максимальными для двух соседних столбцов, $k, k+1$, то для этого параметра следует выбрать максимальное из них — $\max\{a_k^j, a_{k+1}^j\}$. Например, если $a_k^j > a_{k+1}^j$, выбираем a_k^j , а для столбца $k+1$ выбираем максимальное характерное число, исключая a_{k+1}^j .

Принимая во внимание, что

$$\forall a_k^j: a \iff P_k^j \quad \text{при } k = \overline{1, n}, \quad j = \overline{1, n}.$$

Таким образом, с помощью описанного способа получаем

$R_{\text{групп}} — групповую последовательность параметров:$

$$R_{\text{групп}} = (P_1^j, P_2^j, \dots, P_n^j) \quad j = \overline{1, n},$$

и соответствующие ей характерные числа:

$$a_1^j, a_2^j, \dots, a_n^j,$$

которые указывают, насколько соответствуют параметры из групповой последовательности конкретному месту.

Аналогию $R_{группы}$ можно получить если вышеуказанный процесс провести относительно срок матрицы $\|a_k^i\|_{n \times n}$.

В качестве примера рассмотрим случай, когда в проблематике научной организации труда одним из важнейших аспектов является повышение производительности труда при максимальном сокращении общей нагрузки человека. Эта проблема непосредственно связана с анализом системы «человек-машина».

При анализе данной системы мы устанавливаем основные параметры работы человека во время трудовой деятельности, например:

P^1 — мыслительная нагрузка,

P^2 — зрительная нагрузка,

P^3 — утомление,

P^4 — мышечная нагрузка,

P^5 — слуховая нагрузка.

Надо отметить, что исследование этих параметров, т. е. $P = \{P^j\}$, $j = \overline{1,5}$ может носить субъективный характер и поэтому для того, чтобы придать вышеуказанным параметрам по возможности объективный характер, мы используем опрос экспертов, которым предлагается упорядочить данные параметры предпочтительно их значимости.

В нашем случае это означает, что мы получим квазипорядки (последовательности) $[P, >]$, где отношение порядка типа $>$, на множестве $P = \{P^j\}$, $j = \overline{1,5}$, показывает, какой параметр является более характерным для данной работы.

Допустим, что для упорядочения параметров $P = \{P^j\}$, $j = \overline{1,5}$ от экспертов получаем пять последовательностей, т. е. квазипорядки, с помощью которых, согласно разработанного нами метода, можем получить одну упорядоченную по предпочтению последовательность $R_{группы}$.

Представим все последовательности в виде матрицы следующим образом:

P^1_{11}	P^3_{12}	P^2_{13}	P^5_{14}	P^4_{15}
P^3_{21}	P^1_{22}	P^2_{23}	P^5_{24}	P^4_{25}
P^1_{31}	P^3_{32}	P^2_{33}	P^5_{34}	P^4_{35}
P^1_{42}	P^2_{42}	P^3_{43}	P^5_{44}	P^4_{45}
P^1_{51}	P^3_{52}	P^2_{53}	P^5_{54}	P^4_{55}

Согласно формуле [1], получаем матрицу $\|\sigma_k^i\|_{n \times n}$ $j = \overline{1,5}$, $k = \overline{1,5}$.

P^j	к				
	1	2	3	4	5
P^1	0,8	0,2	0,0	0,0	0,0
P^2	0,0	0,2	0,8	0,0	0,0
P^3	0,2	0,6	0,2	0,0	0,0
P^4	0,0	0,0	0,0	0,2	0,8
P^5	0,0	0,0	0,0	0,8	0,2

Затем, на основе формулы [2] вычисляем C^j — коэффициенты рассеивания для $\forall j, j = \overline{1,5}$:

$$C^1=0,4; \quad C^2=0,4; \quad C^3=0,6; \quad C^4=0,4; \quad C^5=0,4.$$

По формуле (3) сформируем матрицу характерных чисел $\|a_k^j\|_{n \times n}$, $j = \overline{1,5}$; $k = \overline{1,5}$:

p^j	k				
	1	2	3	4	5
p^1	2,0	0,5	0,0	0,0	0,0
p^2	0,0	0,5	2,0	0,0	0,0
p^3	0,33	1,0	0,33	0,0	0,0
p^4	0,0	0,0	0,0	0,5	2,0
p^5	0,0	0,0	0,0	2,0	0,5

Наконец, выбираем из каждого столбца максимальное характерное число (2; 1; 2; 2; 2), а затем $\forall a_k^j : a_k^j \leftrightarrow p_k^j, k = \overline{1,5}, j = \overline{1,5}$ и получаем

$$R_{\text{группы}} = (p^1, p^3, p^2, p^3, p^4).$$

ЛИТЕРАТУРА

1. Мерабашвили Г. М. Психология и техника. Тбилиси, 1982.
2. Миркин Б. Г. Проблемы группового выбора. М., 1974.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის შრომის ესთეტიკური კულტურის ლაბორატორიამ.

ნათელა შიოლაშვილი

ვაზის სანერგე მიწურნეობის განვითარება საქართველოს სსრ-ში (1973-1985 წწ.)

მეცხრე ხუთწლედის შუახანებიდან (1973 წ.) ჩვენი რესპუბლიკის სახალხო მეურნეობის განვითარებაში ძირეული გარდატეხა დაიწყო. განსაკუთრებით შეეხო იგი სოფლის მეურნეობას და კერძოდ, მევენახეობას.

მევენახეობისა და ვაზის სანერგე მეურნეობის შემდგომი განვითარების შესახებ საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტისა და რესპუბლიკის მინისტრთა საბჭოს მიერ დასახულ რიგ ღონისძიებათა გატარების შედეგად, მნიშვნელოვნად გადიდა მრავალწლიანი კულტურების ნერგების წარმოება, ამაღლდა მისი ეფექტიანობა, გაუმჯობესდა ნერგის გამოყვანის ტექნოლოგიური პროცესები.

აღსანიშნავია, რომ ამ პერიოდში სამართლიანად იქნა მხილებული რესპუბლიკის მევენახეობაში არსებული ნაკლოვანებები. 1972 წლის შემოდგომაზე ჩატარებულ სოფლის მეურნეობის მუშაკთა რესპუბლიკური აქტივის კრებაზე აღინიშნა, რომ ყურძნის დამზადების გეგმა ამ წელს მხოლოდ 41,1%-ით შესრულდა. მაღალი იყო ვენახის მეჩხერიანობა, მთელ რიგ რაიონებში მოუვლევლობის გამო არა მარტო ძველი ვენახები, არამედ ახლად გაშენებულიც ნადგურდებოდა. ვენახებში სიმეჩხრის მინიმუმამდე დასაყვანად კი საჭირო იყო ახალი ვენახების მაღალხარისხოვანი ნერგებით გაშენება.

საზოგადოებრივ მეურნეობებში მევენახეობის განვითარების დამაბრკოლებელი ფაქტორი ძირითადად იყო ვაზის სანერგე მეურნეობის მოუწყობლობა. სადედეები არ ამართლებდნენ მათ დანიშნულებას, კოლმეურნეობებისა და საბჭოთა მეურნეობების სადედეებში ლერწის გამოსავლიანობა 10-15 პროცენტს არ აღემატებოდა, არ იყენებდნენ მოწინავე სანერგე მეურნეობებისა და სათბურების მდიდარ გამოცდილებას. მევენახეობის მეურნეობებში ზერები დაუმყნობელი ვაზის ნერგით შენდებოდა, ასეთი წესით გაშენებული ვენახის ფართობები კი წინასწარვე დასალუპავად იყო განწირული.

მოიქცია რა ამ მდგომარეობას სათანადო ყურადღება, საქართველოს კომპარტიის ცენტრალურმა კომიტეტმა და საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭომ 1973 წ. 16 ოქტომბერს მიიღეს დადგენილება, რესპუბლიკის სოფლის მეურნეობის სამინისტროსთან შექმნილიყო სპეციალური სახელმწიფო სანერგე საბჭოთა მეურნეობების ტრესტი, რომლის მთავარი ამოცანა უნდა ყოფილიყო როგორც ვაზის, ისე ხეხილისა და ციტრუსების სანერგე მეურნეობის შემდგომი მძლავრი განვითარება მეცნიერებისა და ტექნიკის მიღწევების ფართოდ დანერგვისა და მოწინავე გამოცდილების ყოველმხრივ გათვალისწინების საფუძველზე.

საქართველოს კომპარტიის ცენტრალურმა კომიტეტმა და საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭომ დიდმნიშვნელოვანი ღონისძიებები დასახეს სანერგე

მეურნეობის ინდუსტრიულ რელსებზე გადაყვანისათვის, ნერგების ელექტროსტრატეგიული გამოყვანისათვის, რაც მნიშვნელოვნად გაზრდიდა მათ წარმოებას, გააუმჯობესებდა ხარისხს.

რესპუბლიკის სოფლის მეურნეობის სამინისტროს სახელმწიფო სანერგე მეურნეობის ტრესტმა სერიოზულად მოკიდა ხელი ამ დიდმნიშვნელოვან საქმეს. ტრესტის სისტემის მეურნეობათა მუშაკები, ადგილობრივი პარტიული, საბჭოთა და სამეურნეო ორგანოების ყოველდღიური დახმარებით სახავედნენ კონკრეტულ სამოქმედო პროგრამას. მათი მიზანი იყო სანერგე მეურნეობათა სამეურნეო-ორგანიზაციული განმტკიცება, მისი მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის სრულყოფა, უხვმოსავლიანი, პერსპექტიული ჯიშების, მაღალხარისხოვანი სარგავი მასალის გამოყვანის პროგრესული მეთოდების დანერგვა.

მარტო 1974-1975 წწ. რესპუბლიკის ვაზის სანერგე მეურნეობათა გაფართოების მიზნით, ყვარლის რაიონის ახალსოფლის, გურჯაანის რაიონის, ბაკურციხის, საგარეჯოს რაიონის ჩაილურის და ცაგერის რაიონის ჭყვიშის კოლმეურნეობების ბაზაზე შეიქმნა ოთხი გამსხვილებული ვაზის სანერგე მეურნეობა. შეივსო სანერგე მეურნეობების მიწის ფონდი, მნიშვნელოვანი ღონისძიებები განხორციელდა შრომატევადი პროცესების მექანიზაციის ღონისძიებების, მეცნიერებისა და მოწინავეთა გამოცდილების წარმოებაში და ნერგვისათვის, აშენდა 12 ელექტრო-ავტომატიზირებული ვაზის ნერგის სასტრატეგიული სათბური. თუ 1970 წელს სანერგე მეურნეობებში გამოყებულ იქნა 6 მილიონი ცალი ნამყენი ვაზის ნერგი, ამ მაჩვენებელმა 1974 წელს 12 მილიონს მიაღწია.

საქართველოს სოფლის მეურნეობის მექანიზაციისა და ელექტროფიკაციის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტისა და მეზღვეობის, მევენახეობისა და მეღვინეობის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის მეცნიერ-თანამშრომლების მიერ დამუშავებული იქნა ნამყენი ვაზის ნერგის გამოყვანის ახალი ტექნოლოგიური მეთოდი, ნამყენის სველი საფენის გარეშე სტრატეგიკობის წესის დამკვიდრება. ამ პროგრესული მეთოდის დანერგვამ გაამარტივა ვაზის მყნობისა და ნამყენის მოვლის რივი სხვა პროცესები, გამოირიცხა ბევრი შრომატევადი ოპერაცია (ნახერხის შეზიდვა, ყუთებში ჩაწყობა, მათი გადაადგილება, ქვანახშირით გათბობა და სხვ.).

პრაქტიკამ დაამტკიცა, რომ ნამყენი ვაზის ნერგის გამოყვანის ამ ახალი ტექნოლოგიის დანერგვისას, მნიშვნელოვნად (1,5-ჯერ) მცირდება შრომის პირდაპირი დანახარჯები და დიდდება მაღალხარისხოვანი ნერგის გამოსავლიანობა. ამ მეთოდით ერთი მილიონი ნერგის გამოყვანისას წლიურად მიღებული ეკონომია 12-15 ათას მანეთს აღწევს.

ვაზის ნერგის გამოყვანის ამ ახალმა, პროგრესულმა მეთოდმა, საყოველთაო აღიარება მიიპოვა და მოიწონა რა სსრ კავშირის სოფლის მეურნეობის სამინისტრომ, მიზანშეწონილად ჩათვალა მისი ფართოდ დანერგვა არა მარტო ჩვენს რესპუბლიკაში, არამედ სხვა მოკავშირე რესპუბლიკებშიაც.

1975 წელს, ნერგების გამოყვანის პროგრესულმა ელექტროსტრატეგიული მეთოდმა, შესაძლებელი გახადა გეგმით გათვალისწინებული 67 მილიონი ძირის ნაცვლად 83,3 მილიონი ძირის დამყნობა და პირველად სრულად დაკმაყოფილდა მეურნეობები საკუთარი წარმოების მაღალხარისხოვანი ნამყენი ნერგით.

1976 წელს, ფილოქსერაგამძლე ვაზის სადღეღების ფართობი 1970 წელსთან შედარებით 207,64 ჰექტარით გაიზარდა, ხოლო საძირების რაოდენობა 30%-ით.

რესპუბლიკის საზოგადოებრივ მეურნეობებში ფილოქსერაგამძლე ვაზის საძირებზე დამყნილი ვაზით გაშენებული ვენახების ხვედრი წონა ვენახების მთლიან ფართობში 1976 წ. 94,5%-ს შეადგენდა. კოლმეურნეობებში იგი უდრიდა 92%, ხოლო სახელმწიფო მეურნეობებში 96,9%, ყველაზე დიდი ფართობები მოდიოდა გურჯაანის, თელავის, სიღნაღის, ლაგოდეხის, გორის, მიაკოცკის, ზესტაფონის, თერჯოლის, ორჯონიკიძის და სხვ. რაიონებზე.

1977 წლის 10 თებერვალს, საქართველოს სსრ სოფლის მეურნეობის სამინისტრომ განიხილა საკითხი რესპუბლიკაში „ვაზის ნამყენი ნერგის წარმოების შემდგომი გადიდების ღონისძიებათა შესახებ“, სადაც აღნიშნული იყო, რომ უკანასკნელ წლებში მნიშვნელოვნად გაიზარდა ნამყენი ვაზის ნერგის წარმოება საზოგადოებრივი მეურნეობების სანერგეებში. თუ 1968-1970 წწ. რესპუბლიკაში საშუალოდ წარმოებული იყო 14,9 მლნ ცალი ნერგი, 1976 წ. იგი 28,5 მლნ ცალამდე გაიზარდა. თუ 1970 წ. რესპუბლიკაში მუშაობდა მხოლოდ ერთი სასათბურე მეურნეობა, სადაც სტრატეფიცირებული იყო მხოლოდ 115 ათასი ცალი ნამყენი, 1976 წელს მათი რიცხვი გაიზარდა 21-მდე 40 მლნ ცალის გამტარუნარიანობით.

ახალი ტექნოლოგიის გამოყენებით, მთელმა რიგმა სანერგე მეურნეობებმა (თელავის, მთის ძირის, თამარისის, ახმეტის და სხვა) აამღლეს სტანდარტული ვაზის ნერგის გამოსავლიანობა 50-55%-მდე.

ჩვენს რესპუბლიკაში 70-იანი წლების მეორე ნახევარში უკვე მტკიცე საფუძველი ჩაეყარა მევენახეობის შემდგომ განვითარებას. ეს კი მოხდა იმის შედეგად, რომ შეიქმნა ნამყენი ნერგის წარმოების მძლავრი მატერიალურ-ტექნიკური ბაზა, აშენდა და მწყობრში ჩადგა 30 სრულიად ახალი ვაზის ნერგის გამოსაყვანი სათბური და მრავალი სახელმწიფო სანერგე მეურნეობა.

მეათე ხუთწლეულში რესპუბლიკის ყველა კატეგორიის საზოგადოებრივ მეურნეობებში წარმოებული იქნა 150,4 მლნ ცალი ნამყენი ვაზის ნერგი, საიდანაც 112,5 ანუ 75% სანერგე მეურნეობების ტრესტის სპეციალიზებულ მეურნეობებზე მოდიოდა. მთლიანად რესპუბლიკაში და აღნიშნული ტრესტის მეურნეობებში წარმოებული ნამყენი ვაზის ნერგის რაოდენობა წლების მიხედვით უდრიდა: 1976 წ. — 28,5 მლნ. და 17,9 მლნ, 1977 წ. — 37,5 მლნ და 25,9 მლნ., 1978 წ. — 23,3 მლნ და 18,3 მლნ., 1979 წ. — 33,3 მლნ და 25,8 მლნ, ხოლო 1980 წელს — 27,8 მლნ და 24,6 მლნ ცალს¹.

ამის შედეგად რესპუბლიკამ თანდათან შეამცირა და ბოლოს შეწყვიტა ბულგარეთიდან ნამყენი ვაზის ნერგის შემოტანა. თუ 1962-1974 წლებში შემოტანილი იქნა 71 მლნ ცალი ნერგი, 1975 წელს მან შეადგინა 3,9 მლნ ცალი და 1976 წელს — მხოლოდ 2 მლნ ცალი. მომდევნო წლებში კი, პირობით, ჩვენმა რესპუბლიკამ ნერგის გატანაც კი დაიწყო. 1984 წელს აზერბაიჯანის მოკავშირე რესპუბლიკაში გაიტანა 2,7 მლნ, დაღესტნის ავტონომიურ რესპუბლიკაში — 420 ათასი, ყირიმის ოლქში — 560 ათასი ცალი.

¹ სტატიაში მოტანილი სტატისტიკური მონაცემები აღებულია საქართველოს სსრ ცენტრალური სტატისტიკური სამმართველოს სოფლის მეურნეობის განყოფილებისა და „საქნერგის“ შესაბამისი მასალებიდან.

მიუხედავად ამისა, ჩვენი რესპუბლიკის ვაზის სანერგე მეურნეობაში არსებული მდგომარეობა ჯერ კიდევ ვერ პასუხობდა დროის მოთხოვნებს, რაც აფერხებდა მევენახეობის განვითარებას და მისი ეფექტიანობის ზრდას. მიუხედავად იმისა, რომ ნამყენი ნერგის წარმოების რაოდენობრივი მაჩვენებლები 1976—1980 წლებში მკვეთრად გაიზარდა, მომდევნო პერიოდში იგი კვლავ შემცირდა. 1981-1984 წლებში მთლიანად რესპუბლიკაში წარმოებული იქნა 60 მლნ ცალი ვაზის ნამყენი ნერგი, მაშინ, როცა გეგმა 110 მილიონ ცალს ითვალისწინებდა. ამ მხრივ უფრო მეტად ჩამორჩნენ სანერგე მეურნეობების ტრესტის — „საქნერგის“ საბჭოთა მეურნეობები. მათ გეგმის შესრულებას დააკლეს 45 მლნ ცალი, ხოლო სხვა კატეგორიის მეურნეობებმა (მევენახეობის საბჭოთა მეურნეობებმა, კოლმეურნეობებმა და სამეურნეობათაშორისო სანერგეებმა) ერთად — 5 მლნ ცალი.

არასახარბიელო იყო მდგომარეობა ვაზის უნიკალური, მაღალხარისხოვანი ჯიშების ნამყენი ნერგის წარმოების საქმეში. ოთხ წელიწადში საფერავის წარმოების გეგმა შესრულდა მხოლოდ 49%-ით, ხოლო კახური მწვანის, ხიხვის, პინოს, ალიგოტეს, გორული მწვანის, ალექსანდროულის, ოჯალემის, ჩხავერის, კაბერნესა და უსახელოურის ჯიშების ნერგის წარმოებისა — კიდევ უფრო დაბალი მაჩვენებლებით. ყოველივე ამან კი ფაქტურად ჩაშალა რესპუბლიკის საზოგადოებრივ მეურნეობებში ესოდენ ძვირფასი ჯიშების — ვენახების გაშენებისა და ახალშენ ნარგავებში მეჩხერიანობის ლიკვიდაციის საქმე.

ცნობილია, რომ ვაზის მაღალხარისხოვანი ნერგის წარმოების გადიდება ფილოქსერაგამძლე საძირე ვაზის ლერწის რაოდენობის შესაბამისი ზრდის გარეშე შეუძლებელია.

წარსულში ვაზის სადედე მეურნეობას ჯეროვანი ყურადღება არ ექცეოდა და როგორც სადედეების ფართობები, ისე საძირე ვაზის ლერწის გამოსავლიანობა თანდათანობით მცირდებოდა. ამ დარგის განვითარებაშიც გარდატეხა 1973 წლიდან დაიწყო. ოთხიოდე წელიწადში მარტო სახელმწიფო სანერგე მეურნეობებში 400 ჰექტარი საძირე ვაზის ახალი სადედეები გაშენდა და 1977 წლისათვის მათი საერთო ფართობი 943 ჰექტარამდე გადიდა. ამასთან, ამაღლდა სტანდარტული საძირე ვაზის გამოსავლიანობა. თუ 1973 წელს საშუალოდ ჰექტარი სადედედან მიღებული იყო 57 ათასი ცალი საძირე ლერწი, 1977 წელს ამ მაჩვენებელმა 85 ათასი ცალი შეადგინა. საძირე ლერწის საერთო მოსავალი კი იმავე პერიოდში 28 მილიონიდან 45 მლნ ცალამდე გაიზარდა. ყოველივე ამან შეამცირა საძირე ვაზის დეფიციტი, მაგრამ შემდგომ პერიოდში მდგომარეობა კვლავ გაუარესდა.

1981-1984 წლებში „საქნერგის“ მეურნეობებმა გეგმის შესრულებას დააკლეს 23 მლნ ცალი სტანდარტული საძირე ვაზის ლერწი. ეს კი სხვა ნაკლოვანებებთან ერთად იმანაც განაპირობა, რომ აღნიშნულ პერიოდში საძირე ვაზის სადედეების ფართობი რესპუბლიკაში 200 ჰექტარით შემცირდა.

ვაზის ნამყენი ნერგისა და ფილოქსერაგამძლე საძირე ვაზის ლერწის წარმოებაში არსებული ჩამორჩენა გარდა სუბიექტური პირობებისა განპირობებული იყო აგრეთვე ობიექტური ფაქტორებით.

1981-1984 წლებში სტიქიის შედეგად რესპუბლიკის სანერგე მეურნეობებში დაიღუპა 1152 ჰექტარი ვაზის სანერგე, საიდანაც მოსალოდნელო იყო 30-40 მილიონი ცალი ვაზის ნერგის მიღება. ხოლო ამავე წლებში სეტ-

ყვამ გაანადგურა 565 ჰა ფილოქსერაგამძლე საძირე ვაზის სადედეები, საიდანაც მოსალოდნელი იყო 17 მილიონი მეტრი ლერწის მიღება.

აღნიშნული მოვლენის მარტო სტიქიური უბედურებით და, საერთოდ, ობიექტური მიზეზებით ახსნა არ იქნებოდა გამართლებული. სანერგე მეურნეობები გადატვირთული იყო სხვადასხვა შრომატევადი კულტურებით, რისთვისაც სადედეებსა და სანერგეებში თავის დროზე ვერ ხერხდებოდა აგროტექნიკური ღონისძიებების (მორწყვა, სასუქების შეტანა, თოხნა, კულტივაცია, წამლობა, გაფურჩქვნა, ახვევა და სხვ). დროულად განხორციელება.

ხარვეზები გააჩნდა მცნობელთა მომზადებისა და გადამზადების კურსების შესაქმიანობას. მეურნეობების უმეტესობას არ ჰყოფნიდა კვალიფიციური მცნობელები. ნაკლებობას ისინი ავსებდნენ დაქირავებული მცნობელებით, რომლებიც დაინტერესებულნი იყვნენ არა წარმოების საბოლოო შედეგებით, ე. ი. ნამყენი ნერგის გამოსავლიანობით და ხარისხით, არამედ უბრალო გამომუშავებით, ე. ი. მცნობის ნორმების შესრულებით და გადაჭარბებით.

ასეთი მდგომარეობა 1985 წლის მარტში ზემდგომი ორგანოების ჩარევით საქართველოს სასოფლო-სამეურნეო წარმოების სახელმწიფო კომიტეტის დონეზე ფართო მსჯელობის საგანი გახდა და დაისახა ღონისძიებათა მთელი სისტემა ამ დარგში არსებულ ნაკლოვანებათა აღმოფხვრისა და მდგომარეობის რადიკალურად გაუმჯობესებისათვის, ვაზის ნამყენი ნერგის წარმოების მეკეთრი გადიდებისა და ხარისხის ამაღლებისათვის.

ალკოჰოლიზმის წინააღმდეგ ბრძოლის ღონისძიებები, რომლებიც ამჟამად ჩვენს ქვეყანაში ხორციელდება, სრულიადაც არ უგულვებელყოფა, არ აკნინებს და არ აქვეითებს მევენახეობისა და მეღვინეობის როლს სსრ კავშირისა და, კერძოდ, საქართველოს სახალხო მეურნეობის განვითარებაში. პირიქით, იგი ითვალისწინებს ამ ტრადიციული დარგების შემდგომ განვითარებას.

ამრიგად, მევენახეობის შემდგომი მძლავრი განვითარება, მისი რაოდენობრივი და ხარისხობრივი მაჩვენებლების ამაღლება და, საერთოდ, ამ დარგში მოპოვებული სამეურნეო შედეგები, დამოკიდებულია ვაზის სანერგე მეურნეობის მდგომარეობაზე, ვაზის საძირე და საკვირტე მასალის ხარისხზე, ნამყენი ნერგის ზრდა-განვითარების უნარიანობასა და სხვა თვისებებზე. ამიტომ ბუნებრივია, მევენახეობასთან ერთად ვაზის სანერგე მეურნეობის განვითარებას მეთორმეტე ხუთწლედში კვლავაც პირველხარისხოვანი მნიშვნელობა ენიჭება.

Н. Ш. ШИОЛАШВИЛИ

РАЗВИТИЕ ПИТОМНИКОВОГО ХОЗЯЙСТВА ВИНОГРАДНОЙ ЛОЗЫ В ГРУЗИИ (1973—1985 ГГ.)

На основе фактических документов и статистических материалов научно проанализировано развитие основных процессов питомникового хозяйства виноградной лозы в Грузии за период 1973—1985 гг. Отмечены существующие недостатки и указаны пути их преодоления.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის სოციალისტური ეკონომიკის გამოცდილების განხორციელებისა და ქართული ეკონომიკურის აზრის ისტორიის განყოფილებამ

3. С. АЛЕКСЯН

НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКИЙ ПРОГРЕСС И ЗАРАБОТНАЯ ПЛАТА В НОВЫХ УСЛОВИЯХ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ

(На примере предприятий швейной отрасли Минлегпрома ГССР)

В решениях XXVII съезда КПСС указывается: «Высшей целью экономической стратегии партии был и остается неуклонный подъем материального и культурного уровня жизни народа. Реализация этой цели в предстоящем периоде требует ускорения социально-экономического развития, всемерной интенсификации и повышения эффективности производства на базе научно-технического прогресса»¹.

Научно-технический прогресс предусматривает механизацию и автоматизацию производства, сокращение физического, тяжелого, неквалифицированного ручного и монотонного труда; освоение и внедрение новой техники и прогрессивной технологии, техническое перевооружение и реконструкцию производства, предусматривающие обновление основных промышленно-производственных фондов.

Под воздействием научно-технического прогресса, широкого внедрения достижений науки и техники происходят коренные изменения в средствах производства, обуславливающих переход на более прогрессивные технологические процессы и условия труда. Это в свою очередь открывает большие возможности развития личности, приводит к изменению содержания и характера общественного труда прежде всего рабочих, удельный вес которых в общей численности производственного персонала в промышленности составляет 80%.

Оказывая непосредственное влияние на содержание и характер общественного труда, всю систему материального стимулирования и прежде всего оплату труда, научно-технический прогресс предъявляет новые требования к организации заработной платы, всех ее элементов — нормированию труда, тарифной системе, формам (системам) оплаты, так как определенной организации труда должна соответствовать и определенная заработная плата. В свою очередь заработная плата воздействует на ускорение научно-технического прогресса, что проявляется в основном через материальное стимулирование. Являясь важным стимулом ускорения научно-технического прогресса, организация заработной платы призвана обеспечить сочетание личных, коллективных и общественных интересов, должна стимулировать каждого рабочего и коллектив предприятия в освоении и внедрении новой техники, повышении эффективности производства и роста производительности труда.

Повышение производительности труда на основе научно-технического прогресса приводит к росту заработной платы, способствует увеличению экономической эффективности внедрения новой техники.

¹ Материалы XXVII съезда Коммунистической партии Советского Союза. М., 1983, с. 271.

Это вызвано заменой ручного труда механизацией производственных процессов.

XXVII съездом КПСС намечена конкретная программа совершенствования оплаты труда, повышения материального и культурного уровня трудящихся на основе ускорения научно-технического прогресса. При этом важным его направлением в новых условиях хозяйствования является техническое перевооружение и реконструкция действующих предприятий, в основном за счет их собственных фондов развития. Как показывает практика, при техническом совершенствовании и реконструкции производства отдача в 2 раза выше, а средства окупаются в 3 раза быстрее, чем при новом строительстве предприятий².

Поэтому в соответствии с Основными направлениями экономического и социального развития СССР на 1986—1990 гг. и на период до 2000 года предусмотрено резко повысить объем затрат на техническое перевооружение (до 50% общих капитальных вложений) довести до 200 млрд. руб. (что больше, чем за предшествующие десять лет), более чем на треть обновить активную часть основных фондов.

Определенная работа в этом направлении проводится на предприятиях швейной промышленности республики, насчитывающей 11 фабрик и 3 производственных объединения.

За одиннадцатую пятилетку внедрено 6350 единиц нового технологического оборудования с обновлением парка на 47,6%.

Полностью технически перевооружена Цхнетиская швейная фабрика с обеспечением выпуска модных детских и молодежных изделий высокого качества и роста производительности труда на 15%.

Проводится техническое перевооружение и реконструкция Тбилисской швейной фабрики им. С. Орджоникидзе, что приведет к заметному росту производства продукции и улучшению ее качества.

Внедрение достижений науки и техники на Тбилисской ордена «Дружбы народов» швейной фабрике им. I Мая в 1985 году позволило получить экономический эффект на 655,6 тыс. рублей, удельный вес ручного труда довести до 29,9%. Широкое внедрение агрегатно-групповых потоков со сводным ритмом работы вместо конвейерных потоков дало возможность снизить степень монотонного труда.

Учитывая большое значение сокращения доли ручного труда, принимаются меры по внедрению комплексно-механизированных линий для производства различных видов швейных изделий, механизации складских помещений за счет внедрения специального стеллажного и транспортного оборудования, внедрения роботов различной грузоподъемности для перемещения грузов и т. д. Это важно, ибо удельный вес вспомогательных рабочих достигает 40% и здесь имеются большие резервы роста производительности труда. При механизации и автоматизации вспомогательных работ высвобождается в 3—4 раза больше рабочих, чем при проведении аналогичных мероприятий в основном производстве, а удельные капитальные вложения на высвобождение одного рабочего во вспомогательном

² В. Логинов, И. Курнышева, Л. С. Степанова. Реконструкция и техническое перевооружение производства в двенадцатой пятилетке. Ж. «Плановое хозяйство», 1986, № 8, с. 73.

производстве составляют 30 тыс. руб., тогда как в основном — 50 тыс. руб³.

Заслуживает внимания тесная производственная связь фабрики с ЦНИИШПом по внедрению комплексно-механизированной линии по выпуску мужских сорочек, в результате чего производительность труда на участке повысилась на 28,6%, а экономический эффект составил 50,8 тыс. рублей.

В 1985 году внедрено 62 рационализаторских предложения с годовой экономией 97,5 тыс. рублей и 9,4 тыс. м² разных тканей.

На этой фабрике ежегодно обновляется 60—70% изделий. При этом в 1985 году выпущено продукции улучшенного качества с индексом «Н» (новинка) на 23,2 млн. руб., или 43,7% общего объема производства.

Вместе с тем требования торговли в новых условиях хозяйствования учитываются недостаточно. Непроизводительные расходы, связанные с переводом изделий в пониженные сорта и возвратом некачественной продукции, нарушением ассортимента и т. д., в 1985 г. составили более 580 тыс. руб.

Несмотря на эти непроизводительные расходы, отчислено в фонды материального поощрения за выпуск улучшенного качества продукции и особо модных изделий по временным и договорным ценам 279,4 тыс. руб. Вряд ли можно считать оправданным, что предприятия уплачивают штрафы в значительных размерах за поставку продукции низкого качества, а план реализации по поставкам продукции в соответствии с заключенными договорами выполняются на 100% и материально поощряются.

Об этом свидетельствуют и данные, приведенные в экономической литературе. Так, оптовые базы Минторга БССР перевели в пониженные сорта и возвратили для исправления 8,3% обуви и 6,4% швейных изделий⁴. О низком качестве товаров народного потребления, производимых предприятиями легкой промышленности, указывалось и в Политическом докладе XXVII съезду КПСС⁵.

Как видно, в новых условиях хозяйствования вопрос повышения качества продукции экономически пока не решен. Поэтому нам кажется более целесообразным сумму в виде экономических санкций за изготовление и поставку некачественной продукции взыскивать с выполнения объема реализации по поставкам продукции и с фонда материального поощрения.

Вместе с тем следует отметить, что цены на новые изделия часто повышаются необоснованно, нет четких критериев для присвоения индекса «Н». Можно привести немало примеров, когда товары не отличаются новизной и оригинальностью, а на них утверждаются временные цены, хотя в ряде случаев они не пользуются спросом потребителя. На это указывают и другие авторы⁶. В этих условиях цены отрицательно будут влиять на повышение эффективности производства и производительности труда, а товары не будут соответствовать платежеспособному спросу, что противоречит социалистическому принципу и не способствует экономическому развитию общества.

³ В. Логинов, И. Курнышева, Л. Степанова. Ук. раб.

⁴ Экономическая газета, 1986, № 15, с. 17.

⁵ Материалы XXVII съезда Коммунистической партии Советского Союза. М., 1986, с. 43.

⁶ А. Орел. Поселили сапоги на шею. Газ. «Известия» от 2 сентября 1985 г.

Поэтому цены должны формироваться с учетом потребительной стоимости и полезного эффекта на единицу продукции. Говоря о большом значении ускорения научно-технического прогресса, технического перевооружения и реконструкции производства в новых условиях хозяйствования, нельзя не отметить и другие недостатки и трудности, связанные с расширением прав предприятий и усилением их ответственности за внедрение новой техники. Они характерны для всех отраслей промышленности.

Фонд развития производства, исходящий из размера этого фонда по плану базового года и дополнительных отчислений по нормативу за каждый процент прироста прибыли по сравнению с базовым годом, недостаточен для технического перевооружения и требует в необходимых случаях увеличения.

Так, расходы из фонда развития производства в легкой промышленности увеличились в 1985 году по сравнению с 1983 годом более чем в 2,8 раза, однако составили всего 25% общих затрат на внедрение технических мероприятий.

Необходимо существенно увеличить нормативы отчисления в фонд развития производства прежде всего за счет значительного сокращения затрат на капитальный ремонт физически и морально устаревшего оборудования, перераспределения между фондами экономического стимулирования, дифференциации норматива внутри отрасли и т. д.

Значительные трудности имеются в приобретении материалов и оборудования, выделение которых для технического перевооружения следует производить в первую очередь, как это предусмотрено в Основных направлениях развития СССР. Необходимо и упростить систему оформления документации для оплаты оборудования в Стройбанке.

Большой объем строительно-монтажных работ целесообразно и экономично выполнять строительными организациями при обеспечении им соответствующих экономических условий, заинтересованности в проведении работ по реконструкции в действующих условиях производства.

В планах предприятий по новой технике отражаются разрозненные мероприятия, причем они охватывают не все стадии научно-технического прогресса, дублируют во всех разделах плана, около половины их носит организационный характер. По этим причинам план новой техники в недостаточной мере влияет на повышение эффективности производства.

Нам кажется целесообразным техническое перевооружение и реконструкцию, новую технику и технологию, организационно-технические мероприятия и рационализаторство включить в единый комплексный план технического развития.

Техническое развитие предприятия — процесс непрерывный и требует длительного времени. В этой связи, на наш взгляд, его следует прогнозировать примерно на 22 года.

Практика показывает, что в настоящее время планы технического перевооружения и реконструкции предприятий, а также планы новой техники существуют как бы сами по себе, без определенного влияния на показатели экономического и социального развития. Так, прирост прибыли на предприятиях швейной промышленности от внедрения научно-технических мероприятий за 1981—1985 гг. составил 4,1 млн. руб., в то время как по результатам их деятельности прибыль в 1985 г. по сравнению с 1981 годом снизилась на 36,5%. План

технического развития должен быть ведущим разделом, на основе которого разрабатываются все разделы пятилетнего и годового планов экономического и социального развития предприятия. При этом необходимо определять реальный экономический эффект от внедрения всех мероприятий комплексного плана технического развития, а не ожидаемый эффект. Надо наладить и достоверный учет экономического эффекта.

В зависимости от реального экономического эффекта от внедрения всех намечаемых мероприятий комплексного плана технического развития следует определять изменение основных показателей работы предприятия, в том числе такого важного и конечного показателя как прибыль.

Такой системный подход к решению стержневого вопроса деятельности предприятий по научно-техническому прогрессу на длительный период приводит к выводу, что основным в новых условиях хозяйствования должен быть не годовой, а пятилетний план экономического и социального развития предприятий с ограниченным количеством утверждаемых показателей, что действенным образом будет способствовать расширению прав и усилению ответственности предприятий за конечные результаты работы.

Опыт работы предприятий различных отраслей промышленности в новых условиях хозяйствования свидетельствует, что новые методы в целом себя оправдали.

Новая система показателей и нормативов дает возможность обеспечить соблюдение предусмотренных в плане пропорций между ростом выпуска продукции, производительностью труда и прибылью, с одной стороны, и увеличением фондов оплаты труда и развитием производства, с другой.

Вместе с тем практика показывает, что устанавливаемые предприятию показатели пятилетнего и годового планов практически не изменились по количеству и содержанию. Напряженность плана предприятия по-прежнему оценивается по темпам роста товарной продукции, что способствует выпуску материальных и дорогих изделий в ущерб интересам потребителей. При этом темпы роста объема производства и производительности труда планируются без учета технического развития предприятия, выпуска новой техники. Планы не стабильны, часто корректируются. Так, только в первой половине 1986 года план производства товарной продукции Минлегпрому ГССР был уменьшен на 100 млн. руб. Детально рассчитанный финансовый план вышестоящей организацией изменяется в течение года по отдельным статьям и т. д.

Вряд ли в этих условиях можно говорить о расширении прав предприятий в области планирования. То же самое следует отметить в отношении усиления их ответственности за конечные результаты работы. Об этом свидетельствует вышеприведенный пример по швейной фабрике имени I Мая, которая наряду со значительными непроизводительными расходами за низкое качество продукции отчислила в фонды материального поощрения большие суммы за поставку продукции улучшенного качества.

Как видно, обеспечивается заложенный в новых условиях хозяйствования принцип материальной заинтересованности, тогда как важный принцип материальной ответственности за конечный результат работы в системе хозяйствования не «сработал», ибо штрафные санкции за недопоставку продукции и низкое ее качество не оказывают существенного влияния на премирование работников.

Уровень выполнения работ должен соответствовать размеру оплаты труда. Поэтому нанесенный обществу ущерб должен быть компенсирован удержанием из заработной платы индивидуального работника, виновного в изготовлении продукции низкого качества, недопоставке ее, допущении перерасхода трудовых и материальных затрат.

Отдавая предпочтение пятилетнему плану как основному документу деятельности предприятий, нам кажется необходимым утверждать предприятию в этом плане следующие показатели: выпуск продукции в натуральном выражении; важнейшие мероприятия научно-технического прогресса, прибыль, нормативы. При этом должен быть обеспечен полный хозрасчет с внедрением самофинансирования.

До полной хозяйственной самостоятельности и окупаемости в годовом плане предприятий должны доводиться номенклатура, основные мероприятия научно-технического прогресса, производительность труда, прибыль, а также объем реализации по поставкам продукции в соответствии с заключенными договорами, которые должны разрабатываться самим предприятием и отражать стоимость работ по освоению производства, новой техники, оплаченной за счет выделенных средств единого фонда развития науки и техники. Невыполнение этих работ учитывается при оценке этого показателя в установленном порядке. При этом показатель реализации должен определяться не по отгрузке продукции, как это делается по предприятиям легкой промышленности, а по мере оплаты счетов на поставленную продукцию. Вообще же поставка продукции не совпадает по времени с ее оплатой, поэтому более целесообразно и методически правильно учитывать не показатель реализации, а объем поставленной продукции.

Предприятие представляет собой сложную производственную, техническую и экономическую систему. Поэтому нельзя ограничиваться такими директивными показателями, как производительность труда, себестоимость продукции (затраты на рубль товарной продукции), прибыль и т.д. Необходимо обеспечить экономические условия для ускорения научно-технического прогресса, повысить стимулы трудовой деятельности, поставить заработную плату в тесную зависимость от эффективности общественного производства. Об этом указывается в постановлении ЦК КПСС и Совета министров СССР и ВЦСПС «О совершенствовании организации заработной платы и введении новых тарифных ставок и должностных окладов работников производственных отраслей народного хозяйства» № 1115⁷. Отсутствие такой зависимости отрицательно влияет на повышение уровня технического развития предприятий, своевременное обновление основных фондов, повышение фондоотдачи, полное использование производственных мощностей и т.д. Достаточно сказать, что в легкой промышленности удельный вес автоматического оборудования в одиннадцатой пятилетке возрос всего лишь на 1,5%, доля основного технологического оборудования в возрасте 10 лет превышает 40%. Около 55 предприятий отрасли не выполнили план новой техники за 1985 год.

На предприятиях швейной промышленности при росте объема продукции в 1985 г. по сравнению с 1981 г. на 5,4%, стоимость

⁷ «Собрание постановлений правительства Союза Советских Социалистических республик» (отдел первый). М., 1986, № 34, с. 179, 180.

основных производственных фондов возросла на 22,8%, а фондоотдача снизилась на 14,2%. В то же время производственные мощности предприятий этой отрасли используются на 90,6%. Неудовлетворительно обстоят дела по внедрению ресурсосберегающей и безотходной технологии.

Вместе с тем директивные показатели обладают недостатками. Общеизвестны недостатки стоимостных показателей объема продукции и производительности труда. Можно привести немало примеров, когда изделия имеют низкий уровень затрат труда, но высокую стоимость и прибыль, и наоборот. На массу прибыли влияние оказывают внешние факторы, в том числе номенклатурные сдвиги выпускаемой продукции, имеющие различную рентабельность. Они влияют на показатель снижения затрат на рубль товарной продукции, поскольку отклонения структуры продукции от плановой приводят к механическому завышению или занижению затрат. Между тем приведенные показатели являются фондообразующими. Они необоснованно приводят к увеличению или уменьшению фондов экономического стимулирования. То же самое можно отметить в отношении заданий по снижению норм расхода материальных, энергетических и других ресурсов на единицу продукции. Принятый порядок побуждает предприятия необоснованно завышать нормы на начальной стадии, чтобы в дальнейшем обеспечить их снижение в соответствии с заданием.

Все это указывает на то, что действующая система оценки работы предприятий не ориентирует их на ведение интенсивных методов развития производства. Поэтому наряду с директивными показателями развития производства продукции в натуральном выражении прибыли, затрат на рубль продукции, объема реализации по обязательствам поставки следует предприятиям, на наш взгляд, утвердить один или два из следующих оценочных показателей: уровень технического развития производства, фондоотдача, коэффициент использования производственных мощностей, технический уровень изделия в соответствии с мировыми достижениями и т. д.

Порядок определения этих показателей известен. Выбор показателя (показателей) зависит от специфики производства и необходимости улучшения одного или двух вышеуказанных технико-экономических показателей. С помощью применения к ним стабильных нормативов следует формировать фонд заработной платы и фонды экономического стимулирования.

Целесообразность применения таких оценочных показателей диктуется опытом Сумского НПО имени М. В. Фрунзе, где каждому цеху была установлена нормативная производственная мощность (максимальный объем продукции в нормативной трудоемкости в соответствии с производительностью оборудования). Фактический уровень использования мощности определяется отношением производственной продукции к трудоемкости и нормативной величине. В зависимости от этого установлен размер премии работникам производственных цехов с учетом качества продукции.

Такой подход повысит заинтересованность предприятий в полном использовании производственных фондов, техническом перевооружении предприятий, внедрении прогрессивных видов продукции, в противном случае снизятся фонды заработной платы и экономического стимулирования.

Մարտագինն ըստ ՀՀ Գերագույն դատարանի կոնոմիկոսի և Տարածական Ենթակետի .
 Ըստ Գերագույն դատարանի Գերագույն դատարանի կոնոմիկոսի և Տարածական Ենթակետի

М. В. ЦУЦКИРИДЗЕ

О СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ ФАКТОРНОГО АНАЛИЗА РИТМИЧНОГО ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ СИСТЕМ

Основным направлением ускорения социально-экономического развития, согласно резолюции XIX Всесоюзной конференции Коммунистической партии, является интенсификация экономики предприятия, улучшение организации и управления производством¹. Его осуществление связано с достижением ритмичного функционирования промышленного производства и ритмичностью поставки продукции, улучшением внутривыпускных трудовых отношений, преодолением объемного подхода в выполнении плановых обязанностей и достижением высокого качества работы в промышленном предприятии.

На основе ритмичного функционирования производства обеспечивается высокое качество выполнения плановых заданий, увеличение дохода предприятия, стабильность в оплате труда самофинансирующего коллектива предприятия, укрепление трудовой и исполнительской дисциплины, рациональное использование производственного потенциала, образованного в результате ускорения научно-технического прогресса. Полное использование производственного и научно-технического потенциала невозможно без ритмичности и стабильности производства, которое в основном является результатом существенного улучшения системы материально-технического снабжения предприятия, что, со своей стороны, служит гарантом ритмичности поставки продукции.

Совершенствование показателей ритмичности в разных плановых периодах (внутримесячный, квартальный и годовой интервалы функционирования предприятия) зависит от влияния разных факторов производства. Поэтому рациональное использование этих факторов, которые отражаются в конечных результатах производства, является основным направлением совершенствования показателей ритмичности.

Взаимосвязь показателей ритмичности и факторов ритмичного функционирования производства выявляются, устанавливаются и оцениваются методами факторного анализа. Факторный анализ ритмичности производства исходит из того, что между ритмичной работой, ритмичным выпуском продукции и ритмичностью поставки существуют причинно-следственные связи. Показатели ритмичности поставки являются основной формой выявления этих связей и основной характеризующей величиной деятельности производственной единицы.

В совершенствовании оперативного управления производством и поставкой продукции выделяется два подхода экономического регулирования, планирования и факторного анализа ритмичности работы промышленного предприятия. В основе первого подхода заложены требования о необходимости оперативного управления по обеспечению

¹ «Экономическая газета», 1988, № 28, с. 6.

производства материально-техническими ресурсами, взаимосвязи оперативных планов снабжения предприятия и выпуска продукции. Основной особенностью совершенствования показателей ритмичности, согласно второго подхода, является преобразование управления производством, в связи с экономическим регулированием по отклонениям от стабильного планового уровня работы.

Применение методов факторного анализа (корреляционно-регрессионный и детерминированный факторный анализ) дает возможность для предварительного определения наиболее существенных факторов, действующих на совокупность показателей ритмичности.

Классификация факторов и методов измерения их влияния на показатели ритмичности основаны на названных подходах к вопросу совершенствования ритмичного функционирования предприятия и исходят из содержания строения показателя ритмичности производства. На основе анализа разных подходов к этой проблеме возможно установление взаимосвязи в динамике основных показателей развития промышленного производства, характеризующих ритмичное функционирование производства. К ним относятся фактические и плановые показатели изменения объемов выпуска товарной продукции в интервале, равном годовому периоду функционирования предприятия, показатели отклонения от планового уровня работы, показатель изменения коэффициента ритмичности работы предприятия и выпуска продукции. Среди основных факторов совершенствования показателей ритмичности советские ученые выделяют плановые показатели объема продукции, выпуск которой предусматривается равными долями в определенном интервале времени. Интервал времени, который является основой оценки ритмичности выпуска и поставки продукции, — главный фактор совершенствования этого показателя работы предприятия.

По этому вопросу существуют разные мнения. Согласно одному из них, ежемесячная и декадная отчетность предприятий по ритмичности не являются целесообразными. А. П. Александровский, В. И. Ганштак, Г. В. Гренбек и другие авторы использование декадного периода для выявления нарушений ритмичного выпуска продукции не считают целесообразным. Эти авторы ритмичную работу предприятия оценивают внутри декады, на основе анализа ежедневного выпуска продукции. Ритмичная организация работы предприятия, по мнению проф. Г. В. Папава, — средство качественного выполнения планового задания, которое в свою очередь выступает в роли мобилизующей и организующей деятельности производства в условиях самофинансирования, а по мнению С. Е. Каменицера, А. Г. Бермана, В. Е. Адамова и других, является средством достижения запланированного уровня производства в ежедневном, месячном, декадном и годовом интервале времени. Разница между показателями ритмичности отдельных периодов планового года образуется на основе длительности периода оценки. Поэтому наиболее существенным фактором совершенствования ритмичности является показатель, отражающий среднюю величину взаимопокрывающих отклонений от планового уровня выработки продукции. К факторам, непосредственно влияющим на ритмичность производства, в определенном смысле можно отнести разность между фактом и планом выпуска продукции за короткий промежуток времени, зафиксированную планом-графиком выпуска продукции.

В методике оценки ритмичного функционирования производства, разработанной проф. Г. В. Папава, с целью определения показателя

ритмичности выпуска продукции используется минимальная сумма разностей факторов и подчеркивается, что удвоенная сумма абсолютного значения этого минимума разностей плановых и фактических величин факторов составляет продукцией, полученную на основе аритмичной работы². Для оценки влияния факторов на показатели ритмичного функционирования производства целесообразно использование метода детерминированного факторного анализа в сочетании с индексами факторов. Использование этих методов с целью факторного анализа ритмичного функционирования сводится к формированию определения аналитических зависимостей показателей ритмичного функционирования производства от факторов, которые обозначаются через $x_1, x_2, \dots, x_n$. Фактором $x_1, x_2, \dots, x_n$ мы условно называем среднюю норму выпуска продукции в короткий промежуток времени, от количества которой зависит число отклонений фактического выпуска продукции. Условное количество выпуска продукции за короткий промежуток времени (т. е. факторы) делится на плановые, отражающие начальные данные о выпуске продукции по плану и на фактические, отражающие конечные итоги по выпуску продукции. Поэтому аналитические зависимости между плановыми и фактическими объемами продукции являются разными величинами и отражаются с помощью

линейной функции следующего вида $y = f(x_i) = a_0 + \sum_{i=1}^n a_i x_i$, где i — номер

планового периода, установленный для фактических отклонений от запланированного выпуска продукции и определяющий отклонения от факторов на основе разностей плановых и фактических выпусков продукции на предприятиях (объединениях).

Определение отклонения от запланированного уровня факторов возможно на основе разностей плановых и фактических показателей $\Delta x_i = x_i^1 - x_i^0$. Соответственно, отклонения результирующих показателей фактического выпуска продукции, образованные на основе разностей плановой и фактической величины выпуска продукции, определяются на основе уравнения:

$$\Delta y = y^1 - y^0 = [f(x_i^1) - f(x_i^0)] \sum_{i=0}^n a_i x_i^1 - \sum_{i=0}^n a_i x_i^0 \quad \Delta y = \sum_{i=0}^n a_i \Delta x_i$$

В факторном анализе ритмичности поставки продукции используется обратная задача детерминированного факторного анализа, и аналитические зависимости между плановыми и фактическими уровнями про-

изводства выражаются на основе разностей $\Delta y(x_i) = \sum_{i=1}^n \Delta a_i \Delta y_i$, где Δa_i

— количество дней недопоставки продукции.

Если в факторном анализе ритмичного функционирования производства учитывается изменение отклонения от запланированного уровня производства в декаде, месяце, тогда возможно применение трехфакторной линейной модели

$$\Delta y = a_0 + a_1 \Delta x_1 + a_2 \Delta x_2 + a_3 \Delta x_3$$

² Палава Г. В. Методика определения ритмичности производства. «Вестник статистики», 1973, № 11, с. 11.

На основе решения этой факторной модели определяются отклонения фактической величины выпуска продукции от плановой. Расчет по этой модели для производственного объединения «Электровозостроитель» дает следующие значения коэффициентов a_i , которые являются основным параметром модели и отражают влияние фактора времени на отклонение от планового уровня производства, на изменения декадных уровней производства по декадам планового года

$$\Delta y = -1,49 - 79,7\Delta x_1 - 87,7\Delta x_2 + 92\Delta x_3$$

Для других исследуемых промышленных предприятий анализ отклонений от ритмичности выпуска продукции целесообразно осуществлять на основе моделей, которые для Тбилисского чулочно-носочного объединения дает возможность определять фактические отклонения от планового уровня производства, следующим образом:

$$\Delta y = -0,62 \pm 79,7\Delta x_1 \pm 88,1\Delta x_2 + 91,9\Delta x_3$$

Для Тбилисского жиркомбината:

$$\Delta y = 18,5 \pm 79,7\Delta x_1 \pm 87,9\Delta x_2 + 92,02\Delta x_3$$

Для Тбилисского комбината гнутой мебели —

$$\Delta y = 0,67 \pm 79,6\Delta x_1 \pm 88,2\Delta x_2 + 91,7\Delta x_3$$

Для Тбилисской чаеразвесочной фабрики —

$$\Delta y = 0,99 \pm 79,6\Delta x_1 \pm 88,1\Delta x_2 + 92,1\Delta x_3$$

Анализ ритмичного функционирования производства с помощью этих уравнений позволяет определить отклонения от нормативной величины показателя ритмичности выпуска продукции, который в 1985 году для исследуемых предприятий колебался в пределах 8,3—48,3% и уменьшился в 1987 году соответственно до 2,5%—46,8%. Методической основой определения этих показателей является методика оценки ритмичности производства проф. Г. В. Папава. В условиях существующего уровня развития производства анализ совершенствования показателя ритмичности работы производства на основе параметров модели детерминированного экономического факторного анализа обосновывает то, что при современной организации материально-технического снабжения предприятия и оперативно-производственного планирования выпуска продукции получают следующие коэффициенты ритмичности выпуска и поставки промышленной продукции. (таблица 1).

Для анализа ритмичного функционирования промышленного производства используются как прямые основные задачи, так и обратные задачи детерминированного факторного анализа и метода цепных подстановок индексов факторов³. Обратная основная задача детерминированного факторного анализа заключается в определении величины Ax_i , выражающей количество непоставляемой части выпущенной продукции, которое удовлетворяет условию $\Delta y = \sum_{i=1}^n Ax_i$ и $Ax_i = a_i \Delta y$, где a_i — показатель удельного отклонения в плане поставки; $\sum_{i=1}^n a_i = 1$

³ Трухаев Р. И., Горшков И. С. Факторный анализ в организационных системах, М., 1985.

Таблица 1

Показатели ритмичного функционирования производства и поставки продукции в промышленных предприятиях Грузинской ССР, рассчитанные на основе факторной модели

Плановые периоды за 1988—2000 годы %	Показатели ритмичности по производству					Показатели ритмичности поставок				
	1-ое пр-о	2-ое пр-е	3-ее пр-о	4-ее пр-о	5-ое пр-о	1-ое пр-о	2-ое пр-о	3-ее пр-о	4-ое пр-о	5-ое пр-о
1988	0,532	0,954	0,975	0,968	0,952	0,572	0,907	0,986	0,919	0,903
1989	0,543	0,952	0,981	0,968	0,955	0,724	0,902	0,984	0,921	0,902
1990	0,554	0,952	0,985	0,968	0,957	0,753	0,904	0,984	0,916	0,898
1991	0,531	0,951	0,989	0,968	0,959	0,653	0,905	0,980	0,923	0,899
1992	0,535	0,991	0,994	0,970	0,961	0,752	0,901	0,981	0,918	0,898
1993	0,539	0,950	0,997	0,981	0,963	0,752	0,904	0,982	0,919	0,898
1994	0,542	0,949	0,998	0,969	0,965	0,753	0,906	0,983	0,922	0,893
1995	0,523	0,996	0,996	0,970	0,967	0,754	0,905	0,983	0,918	0,896
1996	0,544	0,948	0,993	0,969	0,968	0,756	5,909	0,984	0,921	0,899
1997	0,529	0,949	0,989	0,969	0,970	0,754	0,905	0,984	0,919	0,901
1998	0,533	0,951	0,987	0,969	0,970	0,756	0,907	0,985	0,920	0,903
1999	0,536	0,952	0,984	0,969	0,973	0,755	0,905	0,984	0,922	0,894
2000	0,539	0,954	0,982	0,969	0,974	0,759	0,905	0,985	0,920	0,897

и служит основой для оценки влияния факторов по выпуску продукции x_i на отклонение объема фактически поставляемой продукции $\Delta y = y^0 - y^1 = f(x^0) - f(x^1)$ от планового показателя конечных результатов промышленного производства. Анализ отклонения от годового плана выпуска продукции для декады возможен на основе уравнений

$$A^0 y^0 = a_i^0 + a_i x_i^0, \quad (y_i^0 = A_i^0 y^0, \quad y^0 = \sum_{i=1}^n A_i^0 y^0)$$

Отклонение от фактического годового уровня производства в декаде определяется уравнением

$$\Delta y_i = \sum_{i=1}^n (A_i^0 - A_i^1) y^0 = \sum_{i=1}^n \Delta A_i x_i = \sum_{i=1}^n \Delta A_i y^0.$$

Факторный анализ ритмичности поставки в условиях одновременного учета результата влияния разных факторов при постановке и решении задачи экономического анализа хозяйственной деятельности предприятия позволяет более полно определить характер влияния факторов. Анализ влияния факторов на показатели ритмичности поставки продукции можно осуществлять на основе использования линейной формы связи между фактическими и плановыми объемами выполнения договорных обязанностей поставки продукции.

Анализ отклонений количества фактически поставляемой продукции от планового уровня можно осуществлять на основе следующих оценок:

$$\Delta y = \sum_{i=1}^n \Delta A_i y^0 = \sum_{i=1}^n [(a_i^0 - a_i^1) - a_i \Delta x_i]$$

который соответственно, для первой декады месяца вычисляется следующим образом:

$$\Delta A_1 y_1^0 = \Delta a_1^0 \pm a_1 \Delta x_1 = \Delta x_1$$

для второй декады $A_2y_3^0 = \Delta a_2^0 \pm a_2 \Delta x_2 = \Delta x_2$

для третьей декады $A_3y_3^0 = \Delta a_3^0 + \Delta x_3 = \Delta x_3$

Факторный анализ выполнения плана поставки продукции для разных производственных объединений (предприятий) основан на расчете коэффициентов, используемых для анализа выполнения обязанностей поставки продукции по декадам планового месяца. Для производственного объединения «Электровозостроитель» объем недопоставок в плановом месяце продукции определяется на основе расчета уравнения

$$\Delta y = -0,206 y_1^0 - 0,039 y_2^0 + 0,245 y_3^0,$$

Для Тбилисской чаеразвесочной фабрики уравнение факторной модели имеет следующий вид:

$$\Delta y = -0,077 y_1^0 - 0,024 y_2^0 + 0,101 y_3^0,$$

Для Тбилисского жиркомбината

$$\Delta y = -0,006 y_1^0 - 0,009 y_2^0 + 0,015 y_3^0,$$

Для Тбилисского комбината гнутой мебели

$$\Delta y = -0,057 y_1^0 - 0,024 y_2^0 + 0,015 y_3^0,$$

Для Тбилисского чулочно-носочного объединения

$$\Delta y = -0,076 y_1^0 - 0,019 y_2^0 + 0,105 y_3^0.$$

В результате расчетов приведенных коэффициентов определяется основные показатели выполнения плана поставки продукции, которые являются исходными данными для анализа совершенствования показателя ритмичности поставки продукции и ее перспективных расчетов (табл. 1). Показатели ритмичности поставки продукции промышленного производства являются основой установления существующей функциональной зависимости между показателями ритмичности функционирования производства и ритмичности отгрузки (поставки) промышленной продукции.

Совершенствование показателей ритмичности поставки продукции в промышленности и обеспечение равенства $k=1$, является основой успешного осуществления самофинансирования и ускорения самокупаемости материальных средств, достижения своевременного завершения перестройки хозяйственного механизма предприятия, повышения эффективности, достигнутого, благодаря ритмичности работы производства.

В детерминированных факторных моделях анализа ритмичности функционирования производства, объем выпуска продукции равен или меньше объема поставки продукции; соблюдение этих условий является целесообразным для промышленных предприятий, работающих в новых хозяйственных условиях. Поэтому условия минимума отклонений от запланированного выпуска продукции можно представить в виде следующего равенства: $\Delta y = \Delta y(x_1) + \Delta y(x_2) + \Delta y(x_3)$

От этого уравнения можно построить цепную индексную систему измерения влияния i -го фактора на эффективность показателя ритмичности следующим образом:

$$y^0 \xrightarrow{\quad} y_1^1 = A_1 y^0 \xrightarrow{\quad} y_2^1 = A_2 y^0 \xrightarrow{\quad} y_3^1 = A_3 y^0$$

$$\downarrow \Delta y(x_1) = y_1^0 - y_1^1 \uparrow \quad \downarrow \Delta y(x_2) = y_2^0 - y_2^1 \uparrow \quad \downarrow \Delta y(x_3) = y_3^0 - y_3^1 \uparrow$$

где результаты зависят от начальных плановых величин выпуска продукции.

Факторный анализ ритмичного функционирования производства по методу цепных постановок дает возможность для осуществления оценки эффективности показателя ритмичности производства на основе факторов, в которых выражаются действительные результаты производства.

На основе сравнительной оценки производственных затрат по декадам месяца, вызванных нарушениями в ритмичности работы промышленных предприятий, определяется средний эффект, полученный в результате роста производства продукции в соответствии с формулой

$$E = \sum_{i=1}^n \Delta q_i K_i P_i, \text{ где } \Delta q_i \text{ — показатель объема отклонения от запланированного уровня производства, } K_i \text{ — коэффициент ритмичности производства для исследуемого периода } i, P_i \text{ — показатель цены произведенной продукции.}$$

По этим методам можно рассчитать годовой экономический эффект ритмичного функционирования производства, который в 1987 году в промышленном производстве Грузинской ССР составляет: в производственном объединении «Электровозостроитель» — 4,1 млн. р., в Тбилисском чулочно-носочном объединении — 304,7 тыс. р., на Тбилисском жиркомбинате — 384 тыс. р., на Тбилисском комбинате гнущей мебели — 279,5 тыс. руб., на Тбилисской чаеразвесочной фабрике — 1504 тыс. р. Суммарный экономический эффект ритмичного функционирования промышленного производства говорит о том, что повышение коэффициента ритмичного функционирования производства является основой повышения суммарного экономического эффекта, который получается за счет достижения ритмичного функционирования промышленного производства, рационального использования материально-технических ресурсов и достижения устойчивых финансовых основ развития промышленного производства.

Представлена лабораторией системных исследований и методологии разработки целевых комплексных программ развития региона Института экономики и права АН Грузинской ССР

ღაკით ცარცვაჲ

კონსტრუქციული მასალების გამოყენება მშენებლობაში

სსრკ საგეგმო კომიტეტის მიერ შემუშავებული და დამტკიცებული მეთოდური საბუთების [1], სსრკ სახმშენის № 2 საპროექტო ინსტიტუტის მუშაობის გამოცდილებისა და სსრკ სახმშენის [2] სამეცნიერო კვლევითი ინსტიტუტის გამოკვლევების საფუძველზე შექმნილია მშენებლობის მატერიალურ ტექნიკური ბაზის განვითარებისა და განლაგების კომპლექსური სქემების შემუშავების მეთოდები.

ზემოაღნიშნული სქემების ფარგლებში მოცემულია რეგიონებისათვის სა-მშენებლო კონსტრუქციებისა და მასალებზე მოთხოვნილებების განსაზღვრის მეთოდოლოგია. მოცემულმა მეთოდებმა გამოამჟღავნა თავისი პრაქტიკულობა სამშენებლო კონსტრუქციებისა და მასალებზე მოთხოვნილების დაგეგმვასა და პროგნოზირებაში. ამასთანავე უნდა აღინიშნოს, რომ იგი არ ითვალისწინებს ამგვარი მოთხოვნილებების ოპტიმიზაციას და შემოიფარგლება პროგრესული კონსტრუქციული მასალების სფეროში მეთოდოლოგიური რეკომენდაციებით.

მეორეს მხრივ, პროგრესული კონსტრუქციული მასალების გამოყენება ისეთი მასობრივი ინდუსტრიული მშენებლობის ტექნოლოგიაში, როგორიც არის სამოქალაქო-საცხოვრებელი მშენებლობა, მოითხოვს ტექნოლოგიურ და ეკონომიკურ შემუშავებას ადგილობრივი მინერალური ნედლეულის ბაზის, საწარმოო სიმძლავრის არსებული სტრუქტურის, შენობებისა და ნაგებობების გამოყენებული პროექტების ნუსხის, ტექნოლოგიური თავისებურებებისა და სხვა რეგიონალური ფაქტორის გათვალისწინებით.

ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე რეგიონალურ მშენებლობაში კონსტრუქციული მასალების გამოყენება, აგრეთვე დაგეგმვა და პროგნოზირება მოითხოვს ამ საკითხის უფრო ღრმა დეტალიზაციას რეგიონალური თავისებურებების თვალსაზრისით.

განვიხილოთ მახასიათებლები, რომლებიც გაერთიანებულია შემდეგ ჯგუფებში,

- საწარმოო სიმძლავრის სტრუქტურა,
- მშენებლობის ტექნოლოგია,
- მშენებლობის ფაქტიური მდგომარეობა,
- ჯიგმა.

განიხილება ორი პერიოდი — მიმდინარე და მისი მომდევნო საგეგმო. საწარმოო სიმძლავრეთა სტრუქტურა:

1 საგეგმო მუხრანობა. — 1985. — 10, გვ. 119-125-11, გვ. 121-127.

2 ა. რ. შაკიროვი, ს. ფ. გინზბურგი „მშენებლობის განვითარებისა და მისი მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის გრძელვადიანი დაგეგმვა“ — მოსკოვი, 1987, გვ. 151.

- n — სსკ რაოდენობა რეგიონში,
 $i = \overline{1, n}$ — სსკ-ის ნომერი,
 $V_i K_j$ — „ i “ სსკ-ის მიერ კონსტრუქციების გამოწვევის საპროექტო მოცულობა „ j “ პროექტის „ k “ კონსტრუქციების სახეობის მიხედვით,
 M_j — „ j “ პროექტის მიხედვით „ KEM_j “ მასალებისა და კონსტრუქციების ნუსხა,
 m_i — კონსტრუქციებისა და მასალების რაოდენობა „ M_j “,
 P_i — „ i “ სსკ-ის მიერ წარმოებული „ jEP_i “ პროექტების ნუსხა,
 P_i — „ P_i “ პროექტების რაოდენობა,
 M — აღნიშნულ რეგიონში კონსტრუქციებისა და მასალების ტიპების საერთო რაოდენობა,
 $K = \overline{1, M}$ — მასალის ან კონსტრუქციის ტიპის ნომერი,
 $j \in P_i$ — პროექტის ნომერი.
 მშენებლობის ტექნოლოგია:
 WK_j — „ j “ პროექტისთვის განკუთვნილი „ K “ ტიპის კონსტრუქციების მოცულობა,
 OC_i — „ j “ პროექტის ფართობი მ²-ში,
 P — აღნიშნულ რეგიონში სსკ-თვის მიღებული პროექტების საერთო რაოდენობა,
 R — პროექტების საერთო რაოდენობა აღნიშნულ რეგიონში,
 $R/P = R_1$ — ტრადიციული პროექტების რიცხვი.
 მშენებლობის ფაქტიური მდგომარეობა:
 N_j — მიმდინარე პერიოდში არსებული ყველა პროექტის რაოდენობა,
 OC^Φ — მშენებლობის ფაქტიური მოცულობა მ²-ში,
 OC_i^Φ — მშენებლობის ფაქტიური მოცულობა “ “ სსკ-ის ზონაში,
 $V_i^\Phi K_j$ — სსკ-ის წარმოების ფაქტიური მოცულობა.

საგეგმო მონაცემები:

OC^m — რეგიონში მშენებლობის საგეგმო მოცულობა,

OC_i^m — მშენებლობის საგეგმო მოცულობა „ i “ სსკ-ის ზონაში.

შემდგომი ჩანაწერების გამარტივების მიზნით შემოვიტანთ მთელი ნაწილის ფუნქცია $E[ ]$, რომლის გამოყენება ნებისმიერი ფორმულის მიმართ, ამ ფორმულის დადებითი მნიშვნელობის შემთხვევაში მოგვცემს მისი მნიშვნელობის მთელ ნაწილს, ხოლო უარყოფითის შემთხვევაში — ნოლს.

ქვემოთ მოყვანილი ფორმულა განსაზღვრავს „ V^Φ “ რეგიონში არსებული სსკ-ის სიმძლავრეთა რეზერვს პროცენტებში.

$$V^\Phi = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \frac{1}{P_i} \sum_{j \in P_i} \frac{1}{m_j} \sum_{K \in M_j} \left| 1 - \frac{V_i^\Phi K_j}{V_i K_j} \right| \cdot 100\%. \quad (1)$$

თუ $V^\Phi < 100\%$, მაშინ წამოიჭრება და გადაწყდება სსკ-ის სიმძლავრეთა გამოყენების ამოცანა. ასეთი რეზერვების გამოყენება ნიშნავს მშენებლობაში 5. „შა ცნე“, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, 1989, № 4

კონსტრუქციული მასალებისა და მშენებლობის ეფექტიანობის ზრდას განხილული კრიტერიუმების შესაბამისად.

პირველ რიგში დავახუსტოთ ყოველი სსკ-თვის და „ j “ პროექტისათვის იმ ტიპის პროექტების რაოდენობა, რომელთა უზრუნველყოფა სსკ-ის შეუძლია „ D_i “ საგეგმო პერიოდში საკუთარ სიმძლავრეთა რეზერვების ხარჯზე.

(2) გამოსახულების მინიმუმი უზრუნველყოფს ყოველი პროექტის სრულ კომპლექტურობას.

$$D_{ij} = \min_{k \in M} \left\{ E \left[\frac{V_{ijkj} - V_{ikj}^p}{W_{kj}} \right] \right\}, \quad j \in P_i. \quad (2)$$

ამ სადებურზე აუცილებელია ერთი ან რამდენიმე პროექტის ამორჩევა, რომელთა შესრულება შესაძლებელია (2) გამოსახულების თანახმად. პროექტის ამორჩევა მიზანშეწონილია აღნიშნული რეგიონის მრავალი დემოგრაფიული და რეგონალური ფაქტორების გათვალისწინებით. 2000 წლამდე საგეგმო პერიოდში გადაირჩევა ის პროექტები, რომლებიც თავიანთი მშენებლობის მიხედვით უზრუნველყოფენ სსკ-ის სიმძლავრეთა რეზერვის მაქსიმალურ გამოყენებას.

D_i -თი აღვნიშნოთ სსკ-ის რეზერვების გამოყენების ხარჯზე სამოქალაქო-საცხოვრებელი მშენებლობისათვის განკუთვნილი ფართობის მაქსიმუმი. სიდიდე D_i შეიძლება მივიღოთ შემდეგი ფორმულის მეშვეობით:

$$D_i = \max_{j \in P_i} D_{ij} \quad OC_i = \max_{j \in P_i} \min_{K \in M_j} \left\{ OC_j \cdot E \left[\frac{V_{ijkj} - V_{ikj}^p}{W_{kj}} \right] \right\}. \quad (3)$$

(3) ამოცანა აღვნიშნოთ „ K_0, j_0 “-ით და საბოლოოდ მივიღებთ:

$$D_i = OC_{j_0} \cdot E \left[\frac{V_{ik_0j_0} - V_{ik_0j_0}^p}{W_{k_0j_0}} \right], \quad i = \overline{1, n}. \quad (4)$$

ამრიგად, „ i “ სსკ-ის რეზერვების მაქსიმალურ გამოყენებას მივაღწევთ „ $j_0 \in P_i$ “ პროექტის მიხედვით. აღსანიშნავია, რომ მოცემული სსკ-ის მიერ შემუშავებულ სხვა პროექტთა შორის „ OC_{j_0} “ პროექტი არ არის, თავისი ფართობის მიხედვით ყველაზე დიდი. სსკ-ის სიმძლავრეთა რეზერვის გადანაწილების მიხედვით, (3,4) მეთოდს ოპტიმალური ალტერნატივის სახით შეუძლია სსკ-თვის ყველაზე გამოსადეგი პროექტის გამოყოფა.

საგეგმო დავალების ფაქტიურთან შედარებით გაზრდის საშუალებით შესაძლებელია „ i “ სსკ-ის ზონაში სიმძლავრეთა რეზერვების გადანაწილების ხარჯზე განსახორციელებელი: „ $D_i^n j_0$ “ საგეგმო პროექტების რაოდენობის კორექტირება. „ i “ სსკ-ის ზონაში „ $D_i^n j_0$ “ ოპტიმალური პროექტების საგეგმო რაოდენობა შეიძლება განისაზღვროს შემდეგი ფორმულით:

$$D_i^n j_0 = \min \left\{ E \left[\frac{OC_i - OC_{j_0}}{OC_{j_0}} \right] + 1, E \left[\frac{V_{ik_0j_0} - V_{ik_0j_0}^p}{W_{k_0j_0}} \right] \right\}. \quad (5)$$

(5) გამოსახულების პირველი წევრი განსაზღვრავს „ j_0 “ პროექტის მი-

ხედვით საგეგმო ნამატის აღსადგენად ნაწარმის აუცილებელ რაოდენობას, ხოლო მეორე — სსკ-ის წარმოების შესაძლებლობებს.

სსკ-ის რეზერვების გამოყენების მახასიათებელია სსკ-ის გამოყენებელი რეზერვი $[M^2]$.

$$ROCD_{CK} = E \left[\frac{OC_i^n - OC_i^p}{OC_{j_0}} - D_i^n \cdot OC_{j_0} \right] \quad i=1, m; \quad j_0 \in P_i. \quad (6)$$

სსკ-ის ზონაში მშენებლობის ნარჩენი, რომელიც გამოიყენება ტრადიციულ მშენებლობაში. $[M^2]$.

$$OC^T = E[OC_i^n - OC_i^p - OC_{j_0} \cdot D_i^n], \quad i=1, m; \quad j_0 \in P_i; \quad (7)$$

სსკ-ის პროდუქციის მიხედვით მშენებლობის მოცულობის ზრდა. $[M^2]$.

$$\Delta OC_{CK} = \sum_{\substack{i=1 \\ j_0 \in M_i}}^n D_i^n \cdot OC_{j_0} \quad (8)$$

სსკ-ის რეგიონში მშენებლობის საერთო რაოდენობა $[M^2]$.

$$OC_{CK} = \sum_{i=1}^n \sum_{j \in P_i} N_j OC_i + \sum_{\substack{i=1 \\ j_0 \in M}}^n D_i^n OC_{j_0} \quad (9)$$

სამოქალაქო საცხოვრებელ მშენებლობაში კონსტრუქციული მასალების გამოყენების მახასიათებელი შესაბამისად არის:

რეგიონალურ სამოქალაქო საცხოვრებელ მშენებლობაში კონსტრუქციული მასალების გამოყენების ხვედრი.

$$DKM = \left(1 - \frac{OC_{CK}}{OC^n} \right) \cdot 100\% \quad (10)$$

რეგიონალურ სამოქალაქო საცხოვრებელ მშენებლობაში კონსტრუქციული მასალების გამოყენების ხვედრის ზრდა, პროცენტებში:

$$\Delta DKM = \left(1 - \frac{\Delta OC_{CK}}{OC^n} \right) \cdot 100\%. \quad (11)$$

აღწერილ მეთოდიკაში მარტივად შეიძლება საგეგმო პერიოდში რეგიონში ახალი სსკ მშენებლობის გათვალისწინება საწარმოო სიმძლავრეთა სტრუქტურაში ახალი სსკ-ის ყველა აუცილებელი მახასიათებლების შეტანით მშენებლობის ტექნოლოგიური მონაცემების შესაბამისი შეცვლის გზით, თუ აღნიშნულ სსკ-ში იწარმოება ტექნოლოგიურად ახალი პროექტები.

აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ ამჟამად სსკ სიმძლავრე ინტენსიურად იზრდება, მის ექტენსიურ ზრდასთან შედარებით.

მოცემული მეთოდიკა პირველ რიგში ითვალისწინებს სსკ არსებულ სიმძლავრეთა სრულ გამოყენებას, ტრადიციული მასალებისა და პროექტების პროგრესული შეცვლას.

სსკ საპროექტო სიმძლავრეთა გამოყენების გარდა, შეიძლება გამოვიყოს კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი მიმართულება — პროგრესული კონსტრუქციუ-

ლი მასალების წარმოების ინტენსიფიკაცია, რაც მეტად საყურადღებოა მშენებლობაში კონსტრუქციული მასალების დაგეგმვასა და პროგნოზირებაში. ეს მიმართულება დაკავშირებულია ცალკეული სსკ-ის საწარმოო სიმძლავრეთა წინაგანი სტრუქტურის სრულყოფასთან პროექტების ტექნოლოგიური თავისებურებების შესაბამისად.

ზმირად, ცალკეულ ზახებზე და მონაკვეთებზე სსკ საწარმოო სიმძლავრეები არ შეესაბამება პროექტების სამშენებლო კონსტრუქციებით აღჭურვას, რაც იწვევს წარმოებაში „ვიწრო“ ადგილების გაჩენას და აქვეითებს სსკ წარმოების უნარს. ამგვარი ვითარების წარმოქმნა ახასიათებს განსხვავებული ტექნოლოგიისა და კომპლექტაციის მქონე ახალი სახის პროექტებზე გადასვლას. გარდა ამისა, მსგავსი მდგომარეობაა კონსტრუქციების წარმოებისათვის საჭირო მოწყობილობათა და კომპონენტთა უკმარისობისა და მოწოდების დარღვევის დროს.

მივმართოთ 4 მაობტიმიზირებელ ფორმულას. თუ დაცულია პირობა:

$$E \left[\frac{V_{ikojo} - V_{i'kojo}^{\Phi}}{W_{kojo}} \right] < E \left[\frac{V_{ikjo} - V_{i'kj}^{\Phi}}{W_{kjo}} \right] \quad K \neq K_0 \quad (12)$$

მაშინ საწარმოო მონაკვეთზე „K₀“ სახის სამშენებლო კონსტრუქციების „ვიწრო“ ადგილები იქმნება. ნათლად ჩანს, რომ „K₀“ სახის კონსტრუქციების გარდა ყველა დანარჩენი კონსტრუქციის წარმოების მოცულობა საშუალებას იძლევა გაზარდოს „j₀“ პროექტით განსაზღვრული ნაწარმის გამოშვების ზრდა.

განვსაზღვროთ „K₀“ კონსტრუქციების წარმოების გაფართოება ისე, რომ პროექტის დანარჩენი კონსტრუქციების წარმოების მოცულობის შეუცვლელად მაქსიმალურად გაეზარდოთ სსკ-ში „j₀“ ნაწარმის გამოშვება.

უპირველესად განვსაზღვროთ ნაწარმის მაქსიმალური გამოშვება, რაც შეიძლება განხორციელდეს „K₀“ სახის კონსტრუქციების წარმოების ზრდით.

$$\Delta D_{i_{j_0}} = \min_{K \in M_j/K_0} \left(E \left[\frac{V_{ikj_0} - V_{i'kj_0}^{\Phi}}{W_{kj_0}} \right] \right) = E \left[\frac{V_{ik_1j_0} - V_{i'k_1j_0}^{\Phi}}{W_{k_1j_0}} \right] \quad (13)$$

$i = \overline{1, n}; \quad j_0 \in P_i$

ამ გამოსახულებაში „K₁ ∈ M_j/K₀“ არის კონსტრუქცია, რომლის გამოშვება განსაზღვრავს „j₀“ პროექტის ყველა სახის კონსტრუქციების მინიმალურ რაოდენობას, გარდა „K₀“ სახის კონსტრუქციებისა. „K₁“ ტიპის კონსტრუქცია არის ე. წ. „ვიწრო“ ადგილი სხვა კონსტრუქციებს შორის. ამასთანავე იგი უზრუნველყოფს „j₀“ პროექტით გათვალისწინებული ნაწარმის უფრო მაღალ ხარისხს ვიდრე „K₀“ კონსტრუქცია.

„K.“ ტიპის კონსტრუქციების წარმოების გადიდების განსაზღვრისათვის შემდეგი განტოლება განვიხილოთ:

$$E \left[\frac{V_{ikojo} - V_{i'kojo}^{\Phi}}{W_{kojo}} \right] = E \left[\frac{V_{ik_1j_0} - V_{i'k_1j_0}^{\Phi}}{W_{k_1j_0}} \right] \quad (14)$$

„K₀“ კონსტრუქციების გამოშვების მოცულობის „V_{ikojo}“ მიმართ. ცხადია, რომ განტოლებიდან

$$\frac{V_{ik_0j_0} - V_{ik_0j_0}^{\Phi}}{W_{k_0j_0}} = \frac{V_{ik_1j_0} - V_{ik_1j_0}^{\Phi}}{W_{k_1j_0}} \quad (15)$$

გამომდინარეობს განტოლება (14) და (15) განტოლების ამოხსნა იქნება (14) (15).

განტოლების ამოხსნა. პირიქით არ არის მართებული.

(15) განტოლების ამოხსნისას მივიღებთ „Ko“ კონსტრუქციების გამოშვების აუცილებელ მოცულობას. ამ დროს „j₀“ პროექტით განსაზღვრული ნაწარმის გამოშვება იღებს (13) გამოსახულების მნიშვნელობას:

$$\bar{V}_{ik_0j_0} = \frac{W_{k_0j_0}}{W_{k_1j_0}} (V_{ik_1j_0} - V_{ik_1j_0}^{\Phi}) + V_{ik_0j_0}^{\Phi} \quad (16)$$

გამოშვების ზრდა გამოსახება შემდეგი სახით:

$$\Delta V_{ik_0j_0} = \bar{V}_{ik_1j_0} - V_{ik_0j_0} \quad (17)$$

მშენებლობაში კონსტრუქციული მასალების დაგეგმვისა და პროგნოზირების ბლოკ-სქემა ნაჩვენებია I ნახაზზე.

მოცემული მეთოდის ქ. თბილისის ორ სსრკ-ში გამოყენებამ უჩვენა; რომ დადებითი თანხის გარეშე, სსკ საქართველო სიმძლავრეთა საკუთარი რეზერვების ხარჯზე, სამოქალაქო-საცხოვრებელი მშენებლობის მოცულობა შეიძლება გაიზარდოს 49,2 ათასი კვ. მეტრით, გარდა ამისა მშენებლობაში პროგრესული კონსტრუქციული მასალების ხვედრი შეიძლება გადიდდეს 8,9%-ით.

საწარმოო სიმძლავრეთა სტრუქტურის სრულყოფამ I-სსკ მოგვცა მშენებლობის მოცულობის ნაშატი 3,8 ათასი კვ. მეტრის ოდენობით და გაზარდა პროგრესული კონსტრუქციული მასალების ხვედრი 0,7%-ით. ამავე დროს 0,5%-ით შემცირდა ტრადიციული მასალების გამოყენება. 0,2% სხვაობა აიხსნება იმით, რომ ახალი კონსტრუქციული მასალების ნაწილი დაეთმო მშენებლობის მოცულობის საგეგმო გაფართოებას.

Д. Г. ЦЕРЦВАДЗЕ

МЕТОДЫ ПЛАНИРОВАНИЯ И ПРОГНОЗИРОВАНИЯ ПРИМЕНЕНИЯ КОНСТРУКТИВНЫХ МАТЕРИАЛОВ В СТРОИТЕЛЬСТВЕ

Критически рассмотрены методы разработок комплексных схем развития и размещения материально-технической базы строительства, утвержденные Госпланом СССР. На основе методических документов, опыта проектного института №2 Госстроя СССР детально проанализированы характеристики таких объединенных групп, как структура производственных мощностей, технология строительства и фактическое состояние строительства, план. Автором предложена методика, которая в первую очередь предусматривает полное использование в жилищно-гражданском строительстве существующих мощностей, намечены пути дальнейшего улучшения планирования и прогнозирования применения конструктивных материалов в строительстве.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებთა აკადემიის ეკონომიკისა და ინსტიტუტის კვლევარბოებისა და კაპიტალურ დაბანდებთა ეკონომიკური ეფექტიანობის განყოფილებამ.

ს ა მ ა რ თ ა ლ ი

გიორგი ნაღარაიშვილი, გეგარონი ზოიძე

სამართლის ისტორია და დღევანდელი მდგომარეობა

ჩვენი ცხოვრების დემოკრატიზაციის პროცესში მოიცვა იურიდიული აზროვნების სფერო. გარკვეული წარმატებებია მიღწეული მოკლე დროში. მაგრამ გასაკეთებელიც ბევრია. ვფიქრობთ, როცა ლაპარაკია მოქმედ სამართალზე არ უნდა დავივიწყოთ ძველი. მეცნიერთა წრეში კი ორი უკიდურესობა იგრძნობოდა ძველი და მოქმედი სამართლის ურთიერთობაზე. მოქმედი სამართლის თეორეტიკოსები ვერ აფასებდნენ ჯეროვნად სამართლის ისტორიის მეცნიერების მიღწევებს და პირიქით — სამართლის ისტორიის მკვლევართა წრეში იგრძნობოდა ერთგვარი ნიპილიზმი ყოველივე იმის მიმართ, რაც მოქმედ სამართალში ხდებოდა. გასაგებია საენის სიყვარულით გამოწვეული ეგოიზმი, მაგრამ მისი უკიდურესობაში გადასვლა ყოველად გაუმართლებელია. მოქმედი პოზიტიური სამართალი ძველი სამართლის ერთგვარი მალაგანვითარებული პროდუქტია, იგი შემკვიდრეობითობის იმ საერთო ხაზის გაგრძელებაა, რომელიც ვლინდება ადამიანთა ცხოვრების თითქმის ყველა სფეროში. სამართლის ისტორიას, სამწუხაროდ, დღესაც წმინდა შემეცნებითი დანიშნულება აქვს და მოკლებულია პრაქტიკულ ღირებულებას მოქმედი სამართლისათვის. იგი ხომ ერთგვარი წყარო უნდა იყოს მოქმედი სამართლის მკვლევართათვის. ვფიქრობთ, ეს ნიპილიზმი ერთი მომენტია ნიპილიზმის საერთო მოვლენისა, რომელიც ახასიათებდა ჩვენს საზოგადოებას მრავალი სასიცოცხლო ღირებულების მიმართ ოქტომბრის რევოლუციიდან მოკიდებული დღემდე.

ჯერ კიდევ არსებული ნიპილისტური ფსიქოლოგია სწორედ რომ ძველი დამოკიდებულების ცნობიერი თუ არაცნობიერი გამოვლინებაა. ოქტომბრის რევოლუციის გამარჯვებიდან საკმაო ხანს მთელი ძველი კულტურა და სამეცნიერო ინტელიგენცია ნიპილისტური დამოკიდებულების ობიექტი იყო. მეცნიერება ბევრმა გამოაცხადა ბურჟუაზიული ჩაგვრის იარაღად, მეცნიერები კი-ყველაზე რეაქციულ კლასად, უფრო რეაქციულად ვიდრე თვით ბურჟუაზია¹. სამართალიც ზედმეტად იქნა მიჩნეული სოციალიზმისათვის. შემდგომში ასეთ დამოკიდებულებას საფუძველი გამოეცალა, აღიარებული იქნა ფორმალურად ერთგვაროვანი ინსტიტუტების, დაწესებულებების ერთდროულად არსებობა, როგორც ბურჟუაზიულ სახელმწიფოში, ისე სოციალისტურში. მიუხედავად ამისა, სამართლებრივი აზრის განვითარება ისე წავიდა, იშვიათად თუ ვინმე ცდილობდა რაიმე დამაკავშირებელი ძაფი ენახა ძველსა და ახალ სამართალს შორის, პირიქით, ბევრი ცდილობდა, რაც შეიძლება დიდი უფსკრული აღმოეჩინა მათ შორის და ამით ელიარებინა მოქმედი სამართლის დამოუკიდებლობა.

¹ Алексеев П. В. Революция и научная интеллигенция. М.: Политиздат, 1987, с. 44—67.

ენახით დამოუკიდებლობა სამართლის ისეთი სისტემისადმი, რომელიც საუკუნეების განმავლობაში კვებავდა ევროპის სახელმწიფოების სამართლებრივ ცნობიერებას. ასე მაგალითად, რომის კერძო სამართლის ერთ-ერთი სახელმძღვანელოს შესავალში ნათქვამია, რომ საბჭოთა იურისტისათვის რომის სამართალს არა აქვს რაიმე პრაქტიკული მნიშვნელობა. იგი როგორც ექსპლათატორული საზოგადოების სამართლის სისტემა არ შეიცავს ისეთ მასალას, რომელთა ასე თუ ისე გამოყენება შეიძლებოდა სოციალისტური საზოგადოების სამოქალაქო სამართალში. მაგრამ, რადგანაც რომის სამართალი ისტორიულად ერთ-ერთი ფაქტორი იყო სამოქალაქო სამართლის განვითარებისა, ყოველმა განათლებულმა იურისტმა, რომელიც სწავლობს სამართლის ისტორიას უნდა იცოდეს იგი². არსებითად იგივე აზრია ვატარებული ი. ნოვიცკის ავტორობით გამოცემული სახელმძღვანელოს წინასიტყვაობაში, თუმცა შედარებით ობიექტურადაა შეფასებული რომის სამართლის მნიშვნელობა ჩვენი სამართლისათვის. მასში ნათქვამია, რომ რომის სამართალს სამართლიანად უწოდებენ იურიდიული ტექნიკის ლაბორატორიას. მრავალი იურიდიული ტერმინი, რომელიც შექმნა რომის სამართალმა („ვენდიკაცია“, „ცესია“, „დელიქტი“, „კაზუსი“ და ა. შ.) გამოიყენება არამარტო სამართლებრივ ლიტერატურაში, არამედ კანონმდებლობაშიც. ექვსგარეშეა, რომ ეს იურიდიული ტერმინები ჩვენს სამართალში სხვა შინაარსით არიან მოცულნი, რადგანაც აწესრიგებენ სოციალისტურ საზოგადოებაში წარმოშობილ ურთიერთობებს³. ვფიქრობთ, როცა ლაპარაკია ძველი სამართლის (ამ შემთხვევაში რომის სამართალი) მნიშვნელობაზე ახლისათვის, აქ როდია ლაპარაკი ძველი სამართლებრივი მექანიზმის მომარჯვებაზე მოქმედი ურთიერთობების მოსაწესრიგებლად. პრაქტიკული მნიშვნელობა მართლაც ასე არ უნდა გავიგოთ. რომის სამართალი ერთგვარი თეორიული წყაროა ჩვენი სამართლის მეცნიერებისათვის. თუ სამართლის ისტორიკოსისათვის იგი შემეცნების უშუალო საგანია, პოლიტიკური სამართლის მკვლევართათვის მოქმედი სამართლის შემეცნების ერთ-ერთი საშუალებაა.

„აღდგენა ისტორიისა, — წერდა ილია ჭავჭავაძე, — ერის გამოცოცხლება, გამოზნუნება, აწმყოს გაგება და წარმართვა, მერმისის გამოკვლევა სიძნელისაგან“.

რაც უფრო კარგად გვეცოდინება ისტორია, რაც უფრო ღრმად შევიმეცნებთ საზოგადოებრივი ცხოვრების განმსაზღვრელ პროცესთა კომპლექსს, მით უფრო ვრცელი იქნება ჩვენი თვალთახედვის ჰორიზონტი. წარსულის დაიწყება — დაუფასებლობა მომავალს საფრთხეს უქმნის.

ფიზიკოსი ბოლტმანი ამბობდა: „არაფერი ისე პრაქტიკული არ არის, როგორც სწორი თეორია“. ჩვენ შეგვიძლია ვთქვათ: არაფერი ისე პრაქტიკული არ არის, როგორც სწორად ამოცნობილ-გაგებულ იტორიული განვითარების ტენდენცია.

რომის სამართლის თეორიული მნიშვნელობის ცნობით, მისი პრაქტიკული სარგებლიანობაცაა აღიარებული. ვფიქრობთ, ულოგიკოაა ქმნიდე სახელმძღვანელოს რომის კერძო სამართალში და თან ამტკიცებდე, რომ მას

² Римское частное право, под ред. И. Б. Новицкого и И. С. Перетерского, М., 1948, с. 3.

³ Новицкий И. Б. Основы римского гражданского права, М., 1972, с. 4—5.

რაიმე პრაქტიკული მნიშვნელობა არა აქვს საბჭოთა იურისტისათვის. ეტყობა, ეს ულოგიკოა სრულიად შეგნებული მოქმედებითაა გამოწვეული. მეცნიერულ აზროვნებაში დღემდე გაბატონებული მეთოდები სხვაგვარად ქცევის შესაძლებლობას გამორიცხავდნენ. რა ვქნათ რომ რომის სამართალი ექსპლოატატორული სახელმწიფოს სამართალია. მან ხომ უდიდესი გავლენა მოახდინა ევროპის ქვეყნების სამართლებრივ კულტურაზე. მოკვდა რომის სახელმწიფო, მაგრამ მისი სამართალი აგრძელებდა სიცოცხლეს. დასავლეთ ევროპაში რეცეპციის სახით იგი მეორედ დაიბადა. შეიძლება ცოტა გადაჭარბებული იყოს, მაგრამ ზოგიერთი რომანისტის აზრით, არ დარჩენილა მეცნიერების არცერთი დარგი (მცირე გამოჩაყლისების გარდა), რომელსაც არ განეცადოს რომაული იურისპრუდენციის გავლენა. არც ძველი საქართველო ყოფილა განზე ამ მეტად სასარგებლო მოვლენისაგან. ცნობილი მკვლევარი ვ. სოკოლსკი წერს, რომ საქართველოში გამოიყენებოდა ბერძნულ-რომაული სამართლის როგორც უძველესი, ისე გვიანდელი ხანის ძეგლები. ამით კი დასტურდება ის განუწყვეტელი გავლენა, რომელსაც ახდენდა ბერძნულ-რომაული სამართალი ქართულ სამართალზე. ამ მიმართებით საქართველოში განმეორდა ყველა ის მოვლენა, რომელთაც ადგილი ჰქონდა აღმოსავლეთის სხვა მართლმადიდებელ ქვეყნებში⁴. ასე რომ, რომაული იურისპრუდენცია ადვილად შეეთვისა, როგორც ევროპის სახელმწიფოთა, ისე ქართულ ეროვნულ სამართალს. ამის მიზეზი ეტყობა ისიც იყო, რომ რომაული სამართლებრივი იდეა თავისი სრულყოფილების გამო ახლოს იყო სამართლის საერთო იდეასთან. რაც უფრო მეტად პასუხობს პოზიტიური სამართალი სამართლის საერთო იდეას, მით უფრო სრულყოფილია იგი. ეს იდეა სხვადასხვა დონით გამოხატულია ყველა ხალხის სამართალში. სამართლის ფილოსოფიის ცნობილი მკვლევარი გ. ნანაიშვილი წერდა, რომ სამართლის იდეა გამოხატულია პოზიტიური სამართლის ნორმაში. ძნელია მოიძებნოს პოზიტიური სამართლის ისეთი ნორმა, რომელიც მოკლებული იქნებოდა სამართლის იდეას⁵. ვფიქრობთ, სამართლის საერთო იდეისა და პოზიტიური სამართლის გარდა, უნდა არსებობდეს სამართლის კონკრეტული იდეა. თუ სამართლის საერთო იდეით სუნთქავს ყველა ქვეყნის სამართალი, კონკრეტული იდეა ამა თუ იმ ხალხთა ეროვნული სამართლის იდეაა, რომელიც უშუალო გამოხატულებას პოულობს პოზიტიურ სამართალში. თუ კონკრეტული იდეა გამოხატულებას პოულობს კონკრეტულ სამართლებრივ ნორმებში, საერთო იდეა პოზიტიური სამართლის საერთო სულის თვისებაა. კონკრეტულმა იდეამ შეიძლება უარყოს საერთო იდეა მხოლოდ ცალკეულ ნორმებში და არა საერთო არსებაში. ყველა ქვეყნის სამართალი რომ იყოს მხოლოდ საერთო იდეის გამოხატულება კონკრეტული იდეის გაუვლელად, მაშინ ერთნაირი უნდა ყოფილიყო ყველა ქვეყნის ხალხთა სამართალი. მართალია, ყველა მათგანის საფუძველთა-საფუძველი საერთო იდეაა. მოკლედ, საერთო იდეა თუ აკავშირებს ხალხთა სამართალს ერთიმეორესთან, კონკრეტული იდეა განასხვავებს მათ. საერთო იდეა არის წყარო კონკრეტული იდეისათვის. რაც უფრო ცივილიზებულია საზოგადოე-

⁴ Сокольский В. В. Греко-римское право в уложении грузинского царя Вахтанга VI, с. 92 (Жур. Мин. нар. пров., 1897, октябрь).

⁵ Нанейшвили Г. А., Действительность права и опыт обоснования нормативных фактов, Тб., 1987, с.28.

ბა, მით უფრო მეტს ღებულობს იგი საერთო იდეისაგან და ამასთან, მით უფრო გამძლეა.

სამართალში გამოხატულებას პოულობს წარმოებით ურთიერთობათა, საზოგადოებრივ ურთიერთობათა საერთო, ზოგადი ტიპის ადგილობრივი, ეროვნული ვარიანტი, მასში აისახება მოცემულ საზოგადოებაში საუკუნეების განმავლობაში განმტკიცებული ჩვეულებები, წინარესამართლებრივი ნორმების ნაშთები და სამართლებრივი ნორმები, კულტურის თავისებურებანი. სწორედ ამ კუთხით უნდა შევხედოთ ქართულ ნაციონალურ სამართალს, როგორც დამოუკიდებელ სამართალს. ამრიგად, ყოვლად გაუმართლებელია ნიჰილიზმი ძველი სამართლისადმი, ჩვენი დამოკიდებულების მიუხედავად, იგი მაინც აგრძელებს სიცოცხლეს ახალში. ვფიქრობთ, გარდაქმნის თეორიამ არსებითად შეცვალა ჩვენი დამოკიდებულება ძველი ღირებულებებისადმი. მოქმედი სამართალი შეიმეცნება როგორც ჩვენი სამართლის საბჭოურ ისტორიასთან, ისე მეზობელი სოციალისტური თუ კაპიტალისტური ქვეყნების სამართლის მიღწევების გათვალისწინებით. სამწუხაროდ, ეს მხოლოდ ნაბიჯია ქვეყნების აღდგენის გზაზე. ვფიქრობთ, ასეთივე დამოკიდებულება უნდა ჩამოყალიბდეს სამართლის ძველი ისტორიის მიმართაც. ძველისადმი პოზიტიური დამოკიდებულება სასარგებლოა უპირველეს ყოვლისა ეროვნული საბჭოურ სამართლის სრულყოფის თვალსაზრისით. საქმე ისაა, რომ სამართალ-შემოქმედების არსებული პრინციპები უნდა იძლეოდნენ ეროვნული კანონმდებლობის ჩამოყალიბების უფლებას, რაც ცხადია, გულისხმობს ხალხის ადათ-წესების, ჩვეულებების, ფსიქიკის, ტემპერამენტის მაქსიმალურ გათვალისწინებას. აქ კი საქმე გვაქვს ისეთ ღირებულებებთან, რომელნიც საუკუნეების განმავლობაში უყალიბდებოდა ჩვენს ხალხს და რომელთა ასახვის ნიმუშია ძველი სამართალი. მასში ჩვეულებითი და საერო სამართლის ნორმები ერთიან ორგანიზმს ქმნიან. ჩვეულებითი სამართალი რჩება როგორც უპირველესი წყარო საეროსათვის. თვით სახელწოდება საეროც ზოგჯერ წმინდა ფორმალური ვითარების ამსახველია. ნორმის ფაქტიური შინაარსი უცვლელია, იცვლება მისი შესრულების მექანიზმი. ჩვეულებითი სამართლის ნორმებისადმი ამგვარი დამოკიდებულების მიზეზი სრულიად ბუნებრივი უნდა ყოფილიყო. იგი ყველაზე ახლოს იყო ხალხის ზნეობასთან, მისი შინაგანი ბუნებიდან გამომდინარეობდა (სწორედ წმინდა ნაციონალური საწყისიც აქ უნდა მოიძებნოს).

მოკლედ, ზნეობა და სამართალი ერთად ცოცხლობენ ჩვეულებითი სამართლის სახით. შეფასების კრიტერიუმებიც ორგვარია: ზნეობრივი და სამართლებრივი. ეს მომენტი უაღრესად დადებით როლს თამაშობდა ურთიერთობათა მოწესრიგებაში, მაგრამ მაინც არ იყო მაღალი სამართლებრივი კულტურის გამოხატველი. ძნელდებოდა იმისი გარკვევა, თუ საიდან იწყებოდა სამართლებრივი ნორმის არსება და საიდან ზნეობრივისა. მოკლედ, სამართალი და ზნეობა მკაცრად ვერ გამოიჯნულა ერთიმეორისაგან. ცხადია, რაც უფრო გამიჯნულია მოვლენები ერთიმეორისაგან, ეს შედარებით მაღალი კულტურის მაჩვენებელიცაა.

ღღეს სამართალიც და ზნეობაც დამოუკიდებელი კატეგორიებია. მაგრამ, ჩვენის აზრით, ეს დამოუკიდებლობა იმდენად შორს წავიდა, რომ მათ შორის უფსკრული გაჩნდა. თითქოს სამართლებრივის სამყარო ცალკეა და ზნეობრივის კიდევ ცალკე. ცხადია, არც ერთ უკიდურესობაში ჩავარდნა არაა გამართლე-

ბული, მაგრამ თუ მათი აცდენა შეუძლებელია, მაშინ ცხადია პირველი უკიდურესობა უფრო მეტად მოსათმენია და იმის გამოვლინების მეტ შესაძლებლობას ქმნის, რაც თვით ადამიანის არსებიდან, ბუნებიდან მომდინარეობს.

მეორე უკიდურესობამ ერთი მანკიც მოგვცა რამდენადაც დაშორდა სამართალი ზნეობას, იმდენად ფორმალური გახდა ის. ფაქტიური ურთიერთობის არსებობა ზშირად მხოლოდ ფორმალურ მომენტებზე გახდა დამოკიდებული. რევოლუციების ერთგვარ პრინციპად იქცა: არის ფორმა (მტკიცებულება), მაშ ურთიერთობაც ყოფილა, ფაქტიურად რომ არც არსებობდეს და პირიქით, არ არის ფორმა — მაშ ურთიერთობაც არ ყოფილა, თუნდაც რომ იგი ფაქტიურად არსებობდეს. სწორედ ეს პრობლემა აღელვებდა ნ. ხიზანაშვილს, როცა ის გასული საუკუნის სამართალზე წერდა: „ვისაც კი თვალი გადაუვლია ახალი ჩვენი სამართლისათვის, ადვილად გაიგებს, რომ დედა ბოძს, რომელზედაც ეს სამართალი დამყარებულია, შეადგენს სისტემა ფორმალური დამტკიცებისა, იურიდიული ფორმალიზმი. სამართალი გიბრძანებს, გინდა დაამტკიცო „საქმე“ — დაამტკიცე ფორმალურად: ამას ითხოვს სჯული და კანონი. ვალი გადაგიხდია — წარმოადგინე ბარათი. მამული შენია — მოიტანე დოკუმენტი, ფული მასესხე — მაჩვენე ვექსილი და სხვ. არ წარმოადგენ ბარათს, არ მოიტან დოკუმენტს, არ მაჩვენებ ვექსილს — „საქმესაც ვერ დაამტკიცებ. ჩვეულება, სინდისი, პატიოსანი სიტყვა, თითქმის საჭირონი აღარ არიან. ყველგან და ყოველთვის პირველ ადგილზე დგას ფორმალური დამტკიცება“⁶.

აღნიშნული ვითარების შედეგია ისიც, რომ ჩვენ ჯერ კიდევ ვერ ავმალდით სამართალში არაქონებრივი ინტერესების ჯეროვანი შეფასებისა და დაცვის დონემდე. სამართლის ცალკეულ დარგებში არსებული რამდენიმე ნორმა, ცხადია, ვერ იძლევა ამ უფლების დაცვის რეალურ გარანტიებს. ერთადერთ ანგარიშსაწევ ინტერესად ჯერჯერობით ქონებრივი ინტერესები გამოვაცხადეთ. მაშასადამე, გარკვეულად მოხდა ღირებულებათა გადაფასება, ქონებრივი ინტერესების ფეტვიზმი. მოქმედი სამართლის სპეციალისტებს კარგად ახსოვთ რა ნელა ვითარდებოდა აზრი არაქონებრივი ინტერესების დაცვის სფეროში და საბოლოოდ ჯერაც არ გადაჭრილა პრობლემა. ერთ-ერთი ძველი მოტივი სწორედ ის იყო, რომ არაქონებრივი ზიანის ფულადი კომპენსაციის ინსტიტუტი, ძველი, ექსპლოატატორული სამართლის ინსტიტუტი იყო.

მაგრამ თვით ინსტიტუტი არაქონებრივი ინტერესების დაცვისა სასარგებლო რომაა ეს სრულიადაც არ უარიყოფა აღნიშნული ვითარებით. ძველ ქართულ სამართალში ეს მომენტები კარგად აისახა. ზნეობრივი კრიტერიუმებით ფასდება ადამიანის ესა თუ ის მოქმედება და ზშირად სასჯელის დასაბუთების საფუძველიცაა იგი. კანონმდებლის აქცენტი მიპყრობილია ისეთი მოვლენების მიმართ, რითაც სუნთქავს მთელი საზოგადოება. სისხლი — ქონებრივი საზღაური ზშირად არაქონებრივ ღირებულებათა ექვივალენტია. როცა დანაშაული საფრთხეს უქმნის საზოგადოების სასიცოცხლო ზნეობრივ პრინციპებს, მაშინ სამართალი სოციალური კიბის დაბალ საფეხურზე მყოფთა ინტერესებსაც იცავს. ვახტანგ VI სამართლის 42-ე მუხლის ძალით ყმას უფ-

6 ნ. ხიზანაშვილი, რჩეული იურიდიული ნაწერები, თბილისი, 1982, გვ. 21.

ლება ქონდა მოესპო სიცოცხლე თვით ბატონისაც, თუ იგი შეიჭრებოდა მის უფლებრივ სფეროში.

ცხადია, ჩვენი საზოგადოების (სოციალისტურის) სამართალი პრინციპულად განსხვავებულია ძველი სამართლისაგან. მაგრამ ეს სულაც არ გვაძლევს იმის უფლებას, რომ დავივიწყოთ ძველი და ვერავითარი პოზიტიური ვერ მოვნახოთ ძველისა და ახლის ურთიერთობაში. ძველი სამართალი ხომ ახალში უნდა აგრძელებდეს სიცოცხლეს.

მოვიტანთ რამდენიმე მაგალითს ძველი სამართლიდან. უსათუოდ საინტერესოა დღევანდლობის თვალსაზრისით დავის გადაჭრის ის იდეა, რომელიც ბაგრატ მეფის სიგელშია ოპიზარ და მიჯნაძორელ მამებისადმი (XI საუკუნე). ორი მონასტერი დავობს მამულზე. დავა წყდება ერთ-ერთის — მიჯნაძორელთა სასარგებლოდ, მაგრამ მეფე გულს არ წყვეტს ოპიზარელებს — „ოპიზარნიცა გუ/ლ საესე ვყვენ...“ და მისი სულის სალოცველად უტოვებს სოფლებს...“⁷ (რათა ესე ორნივე წ(მი)დანი უდაბნონი მშუიღობით/და უშფოთველად იყუნენ...“⁷ მოკლედ, დავის გადაჭრის იდეა მეტად ჰუმანურია. არაა საკმარისი ერთი მხარის გამართლება და მეორის დამარცხებულად გამოცხადება. დავა ისე უნდა გადაწყდეს, რომ იგი არ უნდა ვახდეს მომავალში კვლავ დავის საფუძველი. ამიტომ ის ვინც აგებს პროცესს, რაღაცით მაინც წახალისებულია (შეიძლება ამის მოტივი ძლიერი ვასალის რიდიც იყო). ან კიდევ ავიღოთ ვახტანგ VI სამართალი, რომელიც მოსამართლის პიროვნების ისეთ შესანიშნავ ფორმულას იძლევა, რომელიც არ შეიძლება საინტერესო არ იყოს მოქმედი იურდიული პრაქტიკისათვის. ამ ფორმულის მიხედვით კი მოსამართლე ესაა... „დიდად მხრეკელი, მიმხვდარი, გამომძიებელი, გონება-აუჩქარებელი, დაწინარებული, გამგონე, საჩივრის ყურის მიმგდები, გამსინჯავი და სხვისაც მკითხველი, თუ ამისი სამართალი თქვენგან როგორ ისინჯვის, მოწმის მამებარი უნდა იყოს, უქრთამო და ღმრთის მოშიში“⁸. ამრიგად, მოსამართლე წარმოდგენილია მისთვის აუცილებელი თვისებების (პროფესიული, ზნეობრივი, ფსიქოლოგიური) მთელი კომპლექსით; შეიძლება ერთი მეტად საინტერესო მაგალითის მოტანა ძველი საქართველოს ანდერძითი მემკვიდრეობიდან. ანდერძის ნამდვილობის შესანიშნავ ფორმულას იძლევა ქართლის ერისთავის გრიგოლ სურამელის ანდერძი შიომღვიმისადმი (XIII ს-ის პირველი ნახევრის მიწურული). გრიგოლ სურამელი მოცემულ ანდერძში წერს: „ესე ყოველი ჩემითა ნებითა დამიწერია, სრულითა ცნობითა, სიმრთელესა შინა ტანისა, ჩემისასა, მე გ(რი)გ(ო)ლ ქ(არ)თ(ლი)ს ე(რისთა)ესა ველითა ჩემითა, ძესა სულკურთხეულისა სულაქართლისა ე(რისთა)ვთა ე(რისთა)ვისასა, დიდად ვალიანსა ჩემსა სახლსა ზედა, მარჯუნით დგომასა ძმისა ჩემისა ივ(ან)ესისა და წინა დგომასა ძისა ჩემისა ბეგასსა“⁹. ანდერძის ნამდვილობის პირობათა ამგვარი ფორმულის მომცემი სხვა მაგალითი უცნობია ფეოდალური საქართველოს სინამდვილისათვის. ვფიქრობთ,

⁷ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, IX—XIII სს, შეადგინეს და გამოასცემად მოამზადეს თ. ენუქიძემ, ვ. სილოგავამ, ნ. შოშიაშვილმა თბილისი, 1982, გვ. 33.

⁸ სამართალი ვახტანგ მეექვსისა, ტექსტი დაადგინა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო ი. დოლიძემ, თბ., 1981, გვ. 177.

⁹ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, IX—XIII სს... გვ. 123.

მოქმედი სამართლის მკვლევართათვის არ უნდა იყოს უინტერესო გრიგოლ სურამელის ანდერძის აღნიშნული დებულება.

ამჟამად ჩვენს ქვეყანაში მიმდინარეობს გარდაქმნა სასჯელთა სისტემის ჰუმანიზაციის მიმართულებით. უპრიანია აქ მოვიგონოთ ქართული სამართლის ისტორიის შესანიშნავი ფურცელი: თამარ მეფის ეპოქის საქართველოში განხორციელდა სასჯელთა სისტემის მნიშვნელოვანი ჰუმანიზაცია. ამ დროს მეფის ხელისუფლება ძლიერია, მაგრამ არ მიმართავს სასტიკ სასჯელებს. თამარის ისტორიკოსის — „ისტორიანი და აზმანი შარავანდელთანის“ ავტორის თქმით, დიდებულ მეფეს საქართველოში სიყვდილით დასჯა მოუსპია და ამასთან ერთად აგრეთვე სხეულებრივი სასჯელებიც ამოუყვეთია, რომლებიც ადამიანს ასახიჩრებდა და მის ღირსებას ამცირებდა.

იმავე ისტორიკოსის სიტყვით თამარის მეფობის ხანაში „...არ იყო მიმძლავრებული, არცა მტაცებელი, არცა მეკობრე და მპარავი. იტყოდა, ვითარმედ: „მე ვარ მამა ობოლთა და მსაჯული ქურციეთა! მოწყალებსათვის კმა გეყვან დადიანი ვარდან, გუზან, რომელი თულ-მრუმე ოდენ ყვეს, ბოცოსძე ბოცო და ამათნი მიმდგომნი, დიდებულნი და აზნაურნი, რომელნი ჩანან შეწყალებულნი“-ო¹⁰.

თამარის პირველი ისტორიკოსის სიტყვებიდან ჩანს, რომ მართალია, მეფემ სხეულებრივი სასჯელების გამოყენება აკრძალა, მაგრამ ერთი კაცისათვის მაინც შეუფარდებიათ თვალების ამოწვა.

უფრო ზუსტ ცნობებს ამის შესახებ ვნახულობთ თამარის მეორე ისტორიკოსთან. იგი ამბობს: „დღეთა შინა თამარისთა არავინ გამოჩნდა მიმძლავრებული მეცნიერებითა მისითა, არცა-ვინ დასჯილი, თვნიერ ძუელისა სჯულისა, რომელი ძეს ავაზაკთა ზედა ძელსა ზედა ჩამორჩობა. თუთ არცა — ვის ღირსსა სიყუდილისასა და არცა პატივისასა მიეცადა თანანადები, არც-ვინ ბრძანებითა მისითა ასომოკუთილ იქმნა, და არც სიბრძითა დაისაჯა, თვნიერ გუზან, ღირსი სიყუდილისა, რომელი ორგულებით განდგა და კოლას სადმე მათათა შინა ავაზაკობდა მალვით. ესე შეიპყრეს მთიბავთა თივისათა, და დავით მეფისა წინაშე მოიყვანეს. ხოლო მან იცოდა დიდი მოწყალება თამარისი, ამისთვის მისსა შეკითვამდის თულანი დასწუნა, ნაცვლად მრავალთა სისხლთა ქრისტიანეთასა“¹¹.

ლაშა გიორგისდროინდელი მემატიანე გადმოგვცემს, რომ თამარი იყო „ვაზირთა მისთა და ლაშქართა განურისხებელი, ღირსათავს მშობლურთა წყალობათა მიმფენელი და [ეგზომ], რომელ მისსა სამეფოსა შინა ერთიცა მსახური არ გავატიჯებულა, თვნიერ გუზან ტაოსკარელისაგან კიდე: მას თულანი დასწუნეს“¹².

როგორც ჩანს, თამარის მეფობის ხანაში, მძიმე სასჯელების გამოყენების შემთხვევები მინიმუმამდე იყო დაყვანილი. მემატიანე გადმოგვცემს, რომ თამარის მეფობის ეპოქაში ამაღლდა ქვეშევდრომთა მორალური დონეც, რომ „ქარავანსა ვერვინ ძარცვდა ამერი და იმერი. ძუელი სამეფო მათი აფხაზეთისა დაწყნარებით ჰქონდა, რომელ ერთიცა ქათამი არსად მოიკლვოდა; მპა-

¹⁰ ქართლის ცხოვრება, ტ. 2, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბილისი, 1959, გვ. 81.

¹¹ ქართლის ცხოვრება, ტ. 2, გვ. 141.

¹² ქართლის ცხოვრება, ტომი I, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბილისი, 1955, გვ. 368.

რავი, ავის — მოქმედი აღარ იყო. თუ ნაბარევი ვინმე პოვის, კარსა ზედა მიიღის და დროშათა ქუეშე დადვის. ოესმან, მითულმან და ყიფჩაყმან და სუანმან ვერ იკადრიან პარვა. და იყო მდიდრად ესე სამეფო, რომელ აზნაურის ყმანი მათთა პატრონთა სწორად იმოსებოდეს“¹³.

ისტორიკოსის ზოგიერთი გადაჭარბებაც რომ უკუვავადოთ, მაინც ცხადია, რომ სასჯელთა გაპუმანურებას ცული შედეგი არ მოუტანია. პირიქით, დანაშაულობა უფრო შემცირებულა და ქვეყანაც უფრო დაწყნარებულა. თანამედროვეობას არ აწყენს სასჯელთა სისტემის ჰუმანიზაციის საკითხში თამარის ეპოქის გამოცდილებაც გაითვალისწინოს. მემატინის ცნობით ლიპარიტის ჩამომავალთ — კახაბერის შეილებმა დიდი ბოროტება ჩაიდინეს: ხუთმა ძმამ მოკლა ანტონ ჭყონდიდელის ორი ძმა. მიუხედავად იმისა, რომ შესამართლად მოკლეს მეფესთან დაახლოებული დიდი მოღვაწის ძმები, ქართული სამართლის რიგით ისინი სამშობლოდან გაძევებით დასაჯეს.

საინტერესოა, რომ თამარის მეფობის წლებში პოლიტიკური დანაშაულისათვის სიკვდილით არ დაუსაჯიათ არც ერთი პირი, მათ შორის სახელმწიფო მშვიდობიანობის ისეთი დიდი მტრები, როგორც იყვნენ გიორგი რუსი და ვარდან დადიანი. მხოლოდ ერთადერთ გაავაზაყებულ პოლიტიკურ დამანაშავეს — გუზანს თამარის მეუღლის დავით სოსლანის ბრძანებით თვალები ამოსწვეს „ნაცვლად მრავალთა სისხლთა ქრისტიანეთა“. და თითქოს ამ ერთადერთი მძიმე სასჯელის გამოყენებისათვის შთამომავალთა წინაშე თამარს, როგორც მეფეს, უბრალოდ — აცხადებს სამი მემატინე. როგორც ჩანს, ფეოდალურ საქართველოში XI—XIII საუკუნეებში გაბატონებული იყო ეთიკური მონარქიზმის იდეა. მეფეს ხელი არ უნდა აეღო ეთიკურ ნორმებზე. ხალხმა თამარი გააღმერთა იმიტომაც, რომ ქართულ ზნეობრივ ნორმებს მტკიცედ იცავდა. თამარისათვის ადამიანის სიცოცხლე ზღუდვით ითვლებოდა პოლიტიკური მიზნების მიღწევის გზაზე.

ქართული სინამდვილის გავლენა ჩანს მხითარ გოშის (1213) სამართლის წიგნზეც, სადაც გატარებულია სასჯელთა შემსუბუქების ტენდენცია.

აქვე უნდა მოგვიგონოთ კარლ მარქსის შეგონება: „ისტორია და ისეთი მეცნიერება, როგორც არის სტატისტიკა, ამომწურავი სიცხადით ამტკიცებენ, რომ კანის დროიდან მოკიდებული ეს ქვეყანა სასჯელით ვერც ვერავის გამოუსწორებია და ვერც დაუშინებია“.

ქართული ყოფისთვის ფეოდალურ ხანაში დამახასიათებელი იყო ღვიინის ზომიერი სმა, რამაც გამოხატულება ჰპოვა ვახტან მეექვსის სამართლის წიგნის 93-ე მუხლში: ღვინოში რომ კაცმან ან კაცი მოკლას, ან დაჭრას, თუ რაც უყოს, მთელს სისხლზედ თუ არ მეტი, ნაკლები არ მიეცემინების, ამისათვის რომ, ის რომ იცის ღვინოში აჩქარებული არის, რატომ დალევს იმდენს, რომ ამგვარს საქმეს აქნევიანებს“.

სიმთვრალე არ იყო პასუხისმგებლობის შემამსუბუქებელი გარემოება. პირიქით, მთვრალი უფრო მკაცრად ისჯებოდა. სხვა პოზიციებზე იდგა მეფე ალექსი მიხეილის ძის 1649 წლის სჯულდება („ულოყენიე“), სადაც სიმთვრალე ერთგვარად ამსუბუქებდა დამნაშავეს პასუხისმგებლობას.

ყოფით კულტურაში განსხვავებამ გავლენა მოახდინა სამართლებრივ ნორმებზედაც.

¹³ ქართლის ცხოვრება, ტომი I... გვ. 369.

ყოველი ხალხის სამართალი — ეს იქნება ძველი თუ ახალი, ქმნის გარკვეულ სისტემას, რომელშიც ცალკეულ დარგებს საპატიო ადგილი უყავია. სამართლის ისტორიკოსის ამოცანაა მოუხაზოს ყველა დარგს თავისი ადგილი ამ სისტემაში. ჯერ-ჯერობით, ქართული სამართლის ერთიან ორგანიზმში (სისტემაში) მოხერხდა მხოლოდ მისი კლასიკური დარგების გამოკვეთა. ამ მიმართულებით მნიშვნელოვანი წარმატებებია მიღწეული. ამასთან, საჭიროა კონკრეტული კანონზომიერებიდან ზოგადის გამოყვანა. მეცნიერული კვლევა კი ამჟამად ვერ იძლევა რამდენადმე სრულყოფილს წარმოდგენას საერთოდ სამართლის, როგორც მთელის განვითარების კანონზომიერებაზე. საჭიროა ვაიციეს პასუხი საერთოდ ქართული სამართლის არსებობაზე, რომელიც ერთიან ორგანიზმს ქმნის და თავის მხრივ კონკრეტული გამოვლინებაა უფრო ზოგადი მოვლენისა, როგორცაა ქართველი ხალხის კულტურა. ქართული სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორია ხომ განუყოფელი ნაწილია ქართველოლოგიისა, რომელიც გარდა საქართველოს ისტორიისა და ქართული ენათმეცნიერებისა, მოიცავს რიც სპეციალურ დისციპლინებს, რომელთა შემეცნების ობიექტია ჩვენი ეროვნული კულტურის ცალკეული დარგები. ამრიგად, ქართული სამართლის სულის შემეცნება შესაძლებელია ჩვენი ეროვნული კულტურის საერთო მდგომარეობის გათვალისწინებით. სრულყოფილება საგნის შემეცნებაში მარტო ამით არ მიიღწევა. უნდა გაირკვეს ის ურთიერთობანი, რაც არსებობდა საქართველოს მეზობელი თუ არამეზობელი ქვეყნების სამართლებრივ სისტემებთან, როგორი იყო ურთიერთგავლენები. ყოველივე ეს დაგვანახვებს სამართლის საერთო იდეის მდგომარეობას ქართულ ნაციონალურ სამართალში. მაშასადამე, ყოველივე აღნიშნული საშუალება უნდა იყოს სამართლის შემეცნების გზაზე და თვით არ უნდა იქცეს დამოუკიდებელი შემეცნების საგნად.

სამართლის ისტორიკოსებს უხდებათ ამა თუ იმ საკითხზე მსჯელობისას იმ ურთიერთკავშირების ჩვენება, რაც ქართულ სამართალსა და სხვა ქვეყნების სამართალს შორის იყო. როგორც უკვე ვთქვით, განსაკუთრებით ცხოველყოფილი იყო ქართულ სამართალზე ბერძნულ-რომაული სამართლის გავლენა. მიუხედავად ამისა, არათუ ჩვენ, არამედ კავშირის მასშტაბითაც არ ვვყავს მეცნიერ-რომანისტები, რომლებიც გამოიკვლევდნენ რომაული (ასევე ბიზანტიური) სამართლის ინსტიტუტებს. იურიდიული ინსტიტუტები და კათედრები არ ამზადებენ სპეციალისტებს რომაულ და ბიზანტიურ სამართალში. ძირითადად ამ პრობლემით დაკავებული არიან ისტორიკოსები, (მაგ. ზ. უდალცოვა, ე. შტაერმანი, ე. ლიპზიცი და სხვები). მაშასადამე, საჭიროა იურისტ-მკვლევართა მომზადება ამ მიმართულებით, რამეთუ საკითხი ეხება სამართლის ისტორიას.

ჩვენ ჯერ-კიდევ არა გვაქვს იუსტინიანეს „კორპუსის“ სრული თარგმანი რუსულ ენაზე. ამ ძეგლის რევიზიუციამდელი გამოცემებიც ბიბლიოგრაფიული იშვიათობაა და თანაც გარკვეულად მოძველდნენ.

განსვენებულმა პროფესორმა, დიდმა რომანისტმა და ბრწყინვალე ლინგვისტმა ი. პერეტერსკიმ დაგვიტოვა თარგმანი იუსტინიანეს კოდიფიკაციის უმნიშვნელოვანესი ნაწილის — „დიგესტების“ ცალკეული ფრაგმენტებისა, რომელიც უკვე გამოქვეყნებულია. საჭიროა ვიზრუნოთ დიგესტების სრულ გამოცემაზე. იმედი უნდა ვიქონიოთ, რომ დროთა ვითარებაში დღის სინათლეზე გამოვა თარგმანები იუსტინიანეს კოდექსის, დიგესტების, იუსტინიანეს

ნოველებს, ბასილიკის, ეპანაგოგის და რომაულ-ბიზანტიური სამართლის სხვა ძეგლებისა.

რაც შეეხება სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიის სწავლებას, აქ ერთი ხარვეზი შეიმჩნევა. დღევანდელი სისტემა სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიის რუსულ ენაზე გამოცემული სახელმძღვანელოებისა არ შეესაბამება მისი ავტორის პრინციპულ საფუძველს. ეს ისტორია, კი ფაქტიურად არის სსრ კავშირის ხალხთა სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორია. და არა სსრ კავშირის სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორია. ამრიგად, სახელმძღვანელოს სახელწოდებაც უნდა შეიცვალოს სწორედ ამ ფაქტიური მდგომარეობის გამო. პრინციპული საფუძველი სახელმძღვანელოთა სისტემის ლოგიკური აგებისა არის სწორედ სსრ კავშირის ხალხთა სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორია. რამდენადაც ეს სახელმძღვანელო ამ ხალხთა სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიის ერთიან ორგანიზმს ქმნის, ამდენად ეს ისტორია არ შეიძლება იყოს რომელიმე ხალხის ისტორიის გახვიადება, ან არაჯეროვანი შეფასება. სახელმძღვანელოში სრულიად დაუსაბუთებლად მეტი ადგილი ეთმობა რუსეთის სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიას, მაშინ როდესაც მსოფლიო კულტურის ისტორიაში სხვა ხალხებმა არანაყოლები (ზოგიერთებმა მეტი) როლი ითამაშეს.

თუ ჩვენ სასწავლო დისციპლინას დავუბრუნებთ თავის პირვანდელ და მართებულ სახელწოდებას — „საბჭოთა კავშირის ხალხთა სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიას“, მაშინ იგულისხმება, რომ კავშირის შემადგენლობაში შემავალი ყველა ხალხის ისტორიას თანაბარი ყურადღება უნდა დაეთმოს. ამასთან ერთად ლიტერატურასა და სახელმძღვანელოებში არაიშვიათად ისტორიული ფაქტები გაყალბებულია. იმ ხალხების მისამართითაც კი, რომელიც რუსეთის ცარიზმმა ცეცხლითა და მახვილით დაიპყრო, მკითხველებს არწმუნებენ, რომ ისინი ნებაყოფლობით შეუერთდნენ რუსეთს. გამოდის, რომ რუსეთის იმპერია ხალხთა საპყრობილე კი არ იყო, არამედ ხალხთა თვისუფალი გაერთიანება.

ზოგიერთი ხალხის კულტურული ისტორია ჯერ კიდევ ჩვენს წელთაღრიცხვამდე იწყება. ქართველი ხალხის სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიას შორსა აქვს ფესვები გადგმული. ვფიქრობთ, ყოველივე ეს უნდა აისახოს სახელმძღვანელოებში, რომელიც ერთგვარ „კოდიფიცირებულ“ მასალას იძლევა იმათთვის, ვინც მათზე იზრდება. ყველა ხალხის სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიას ჯეროვანი პატივი უნდა მიეგოს ამ სახელმძღვანელოებში.

რუსეთის სახელმწიფოსა და საზოგადოების განვითარების თავისებურებამ თავისი გამოხატულება ჰპოვა რუსულ სამართალშიც. გვიანფოდალური ხანის რუსეთში ჩამოყალიბდა ძლიერი ცენტრალიზებული სახელმწიფო და თანდათან განმტკიცდა სახელმწიფოს ბატონობა საზოგადოებაზე. ასე რომ ისტორიკოსი პ. მილიუკოვი „რუსეთის კულტურის ისტორიის ნარკვევებში“ პირდაპირ აღნიშნავდა, რომ რუსეთისათვის დამახასიათებელია სახელმწიფოს ბატონობა საზოგადოებაზე. სახელმწიფოს ინტერესების საზოგადოების ინტერესებზე მაღლა დაყენება და პიროვნების ინტერესების შელახვა „სახელმწიფო აუცილებლობის“ მოტივით დამახასიათებელი მოვლენა იყო რუსეთის იმპერიისათვის. და რა გასაკვირია, რომ რუსული ისტორიის ეს ტრადიცია

უგზოუკვლოდ არ გამჭრალა. სახელმწიფოს კულტის იდეა ცოცხალი ჩანს მეოცე საუკუნის ოცდაათიან წლებშიც.

გაუმართლებელი რეპრესიები და კანონიერების დარღვევა არ შეიძლება აიხსნას მხოლოდ სახელმწიფოს მეთაურის პიროვნული სურვილით ან პიროვნული ნაკლით. მას საფუძვლად ედო ძველი რუსეთის ისტორიის მყარი ტრადიციები. სახელმწიფოს ინტერესებისთვის საზოგადოებისა და პიროვნების ინტერესთა შელახვის ნორმალურად ჩათვლა.

ახლა, გარდაქმნის ხანაში, როდესაც ადამიანებს ბრმად კი არა სწამთ, არამედ იკვლევენ, საჭიროა ძველი რუსეთის ისტორიის განვითარების ტენდენციების წარმოჩენა და ამ ისტორიის კონტინუიტეტის ჩვენება თანამედროვეობასთან. ძველი თაობების მემკვიდრეობა, როგორც ამბობენ, კოშმარად აწევთ, ცოცხლების ტვინს.

ივანე მრისხანის, პეტრე პირველის, ნიკოლოზ პირველის და რუსეთის იმპერიის სხვა მესვეურთა მემკვიდრეობა, სახელმწიფოს მართვის მათი მეთოდები, თუმცა საჭაროდ უარყოფილია, მაგრამ ერთია ოფიციალურად უარის თქმა და უარყოფა, მეორეა მემკვიდრეობის დაძლევა. ამ ნეგატიური მემკვიდრეობის ისტორიული მოხსნა მძიმე ამოცანაა, მაგრამ შეუძლებელი მაინც არ არის. მართვის უპირატესად ადმინისტრაციული მეთოდების გამოყენება ძველრუსული, ცარიზმის ხანის მემკვიდრეობაა და შეგნებულად თუ შეუგნებლად ეს ისტორიული „ტვირთი“ დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვებიდან დღემდე ვერ მოგვიშორებია.

Г. Н. НАДАРЕИШВИЛИ, Б. И. ЗОИДЗЕ

ИСТОРИЯ ПРАВА И СОВРЕМЕННОСТЬ

Резюме

В работе рассматриваются вопросы истории права с точки зрения современности. Проведена мысль, что старое право должно приобрести новое значение для действующего права. Именно такой подход даст возможность познать современное грузинское право, как продукт исторического развития грузинской нации.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის სახელმწიფოსა და სამართლის კვლევის ცენტრის ქართული სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიის განყოფილებამ.

О. В. МЕЛКАДЗЕ

О ПРОБЛЕМЕ КООРДИНАЦИИ В УПРАВЛЕНИИ И КОНТРОЛЕ

Определенный XXVII съездом КПСС курс на ускорение первым долгом подразумевает перестройку хозяйственного механизма путем повышения действенности централизованного руководства экономикой, придания управлению современной организационной структуры, обеспечения оптимального сочетания отраслевого и территориального управления¹.

Реализация данного тезиса на практике должна поднять всю нашу государственную и хозяйственную деятельность на качественно новую ступень. И в этой связи еще раз ярко высвечивается важность проработки проблемы координации, обеспечения единства и самостоятельности в деятельности каждой подсистемы в отдельности и всей системы управления.

Несмотря на то, что исследование понятия «координация» занимает существенное место в философской, юридической и экономической науках, следует признать, что все еще отсутствует единство взглядов в главном — определении самого понятия, а постольку и роли координации в управлении и контроле. Интересный анализ толкования понятия координации в научной литературе провели С. И. Айвазян, Ю. А. Веденеев, О. А. Супатаева, С. Д. Могилевский², А. И. Недогреева⁴, А. И. Казанник⁵. Но если суммировать исследования отмеченных авторов, то перед нами предстанет картина, где представители разных наук в своем восприятии одного понятия формируют восемь различных точек зрения о значении координации в управленческом процессе. Правда, их взгляды имеют одну общую черту: в качестве основного определяющего момента берется целесообразное «взаимодействие», а то и просто «согласование» действий различных органов и их структурных формирований. Результатом такого подхода является неправомерное признание координационными всех отношений, в которых присутствует элемент согласования, в чем, как нам представляется, заложена главная причина принижения значения и роли координации в управлении.

¹ Материалы XXVII съезда КПСС. М., 1985, с. 33—34.

² Айвазян С. И., Веденеев Ю. А., Супатаева О. А. Правовые вопросы управления научными исследованиями. М., 1980, с. 37—50.

³ Могилевский С. Д. Понятие координационной деятельности исполкомов местных Советов народных депутатов. Вестн. МГУ, сер. II, Право, 1984, № 3, с. 73—76.

⁴ Недогреева А. И. Координационная деятельность городского Совета народных депутатов. Киев, 1983, с. 28—32.

⁵ Казанник А. И. Координация в системе функции местных Советов. Томск, 1980, с. 25—26.

При довольно неравнозначном толковании понятия координации в научной литературе в последнее время утвердилось более общее и достоверное ее определение, когда под координацией понимается не только установление согласованности, но и целесообразного соотношения действий, объединенных общими интересами подсистем для достижения общих целей с наименьшими затратами усилий и средств. Но даже при этом исследование координации с различной нагрузкой содержания вызывает определенное различие ее роли и места в управлении.

Исходя из разнообразного толкования места и роли координации в управлении, ее суть представляется различной, отчего по-разному формируется само понятие координации. В данном случае налицо принципиально различный подход к объяснению сущности координации, которая должна определяться ее предметом, субъектом и местом в механизме государственного управления, поскольку координация присутствует в деятельности органов государственной власти и контроля, хозяйственных и общественных организаций, и их правовая природа различна в каждом отдельном случае. И получается, что понятие «координация» как в науке, так и в обиходе трактуется довольно произвольно, в широких границах, от элементарных контактов и до всех функций управления. Правда, в исследованиях ряда авторов в последние годы наблюдается тенденция к преодолению бытовавшего прежде неполноценного трактования понятия «координация». Но, как известно, преодоление утвердившихся в науке мнений и взглядов, расширение или уточнение пределов понятий — процесс довольно нелегкий. Поэтому считали бы нужным заострить внимание на более современной интерпретации самого понятия «координация».

По С. И. Ожегову, «координировать» — значит «согласовывать», устанавливать целесообразность соотношения между какими-нибудь действиями, явлениями⁶. Поэтому до последнего времени в правовых и других документах вместо «координации» в основном используются, если можно так сказать, ее неполноценные синонимы — «взаимосвязь», «взаимодействие», «сотрудничество». В общем, все эти понятия — из одной плоскости, но последние два, с первого взгляда, в содержательном плане представляют его в более наполненном измерении, а потому чаще употребляемы.

Правда, в последние годы понятие «координация» претерпело значительное углубление. И это справедливо. «Координация» и «координата» (а значит, и «координаты») — слова одного корня и не случайно во всех словарях они расположены рядом. По Ожегову, координаты — это величины, дающие сведения о местонахождении, местопребывании объекта по отношению к системе⁷. Но поскольку это так, то, по нашему представлению, координировать — значит определять место объекта в системе, исходя из общих задач и целей системы. Между прочим, слово «координация», происшедшее от латинского «со» — вместе и «ordinatio» — расположение в порядке, следует понимать не как простое согласование, как это чаще делается, а как сочетание, приведение в соответствие⁸, обеспечение

⁶ Ожегов С. И. Словарь русского языка. М., 1972, с. 270; Словарь русского языка: в 4-х т. АН СССР. Ин-т русск. языка, под ред. А. П. Евгеньевой. М., Русский язык, т. 2. К-О, 1980, с. 99.

⁷ Ожегов С. И. Указ. словарь, с. 270.

⁸ См.: Там же; Словарь иностранных слов. М., 1973, с. 553.

целесообразного соотношения порядка взаимодействия элементов в системе.

В пользу данного суждения говорит и определение академика В. Г. Афанасьева, который считает, что «координация» — это определенная согласованность, пригнанность компонентов целого друг к другу, тот особый характер их взаимной зависимости, который обеспечивает динамическое равновесие системы⁹ (подчеркнуто нами — О. М.). Отталкиваясь от данного определения, считали бы целесообразным присовокупить к ней мысль о том, что координация не может ограничиваться решением вопроса «кто чем должен заниматься». Скорее всего, она начинается с этого, так как координация — это объединение, интеграция действий, усилий объектов управления, преследующих общую цель¹⁰.

Правомерность подобной интерпретации понятия «координация» теперь не только подтверждается наукой и практикой, но и углубляется в понятийном, содержательном плане. Тем более, что в отдельных исследованиях четко прослеживается наполнение понятия «координация» с учетом отмеченных нами факторов. В этой связи наиболее последовательной следует признать точку зрения В. Г. Афанасьева, который, уточняя объем понятия координации, абсолютно правильно считает, что она выражает пространственную упорядоченность компонентов системы¹¹. Рассматривая проблему системообразования посредством координации и субординации функций, автор отмечает, что первое — это согласование функции по горизонтали, а второе — по вертикали, подчиненность функции одних компонентов другим и всех без исключения компонентов системе в целом¹². Но, поскольку координация, как параметр структуры системы, выступает в этой связи не только как согласование функций компонентов, но и как распределение функций, как согласование подцелей компонентов системы, подчинение этих подцелей целям системы, по нашему мнению, неполным следует признать подобную оценку объема понятия «координация». Ибо она содержит пространственную упорядоченность компонентов системы не только по горизонтали.

Координация компонентов одного уровня организации при распределении между ними функций, согласование их подцелей с общесистемными целями в значительной мере должны вызвать и субординационное упорядочение между компонентами различных уровней подсистем. Ведущий орган становится субъектом координации, нацеленной на единение системы. А целостная система, как отмечает В. Г. Афанасьев, активно воздействует на компоненты и преобразует их. В результате исходные элементы претерпевают заметные изменения; нередко теряются некоторые прежние свойства, присущие им до вхождения в целостную систему, другие же их свойства актуализируются, приобретают новое развитие. Количественным и качественным преобразованиям подвергаются также и сохраняемые ими свойства¹³. Касается это не только иерархических головных элементов подсистем, но и их низовых формирований.

К сожалению, еще не всегда правильно отграничивают понятия вертикальной координации от субординации. Происходит это по той

⁹ Афанасьев В. Г. Научное управление обществом. М., 1973, с. 12.

¹⁰ Айвазян С., Веденеев Ю. А., Сунатаева О. А. Указ. соч., с. 46.

¹¹ Афанасьев В. Г. Системность и общество. М., 1980, с. 115.

¹² Там же, с. 134.

¹³ Там же, с. 26.

простой причине, что в централизованно управляемых системах одновременно присутствуют и отношения координации, и отношения субординации. При сокращении последних в результате возрастания в системе децентрализации создаются условия их подмены координационными отношениями уже неоподчиненных элементов. Упомянутое заблуждение допускается теми, кто не может уловить момент структурных изменений в системе управления и соответствующие качественные преобразования видов взаимоотношений элементов управляемой системы.

Вся экономика современных сложных систем координации основана на идее обеспечения горизонтальной координации по отношению к вертикальной специализации. По мере возникновения значительных перегрузок центральных органов управления, что объясняется постепенным ростом горизонтальной специализации, координация сдвигается к замене вертикального механизма горизонтальным. При этом происходит делегирование полномочий между сотрудничающими в одной управленческой упряжке ведомствами-партнерами, а ряд управленческих функций приобретает межведомственный характер. Их реализация основывается на координации деятельности министерств и ведомств. На первых порах эта координация носит функциональный характер, затем обеспечивается слиянием координируемых объектов или даже созданием дополнительных, укрупненных органов управления.

Возрастающие задачи координации, безусловно, требуют приведения в соответствие с ними и объемов понятия. Практика подтверждает мнение о том, что координация занимает промежуточное положение между планированием, с одной стороны, и регулированием, — с другой. В отличие от планирования, направленного на решение стратегических вопросов управления, координация относится к ее тактике и она как управленческая деятельность близка к оперативному регулированию.

Теперь, с учетом всего вышеотмеченного, можно заключить, что координация, как функция управления, представляет собой процесс синхронизирующего, интегрирующего регулирования, осуществляемого субъектом координации, который заставляет объекты координации действовать согласованно на реализацию общесистемных целей, способствует такому динамическому равновесию системы, когда каждая из координируемых подсистем обеспечивает решение своих локальных задач во взаимосвязи с общими.

* * *

Уже много лет в философской и юридической науке продолжается дискуссия о существовании, особых свойствах и правовой природе координации вообще. Разногласия вызывают многие вопросы. И среди них изначальные: является ли координация синонимом взаимодействия и сотрудничества?

Как было отмечено — между ними немало общего. В принципе понятие координации во многом сопряжено с понятием взаимодействия, однако не настолько, чтобы их равнозначно истолковывать. Но поскольку нередко и абсолютно неправомерно между ними ставится знак равенства, от этого, на наш взгляд, возникают сложности в определении понятия координации и, как следствие в решении практических проблем, связанных с совершенствованием механизма координации деятельности органов управления. Главная причина этих трудностей, как нам представляется, состоит в недоста-

точном исследовании стоящей перед учеными важной задачи познания механизма развития управляемых систем на уровне современных достижений конкретных наук и практики.

Имея только общие представления о развитии, не разобравшись во взаимодействии как явлении, нельзя понять процесс развития систем, невозможно эффективно осуществлять¹⁴, обосновывать и развивать в этом направлении теоретическую, а тем более (без таковой базы) — практическую деятельность.

Здесь же следует отметить, что между понятиями координация и взаимодействие довольно четко выраженные различия оставлены почему-то без соответствующей оценки.

Детально рассматривая в своих работах природу и сущность взаимодействия, А. Н. Аверьянов высказал ряд важных соображений, проясняющих как содержание этого понятия, так и его соотношение с понятием координация. По мнению автора, любое взаимодействие имеет переменный характер, периоды смены противодействия и содействия¹⁵.

Здесь только последнее подразумевает сотрудничество взаимодействующих объектов. Но ведь взаимодействие предполагает также и противодействие. Добавим к этому и то, что взаимодействие, согласно А. Н. Аверьянову, может быть и нейтральным, когда между сторонами нет ни сотрудничества, ни противодействия¹⁶. С позиции рассматриваемой нами проблемы получается так, что само понятие взаимодействия содержит в себе немало негативных для управленческого процесса факторов. Тогда как координация в противовес взаимодействию представляет собой не однопорядковое согласование, а многопорядковое регулирование, нацеленное на более организованное постоянное и последовательное партнерство элементов системы. В этом видится главное преимущество координации перед взаимодействием. Состоит оно, следовательно, в большей целенаправленности действий объектов координации по отношению к общим целям самой системы.

С позиции системы управления сотрудничество — вид взаимодействия, достаточно сложная форма управленческой деятельности, обладающая относительной возможностью слияния усилий элементов, взаимодействующих в пределах их частных интересов, тогда как координация отличается возможностью интегрировать деятельность элементов для реализации общесистемных интересов.

И координация, и взаимодействие служат упорядочению взаимоотношений элементов, обеспечению целостности системы, но служат по-разному, а постольку разными бывают и результаты. Они зависят от количества элементов, композиции их взаимосвязей, составляющих различную конструкцию.

Обеспечение единства интересов и регламентация взаимоотношений между всеми участниками координации могут стать факторами значительного роста эффективности управления и контроля. Четкая координация, обеспечивающая системность, единство действий всех его элементов, составляют основу качественного выполнения стоящих перед системой задач. Наоборот, слабая связь интересов приводит прежде всего к неудовлетворительному

¹⁴ Аверьянов А. Н. Системное познание мира: методологические проблемы. М., 1985, с. 168.

¹⁵ Аверьянов А. Н. О природе взаимодействия. М., 1984, с. 9.

¹⁶ Там же, с. 22.

использованию огромного потенциала возможностей взаимодействия. Для координации свойств разнообразный и широкий диапазон общих для объектов координации интересов, когда при простом взаимодействии он оказывается более узким. А это очень важно, чтобы оценочные показатели деятельности всех связанных общими задачами объектов были ориентированы на конечную цель управления, а не на локальные, может быть, и существенные для каждого из них, и совмещенные для некоторых малых групп.

Еще одним отличительным свойством сопоставляемых понятий следует признать то, что если для процесса взаимодействия характерно взаимоотношение «объект-объект» (или «объект-объекты»), то для координации оно выражается по цепочке «субъект-объекты». Координация без организованного сотрудничества ее объектов, без элемента подчиненности, примата общесистемного интереса по отношению к ведомственным или местническим просто невозможна, и в этих условиях она должна быть частью управленческих отношений.

Разумеется, организация может быть разного рода, в зависимости от исходных интересов. И поскольку реализация внутренних (для подсистем) и внешних (общесистемных) интересов осуществляется посредством управления, то следует заметить, что именно координация (а не оставленное на инициативной основе, несистематизированное взаимодействие) должна взять на себя нагрузку организации, а значит, и управления многосложной системой.

Эти два сопряженных понятия имеют такие отличительные черты, как непосредственность цели, соотносительность управления и направленность процесса. Взаимодействие — это партнерская деятельность, возникающая от группового интереса, и осуществляется прежде всего для умножения усилий путем разделения обязанностей и согласования действий на инициативной основе отдельных объектов. А координация — это по природе своей и на практике — распорядительная деятельность субъекта, возглавляющего процесс, который, исходя из специфики координируемой системы и количества объектов, ориентируя их на общие цели, не должна (в лице субъекта) игнорировать подцели системы, сохраняя определенную самостоятельность координируемых объектов.

Июньский (1987 г.) Пленум ЦК КПСС, сосредоточив особое внимание на широко распространенной еще ведомственности и местничестве, раскрыл исходящие от них некоторые противоречия между общесистемными и локальными для ее элементов интересами.

Уровень функционирования народнохозяйственного механизма, устранение отмеченных факторов размежевания интересов в значительной мере обуславливается качеством контрольной деятельности, когда она является не самоцелью, а средством, способствующим ускорению процесса перестройки. Но сама контрольная система имеет довольно разобленную динамику, влиять на которую, как оказалось, непросто. Сложность единения контрольной системы в наличии нескольких типов групповых интересов, находящихся от общесистемных интересов на различном отдалении и с различной степенью совместности.

Задача координации контроля многогранна и главное ее назначение — сближение всех элементов системы социалистического контроля, интеграция их действий на обеспечение общих целей. Все это должно придать контрольной работе комплексный характер, обеспечить выработку обоснованных предложений и рекомендаций

для органов управления, облегчить реализацию итогов проверок и в целом способствовать сокращению до минимума различных накладок в организации контроля, повышать ее эффективность.

Как убеждает практика, система контроля требует управления, а значит, наличия субъекта, направляющего деятельность объектов — компонентов системы в плане решения общесистемных задач. Между ними и должны возникать управленческие отношения с целью обеспечения организации контроля исполнения. При этом главным фактором является не только правильное определение субъекта координации, который по своей функциональной нацеленности должен быть наиболее приближенным к общесистемным интересам, но и четкая функциональная ограниченность объектов координации. А что происходит на самом деле? Например, перед Госарбитражем, Прокуратурой, Министерствами юстиции и внутренних дел, Верховным судом и Комитетом народного контроля страны недавно поставлена задача улучшить координацию совместной работы по предупреждению, пресечению и устранению правовыми средствами нарушений плановой и договорной дисциплины¹⁷. Но без определения ответственного (субъекта) за координацию, требование «повысить эффективность совместной работы» может приобрести общепризывный характер, хотя перечисленные далее подконтрольные направления являются частью функции каждого из перечисленных органов.

Наилучшее сотрудничество элементов системы обеспечивается тогда, когда между ними закрепляются однородные по целевой направленности действия или отдельные части процесса управленческой деятельности. Именно координация способна обеспечить внутреннее единство и согласованность в работе элементов управляющей системы по отношению к общей цели, что помогает создать более четко действующий механизм осуществления управленческого процесса.

Получается, что координация часто выходит за границы возможности, и, соответственно, содержания понятия взаимодействия. Последнее, как показывает практика, не всегда подразумевает согласованность. «Взаимодействие — сотрудничество» возможно и осуществляется без направляющего, координирующего вмешательства. Зачастую оно сводится просто к самостоятельным отношениям объекта с объектом, без внешнего вмешательства и может быть одноразовым действием, одноцелевой процедурой, а постольку не полностью накладывается на объем понятия координации.

Исходя из всего отмеченного, координация нам представляется понятием более емким и многорядным, нежели взаимодействие или сотрудничество, как думают отдельные авторы.

С. Д. Могилевский, констатируя, что взаимодействие частей и элементов любой управляемой системы является сущностью, содержанием управления, защищает тезис, согласно которому взаимодействие представляет собой всю совокупность управленческих связей между элементами управляющей и управляемой систем, а координация охватывает лишь часть управленческих связей, возникающих в процессе совместных действий нескольких объектов при решении задач, затрагивающих их общие интересы¹⁸. Вывод автора справедлив лишь по отношению к фактическому положению дел,

¹⁷ «Советы народных депутатов», 1987, № 4, с. 33.

¹⁸ Могилевский С. Д. Автореферат диссертации, с. 71.

которое все еще характеризуется неполным использованием потенциальных возможностей координации. Но с ним никак нельзя согласиться, если брать объективное соотношение понятий координации и взаимодействия. Тем более, что, как признает сам автор, координация обеспечивает согласованное взаимодействие частей и элементов системы в процессе ее функционирования¹⁹.

С. Д. Могилевский не одинок в своем мнении. А. Н. Аверьянов, с учетом сложной природы взаимодействия, счел необходимым ввести новый термин — «непротиворечивое взаимодействие». Особенностью последнего, как считает данный автор, является то, что оно «характеризуется... координацией взаимодействующих сторон»²⁰. Тем самым, по нашему мнению, неправомерно определяя взаимодействие более емким понятием, оно ставится выше координации.

Никак нельзя согласиться и с тем утверждением, что «в самом понятии «взаимодействие» подразумевается система»²¹. Ибо не всякое, тем более разобщенное, единичное взаимодействие (будь то даже сотрудничество) является системообразующим фактором, какой-то гарантией целостности. Это свойственно только координации. Благодаря этой главной отличительной черте она и возвышается над взаимодействием.

А. Н. Аверьянов пишет, что «в нашей научной литературе нет еще понятия, наиболее адекватно отражающего взаимодействие, характеризующееся «сотрудничеством», взаимодополнением, взаимоподдержкой, стимуляцией»²². Однако, если подойти к данному вопросу с позиции перечисленных им выше качеств, то не будет ли этому в большой степени соответствовать понятие координации? Ведь, являясь взаимодействием более организованным и системообразующим, координация включает в себя и сотрудничество, начиная с простейшего взаимодополнения и взаимоподдержки, до осуществления единства частей системы, выступающей как целостность множества элементов. К этому и следует стремиться при осуществлении координации, ибо чем больше параметров она охватывает, тем выше степень целостности, но не устойчивости и тем более жизненности системы, как отмечает автор²³, поскольку при большом количестве координируемых объектов и направлений деятельности в значительной мере затрудняется ее управляемость. И это особенно важно помнить при практическом осуществлении координации.

წარმოადგინა საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის მართვის სამართლებრივი პრობლემების განყოფილებამ

¹⁹ Там же, с. 21—22.

²⁰ Аверьянов А. Н. Системное познание мира, с. 116.

²¹ Там же.

²² Там же, с. 121.

²³ Там же, с. 127.

ნონა თოფაძე

სასჯელის განსაზღვრა სიმთვრალეში ჩადენილი დანაშაულისათვის

ამჟამად მოქმედი სისხლის სამართლის კანონით დანაშაულის ჩადენა სიმთვრალეში პასუხისმგებლობის დამამძიმებელ გარემოებად ითვლება. სასამართლოს შეუძლია დანაშაულის ხასიათის გათვალისწინებით არ მიიჩნიოს ეს გარემოება პასუხისმგებლობის დამამძიმებელ გარემოებად.

1969 წლამდე საქართველოს კანონმდებლობით სიმთვრალე არ ითვლებოდა პასუხისმგებლობის დამამძიმებელ გარემოებად.

რამდენად სწორია ამჟამად მოქმედი კანონმდებლობის ასეთი პოზიცია? იურიდიულ ლიტერატურაში მრავალი მოსაზრებაა გამოთქმული სიმთვრალეზე, როგორც სისხლის სამართლებრივი პასუხისმგებლობის დამამძიმებელ გარემოებაზე.

სანამ უშუალოდ ამ საკითხის განხილვაზე გადავიდოდეთ, მიზანშეწონილად მიგვაჩნია მოკლედ შევეხოთ თვით სიმთვრალის ცნებას. სამედიცინო თვალსაზრისით, სიმთვრალე ეწოდება ცენტრალური ნერვული სისტემის ხანმოკლე მოშლას სხვადასხვა ინტენსივობით ალკოჰოლის მიღების შედეგად, რომელიც თრგუნავს გარესამყაროსადმი ნორმალურ რეაქციას.

ი. მანაევი თვლის, რომ არაფხიზელი მდგომარეობა არ უნდა ჩაითვალოს პასუხისმგებლობის დამამძიმებელ გარემოებად, რადგან არაფხიზლად შეიძლება ჩაითვალოს პირი, რომელმაც შესვა სულ უმნიშვნელო ოდენობით ალკოჰოლი და მას ცენტრალური ნერვული სისტემის ფუნქციის არაავთარი მოშლა არ გამოუწვევია¹.

სხვაგვარად წყვეტს საკითხს ბ. კურიხოვი. მისი აზრით, სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობის დაწესებისას კანონმდებელი არ ანიჭებს დიდ მნიშვნელობას, იმას, თუ სიმთვრალის რა სტადიაზე მოხდა დანაშაული².

ბ. ბეინეროვის აზრით, ცნება „მთვრალი“ გულისხმობს საშუალო და ძლიერ სიმთვრალეს. „არაფხიზელი მდგომარეობა“ კი გულისხმობს როგორც საშუალო და ძლიერ სიმთვრალეს, ისე ალკოჰოლის სულ მცირე დოზის მიღებასაც³.

ჩვენს სისხლის სამართლის კოდექსში ნახმარია ტერმინები „მთვრალი“, „დათრობა“, „ნასვამი მდგომარეობა“. ისინი მართლაც ასახავენ მიღებული ალკოჰოლის სხვადასხვა დოზას. მიგვაჩნია, რომ „ნასვამში“ იგულისხმება პირი, ვინც ალკოჰოლის უმნიშვნელო დოზა მიიღო, თუნდაც მან არ გამოიწვიოს სიმთვრალის რომელიმე ხარისხი. ხოლო „მთვრალი“ გულისხმობს სამივე ხარისხის სიმთვრალეს — მსუბუქს, საშუალოს და მძიმეს. თუ ამ თვალ-

¹ Манаев Ю. Совершение преступления в состоянии опьянения, как отягчающее ответственность обстоятельство. «Советская юстиция». 1970, № 16, с. 19.

² Курихов Б. Л. Уголовная ответственность за управление транспортными средствами в состоянии опьянения. «Социалистическая законность», 1969, № 8, с. 43.

³ Бейсенов Б. С. Алкоголизм: уголовно-правовые и криминологические проблемы, М., 1981, с. 141.

საზრისს გავიზიარებთ, მაშინ ნასვამ მდგომარეობაში დანაშაულის ჩადენისათვის, თუ მას სიმთვრალე არ გამოუწვევია, რომ შეიძლება პასუხისმგებლობა დაუშინდეს სსკ 39-ე მუხლის მე-12 პუნქტით, რადგან აქ ლაპარაკია მთვრალ მდგომარეობაზე.

სწავლულ იურისტთა ერთ ნაწილს სიმთვრალე პასუხისმგებლობის შემამსუბუქებელ გარემოებად მიაჩნია⁴. მეორენი გადაჭრით მოითხოვენ, რომ იგი ჩაითვალოს დამამძიმებელ გარემოებად⁵. უმრავლესობა კი გვთავაზობს ეს საკითხი გადაწყდეს თითოეული საქმის კონკრეტული გარემოებისა და პირის ინდივიდუალური თავისებურების მიხედვით.

მეტად კატეგორიულად მსჯელობს ამ საკითხზე ს. გასკინიც. იგი ცდილობს დაამტკიცოს, რომ სიმთვრალის პასუხისმგებლობის შემამსუბუქებელ გარემოებად ცნობა დაუშვებელია მაშინაც, როდესაც იგი შემთხვევით ხასიათს ატარებდა. მისი აზრით, თუკი სპირტიანი სასმელების ხმარებას, დანაშაულის ჩადენასაც ასეთ ვითარებაში შემთხვევითი ხასიათი ჰქონდა და ამას სწორედ სიმთვრალემ შეუწყო ხელი, არავითარი საფუძველი არ არსებობს დანაშაულის მიერ სპირტიანი სასმელების ხმარების ფაქტი პასუხისმგებლობის შემამსუბუქებელ გარემოებად ჩავთვალოთ. უკეთეს შემთხვევაში იგი შეიძლება არ აღასტურებდეს ჩადენილი დანაშაულისა და პირის მომეტებულ საშიშროებას, მაგრამ არასოდეს არ წარმოადგენს შემცირებული საშიშროების მაჩვენებელს⁶.

ს. გასკინის ეს მოსაზრება არ უნდა ჩაითვალოს სწორად. მართალია, ალკოჰოლის მიღების თვით ფაქტი არ შეიძლება ავლენდეს პირის შემცირებულ საშიშროებას, მაგრამ ამ შემთხვევაში ეს არაა მთავარი. საქმე ისაა, რომ პირს, რომელიც შემთხვევით სიტუაციაში შესვამს ალკოჰოლს, გაცნობიერებული არა აქვს, თუ რა ზემოქმედებას მოახდენს იგი მის ორგანიზმზე და არ უშვებს, რომ ასეთ ვითარებაში ჩაიდენს საზოგადოებრივად საშიშ ქმედებას. ხოლო საზოგადოებრივად საშიში ქმედების ჩადენისას მას ალკოჰოლის ზეგავლენით რამდენადმე შესუსტებული ჰქონდა თვითკონტროლის უნარი.

ი. ტკაჩევსკის მიაჩნია, რომ სიმთვრალე ამძიმებს პასუხისმგებლობას, რადგან სპირტიანი სასმელების ბოროტად გამოყენება მოწმობს პირის ამორალობას⁷. მისი აზრით, სიმთვრალე უნდა ჩაითვალოს პასუხისმგებლობის დამამძიმებელ გარემოებად მაშინ, როცა იგი ხელს უწყობდა დანაშაულის ჩადენას განსაკუთრებული სისასტიკით, აღვივებდა ქვედა ინსტიქტებს⁸.

ი. ტკაჩევსკის ეს მოსაზრებაც არ მიგვაჩნია სწორად, რადგან კანონით დამამძიმებელ გარემოებად ითვლება დანაშაულის ჩადენა სიმთვრალეში და არა აქვს მნიშვნელობა ეს პირი საერთოდ ბოროტად იყენებს ალკოჰოლს თუ არა. შეიძლება მოხდეს პირიქით, პირი რომელიც ბოროტად იყენებს ალკოჰოლს, დანაშაულის ჩადენის მომენტში სრულიად ფხიზელი იყოს.

4 Кузнецова Н. Ф. и Курниов Б. А. В кн.: Применение наказания по советскому уголовному праву, М., 1953, с. 135—137.

5 Карпец И. И. Отягчающие и смягчающие обстоятельства в уголовном праве, М., Госюриздат, 1959, с. 65—57.

6 Гаскин С. С. Отягчающее обстоятельство: уголовно-правовая характеристика и пути совершенствования законодательной регламентации. Иркутск, 1984, с. 67.

7 Ткачевский Ю. М. Преступность и алкоголизм, М., 1966, с. 52—53.

8 Ткачевский Ю. М. Право и алкоголизм. Изд-во Московского университета, 1987, с. 77.

რაც შეეხება სისასტიკეს, ცინიზმს და სხვა ქვენა გძრობებს, ისინი თავისთავად ამძიმებენ სისხლისსამართლებრივ პასუხისმგებლობას მოქმედი კანონმდებლობის მიხედვით, ამდენად არა აქვს მნიშვნელობა ამ დროს პირი ფიზიკური იყო თუ მთვრალი. ამდენად, პასუხისმგებლობის დამძიმება სიმთვრალეში დანაშაულისათვის იმ მოტივით, რომ სიმთვრალე ხშირად ხელს უწყობს სხვადასხვა ქვენა გძრობების ვალეძებასა და სისასტიკეს, არ უნდა ჩაითვალოს სწორად. საკითხისადმი ასეთი მიდგომით. ისეთი შთაბეჭდილება იქმნება, თითქმის კანონმდებელი ფაქტობრივად ებრძვის თავად სიმთვრალეს, მაშინ როცა თავისთავად სიმთვრალე ჩვენი კანონმდებლობით საცესებით სამართლიანად არ არის მიჩნეული დანაშაულად. ისმება კითხვა: რომელი პირია უფრო საშიში, ვინც ცინიზმსა და სისასტიკეს ამკლავებს სიმთვრალეში თუ სიტხიზლეში? კანონის მიხედვით უფრო მეტად შეიძლება დაისაჯოს ის პირი, ვინც სხვადასხვა ქვენა გძრობებს გამოამკლავებს სიმთვრალეში, რადგან მას პასუხისმგებლობა დაუძიმდება ორი გარემოების გამო: ერთი იმით, რომ დანაშაული ჩაიდინა განსაკუთრებული სისასტიკით ან სხვა ქვენა გძრობით და მეორე იმით, რომ დანაშაულის ჩადენისას იყო მთვრალი. ასეთი ვითარება კი ყოველად გაუმართლებელია.

ბ. ბეისენოვი ამტკიცებს, რომ სიმთვრალემ უნდა დაამძიმოს სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობა, მხოლოდ ცალკეულ შემთხვევებში შეიძლება მას არ მიენიჭოს ასეთი მნიშვნელობა. მისი აზრით, შემთხვევითი სიმთვრალის დროს. პიროვნების წინააღმდეგ მიმართული განზრახი დანაშაულების უმრავლესობა ხასიათდება განსაკუთრებული სისასტიკით და უკიდურესი ქვენა გძრობებით. ეს კი უნდა შეფასდეს ქმედების მომეტებული საზოგადოებრივი საშიშროებისა და მთვრალი დამნაშავის მომეტებული ბრალის ხარისხის ნიშნად⁹.

ჩვენი აზრით, ბეისენოვის ეს მოსაზრება არ უნდა ჩაითვალოს სწორად. მართალია, სიმთვრალე ზრდის ქმედობის საზოგადოებრივ საშიშროებას, მაგრამ თუ იგი წინასწარ განზრახული არ არის, არ გამოგადგება ბრალის მომეტებული ხარისხის დამადასტურებელ ნიშნად. როგორც თვითონ ბ. ბეისენოვი აღნიშნავს, ალკოჰოლი იწვევს პირის ინტელექტუალური, ნებითი და აფექტური სფეროს მოშლას. ამ დროს აღამიანს ეზღუდება თვითკონტროლის უნარი. ამიტომ არ შეიძლება სიმთვრალეში ბრალის ხარისხი მომეტებული იყოს, პირიქით, ბრალის ხარისხი ამ დროს ნაკლებია.

საერთოდ, დანაშაულის ჩადენი პირის საზოგადოებრივი საშიშროება განისაზღვრება მის მიერ ჩადენილი ქმედობის სიმძიმით, ასევე იმით, თუ რამდენად შეესაბამება ან პირიქით. სცილდება ჩადენილი ანტისაზოგადოებრივი ქმედობა მოცემული პიროვნების შეხედულებებს, იდეალებს თვისებებს¹⁰.

თუ გავიზიარებთ ბ. ბეისენოვის ამ მოსაზრებას, მაშინ იმ დასკვნამდე უნდა მივიდეთ, რომ შემცირებული შერაცხადუნარიანი პირის მოქმედებაც. თუ იგი აგრესიული ხასიათისაა, ბრალის მომეტებული ხარისხით ხასიათდება.

ბ. ბეისენოვი თავის მოსაზრებას იმითაც ასაბუთებს, რომ ფსიქიკაზე ალკოჰოლის დამორჯუნველი ზემოქმედების გამო, ვლინდება ბრალეული პირის ანტისაზოგადოებრივი განწყობა. რაც მეტია პირში ასეთი განწყობა, მით

⁹ Бейсенов В. С. Указ. работа, с. 133.

¹⁰ Сахаров В. А., О личности преступника и причинах преступности в СССР, М., 1951, с. 168—169.

უფრო მეტია სიმთვრალის დროს მისი გამომყვანების ობიექტური საშიშროება. არც ეს არგუმენტი გამოდგება სიმთვრალის, როგორც პასუხისმგებლობის დამამძიმებელ გარემოებად მიჩნევისათვის. საქმე ისაა, რომ პირი, რომელიც ანტისაზოგადოებრივი განწყობით ხასიათდება, მაგრამ სიფხიზლეში ახერხებს დათრგუნოს ეს განწყობა, სიმთვრალეში კი იგი ვლინდება ამა თუ იმ მოქმედებაში, ნაკლებად საშიშად უნდა ჩაითვალოს იმ პირთან შედარებით, ვისაც არ სჭირდება ალკოჰოლი თავისი განწყობის გამოსავლენად. წინააღმდეგ შემთხვევაში უნდა ვალიართ, რომ კანონმდებელი უფრო მკაცრად სჯის პიროვნების ანტისაზოგადოებრივ განწყობას თავისთავად და არ აქცევს ყურადღებას იმას, თუ რამდენად სასურველი იყო ამ პირისათვის ამ განწყობის გამომყვანება, რამდენად გამოავლინა საკუთარი ნება მან ამ ქმედების ჩადენისას.

როგორც აღვნიშნეთ, საქართველოს სსრ სსკ 39-ე მუხლის მე-12 პუნქტში ნათქვამია, რომ სასამართლოს უფლება აქვს, იმის მიხედვით, თუ რა ხასიათისაა დანაშაული, არ ცნოს ეს გარემოება პასუხისმგებლობის დამამძიმებელ გარემოებად.

აქ, ჩვენი აზრით, კანონმდებელს აქცენტი გადატანილი აქვს ჩადენილი დანაშაულის ხასიათზე და ამასთან მეორე პლანზეა გადაწეული დანაშაულის ჩამდენი პირის სპეციფიკური ფსიქიკური მდგომარეობა. თავისთავად აღნიშნული საკანონმდებლო დებულება, რომელშიც მითითებულია დანაშაულის ხასიათზე, ზოგადია, მისი გაგება ცალკეულ სასამართლოებს სხვადასხვაგვარად შეუძლიათ და ამდენად ქმნის შეცდომებისა და არასწორი შეფასების ფართო შესაძლებლობას. ამის დასტურია ის, რომ სწავლულ იურისტებს ზოგჯერ სხვადასხვაგვარად ესმით ეს საკითხი. მაგალითად, ბ. ბეისენოვის აზრით, პირი, რომელიც სიმთვრალის ნიადაგზე ჩადის გაუფრთხილებელ დანაშაულს, ყოველთვის უფრო საშიშია, ვიდრე ის პირი, რომელმაც იგივე მოქმედება სიფხიზლეში ჩაიდინა¹². ეს დებულება სწორია იმ შემთხვევაში, როცა პირის მოქმედება დაკავშირებული იყო მომეტებული საფრთხის წყაროსთან, ანდა ისეთ მდგომარეობასთან, რომელიც მისგან განსაკუთრებულ წინდახედულებას მოითხოვდა. მაგრამ ხომ შეიძლება ჩადენილი იყოს ისეთი გაუფრთხილებელი დანაშაული, რომელიც არ არის დაკავშირებული მამეტებული საფრთხი წყაროსთან. რომელი პირია საზოგადოებრივად, უფრო საშიში ის, რომელმაც გაუფრთხილებელი დანაშაული სიფხიზლეში ჩაიდინა, თუ ის, ვინც იგი ალკოჰოლის ზეგავლენით ჩაიდინა? ამ საკითხზე ა. გაბიანი სავსებით სამართლიანად მიუთითებს, რომ არავითარი საფუძველი არ არსებობს იმის მტკიცებისათვის, რომ არაფხიზელ მდგომარეობაში გაუფრთხილებელი მკვლელობის ჩამდენი პირი, ან ასეთი ქმედება ხასიათდებოდეს მომეტებული საშიშროებით. ზოგიერთ შემთხვევაში სიმთვრალე შეიძლება მოწმობდეს მოქმედებისა და დანაშაულის პიროვნების ნაკლებ საზოგადოებრივ საშიშროებას და სასამართლოს მიერ მხედველობაში უნდა იქნეს მიღებული, როგორც პასუხისმგებლობის შემამსუბუქებელი გარემოება¹³.

¹¹ Бейсенов Б. С. Указ. работа, с. 152.

¹² Там же, с. 136.

¹³ Габиани А. Уголовная ответственность за преступления, совершенные в состоянии опьянения, Тбилиси, 1968, с. 116.

და რაც მთავარია, როცა ვახასიათებთ დანაშაულის საზოგადოებრივ საშიშროებას, პასუხისმგებლობის დამძიმებასა და თუ შემსუბუქებას, აქ ყოველთვის მხედველობაში უნდა მივიღოთ არა მარტო ქმედობის ობიექტური საშიშროება, არამედ აგრეთვე ბრალის ხარისხი. უდავოა, რომ ბრალის ხარისხი პირისა, რომელსაც ალკოჰოლის ზეგავლენით შესუსტებული აქვს საკუთარი მოქმედების შეფასებისა და მისი ხელმძღვანელობის უნარი, უფრო ნაკლებია, ვიდრე ფხიზელი პირისა.

ჩვენი აზრით, სიმთვრალე შეიძლება იყოს პასუხისმგებლობის დამამძიმებელი გარემოება, მხოლოდ იშვიათ შემთხვევაში. საერთო წესისამებრ კი, იგი არ უნდა ამძიმებდეს სისხლისსამართლებრივ პასუხისმგებლობას. არ შეიძლება გავიზიაროთ მოსაზრება, რომელიც მოქმედი კანონმდებლის პოზიციას ამართლებს ალკოჰოლიზმის ნიდაგზე წარმოშობილ დანაშაულობასთან ბრძოლის აუცილებლობით¹⁴, რადგან ყოველად გაუმართლებელია ადამიანის გამოყენება რაიმე მიზნის მიღწევის საშუალებად.

და მაინც, რატომ და როდის არ უნდა ჩაითვალოს სიმთვრალე პასუხისმგებლობის დამამძიმებელ გარემოებად?

იურიდიულ ლიტერატურაში სიმთვრალის ფაქტთან პირის ფსიქიკური დამოკიდებულების მიხედვით ანსხვავებენ იძულებით, შემთხვევით, შეგნებულ და წინასწარ განზრახულ სიმთვრალეს¹⁵.

სანამ თითოეულ მათგანზე შევჩერდებოდეთ, უნდა აღვნიშნოთ, რომ ჩვენ ძირითადად მხედველობაში გვაქვს ჩვეულებრივი ალკოჰოლური სიმთვრალის ისეთი ხარისხი, რომელიც პირს არ ართმევს უნარს ანგარიში გაუწიოს საკუთარ მოქმედებას და უხელმძღვანელოს მას. ძლიერი სიმთვრალისას ბრალისა და სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობის საკითხს ჩვენ აქ არ განვიხილავთ, რადგან იგი ცალკე კვლევის საგანია.

თუ სიმთვრალე გამოწვეულია იძულებით, პირის ნებისაგან დამოუკიდებლად, მაშინ იგი არც ერთ შემთხვევაში, მიუხედავად სიმთვრალის ხარისხისა და ჩადენილი დანაშაულის ხასიათისა, არ უნდა ჩაითვალოს დამამძიმებელ გარემოებად. პირიქით, იგი პასუხისმგებლობის შემამსუბუქებელი გარემოებად ჩაითვლება, რადგანაც სუბიექტი ასეთ მდგომარეობაში აღმოჩნდა. მისი ნებისაგან დამოუკიდებლად. გარდა ამისა, როდესაც დანაშაულს ჩადიოდა, ასეო პირს ინტელექტუალური და ნებითი მომენტი რამდენადმე დაჭყეითებული ჰქონდა. ამიტომ თუ მყარად დავადგებით სუბიექტური შერაცხვის პრინციპს, მაშინ ჩადენილი დანაშაულის ხასიათსა და სიმძიმეს აქ ყურადღება არ უნდა მიექცეს.

ასევე არ შეიძლება ჩაითვალოს პასუხისმგებლობის დამამძიმებელ გარემოებად შემთხვევითი სიმთვრალე, როცა პირი თვრება შემთხვევით წარმოშობილ გარემოებათა გამო და ამასთან არასრულწლოვანების ან გამოუცდლობის გამო არ იცის, თუ რა ზეგავლენას მოახდენს ალკოჰოლი მის ორგანიზმზე. აქ ნაგულისხმევია ისეთი ვითარება, როცა პირს არა აქვს რაიმე დანაშაულის ჩადენის მიზანი. თუკი ასეთი პირი ალკოჰოლის ზეგავლენით ჩაიდენს რაიმე ძალადობით დანაშაულს, ან ვთქვათ ხულიგნობას, არ არსებობს საფუძველი პასუხისმგებლობის დამძიმებისათვის. ამის მიზეზი ისაა, რომ სიმთვრალე მისთვის შემთხვევითი მოვლენა იყო, ხოლო დანაშაულის ჩადენის დროს მარ-

¹⁴ Карпец И. И., Указ. работа, с. 66.

¹⁵ Бейсенов В. С., Указ. работа, с. 131.

თალია პოტენციურად უფრო საშიში იყო ფხიზელ პირთან შედარებით, მაგრამ დათრობამდე მის ჩადენას არ ითვალისწინებდა, ხოლო უშუალოდ დანაშაულის ჩადენის დროს შესუსტებული ჰქონდა თვითკონტროლის უნარი. მიგვაჩნია, რომ ძნელი არ არის პასუხი გავცეთ კითხვაზე, რომელი პირია უფრო საშიში: ვინც ძალადობით დანაშაულს შემთხვევითი სიმთვრალის ზეგავლენით ჩაიდენს, თუ ის პირი, ვინც ასეთ დანაშაულს ჩაიდენს სიფხიზლეში, როცა მას სრულიად ჰქონდა შენარჩუნებული შერაცხადობის როგორც ინტელექტუალური, ისე ნებითი მომენტი. რა თქმა უნდა, მეტად საშიშია და მორალურად მეტად ვასაკიცხია ამ დროს ფხიზელი პირი.

შემთხვევითი სიმთვრალის დროს პასუხისმგებლობა უნდა დამძიმდეს მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ პირს სამსახურებრივი ან სხვაგვარი მდგომარეობის გამო, რომელიც მისგან მოითხოვდა განსაკუთრებულ წინდახედულობასა და სიფრთხილეს, უფლება არ ჰქონდა მიეღო ალკოჰოლი (მაგალითად, მძღოლი, მორიგე ექიმი და სხვა) და მიუხედავად ამისა მაინც დალია. ამ შემთხვევაში აშკარად იზრდება როგორც პირის საზოგადოებრივი საშიშროება და მორალური ვასაკიცხაობა, ასევე ქმედობის საზოგადოებრივი საშიშროება.

შეგნებული სიმთვრალის დროს სუბიექტი, მართალია, თვრება დანაშაულის ჩადენის სპეციალური მიზნის გარეშე, მაგრამ ისეთ ვითარებაში, როცა საკუთარი გამოცდილებიდან ან სხვა გარემოებიდან გამომდინარე, შეეძლო გაეთვალისწინებინა ან ითვალისწინებდა მოსალოდნელ საზოგადოებრივად საშიშ შედეგს.

მაგალითად, პირმა იცის, რომ სიმთვრალეში მიდრეკილია სქესობრივი დანაშაულისკენ. ამხანაჯ გოგონასთან სტუმრად ყოფნისას დათვრა, ამასთან არ ჰქონია ასეთი დანაშაულის ჩადენის მიზანი, როცა თვრებოდა. სიმთვრალეში ალკოჰოლის ზეგავლენით მან მართლაც გააუპატიურა მისი ამხანაგი. მოცემულ შემთხვევაში სუბიექტს დათრობამდე შეეძლო გაეთვალისწინებინა მოსალოდნელი დანაშაულის ჩადენა, თუკი დაფიქრდებოდა ამ საკითხზე. მაგრამ ის ფაქტი, რომ შეეძლო და არ გაითვალისწინა სიმთვრალეში საზოგადოებრივად საშიში ქმედების ჩადენის შესაძლებლობა, მას არ ახასიათებს მომეტებულად საშიშად იმ პირთან შედარებით, ვინც ასეთი დანაშაული ჩაიდინა სიფხიზლეში, რადგან როცა დანაშაულს ჩადიოდა, ამ პირს მეტ-ნაკლებად მაინც შესუსტებული ჰქონდა თვითკონტროლის უნარი ფხიზელ პირთან შედარებით. ამიტომ ასეთ ვითარებაში დანაშაულის ჩადენისას არ არსებობს პასუხისმგებლობის დამძიმების საფუძველი, თუმცა იგი არ შეიძლება ჩაითვალოს არც პასუხისმგებლობის შემამსუბუქებელ გარემოებად.

შეგნებული სიმთვრალე მაშინ შეიძლება ჩაითვალოს პასუხისმგებლობის შემამსუბუქებელ გარემოებად, თუკი დანაშაულის ჩადენაში ერთგვარი კატალიზატორის როლი შეასრულა თვით დაზარალებულმა.

პასუხისმგებლობა ამ დროს უნდა დამძიმდეს მაშინ, თუკი პირი სამსახურებრივი, პროფესიული ან სხვა ვითარების გამო ვალდებული იყო ყოფილიყო განსაკუთრებით წინდახედული.

ამასთან დაკავშირებით, არ უნდა ჩაითვალოს სწორად ბ. ბეისენოვის მოსაზრება, რომ სიმთვრალე პასუხისმგებლობის შემამსუბუქებელ გარემოებად შეიძლება ჩაითვალოს. მხოლოდ მაშინ, როცა სუბიექტს ფაქტურად არა აქვს შესაძლებლობა ანგარიში გაუწიოს თავის მოქმედებას და უხელმძღვანელოს მას. მისი აზრით, როცა ვლაპარაკობთ იძულებით ან შემთხვევითი

სიმთვრალის შემამსუბუქებელ მნიშვნელობაზე. ყოველთვის მხედველობაში უნდა გვექონდეს ძლიერი ანუ მთლიანი სიმთვრალე¹⁶.

ამ მოსაზრებას ვერ გავიზიარებთ შემდეგი გარემოებების გამო: თუკი იძლეობთ დადგა ძლიერი სიმთვრალე, როცა პირმა ფაქტიურად დაკარგა შერაცხადობის უნარი, ამ შემთხვევაში იგი საერთოდ უნდა გათავისუფლდეს პასუხისმგებლობისაგან, რადგან სიმთვრალე გამოიწვია მისი ნებისგან დამოუკიდებელმა მიზეზებმა, ხოლო როცა საშიშ მოქმედებას ჩადიოდა, იგი უკვე შეურაცხად მდგომარეობაში იყო. ამიტომ ბრალი ასეთ ქმედობის მიმართ ვერ დასაბუთდება.

იგივე სიტუაციასთან გვაქვს საქმე, როცა პირი თავისი ახალგაზრდობის ან გამოუცდელობის გამო არ ითვალისწინებდა ალკოჰოლის ზემოქმედების ხასიათს მის ორგანიზმზე, ამდენად არ იცოდა ალკოჰოლის როგორი დოზა დაათრობდა ძლიერ, ანდა რა მოქმედებას ჩაიდენდა ასეთ ვითარებაში. ამიტომ შემთხვევითი ძლიერი ალკოჰოლური სიმთვრალისას ჩადენილი ქმედობისათვის, როცა პირს ფაქტიურად დაკარგული ჰქონდა შერაცხადობის უნარი, ბრალის დასაბუთება შეუძლებლად მიგვაჩნია.

დაბოლოს, უნდა შევეხოთ წინასწარ განზრახულ სიმთვრალეს, როცა სუბიექტი თვრება დანაშაულის ჩადენის მიზნით, ან იმ მიზნით, რომ ეს გარემოება მოიწველიოს თავის გამართლებებისათვის. ამ დროს, უმეტეს შემთხვევაში, არსებობს იმის საფუძველი, რომ სიმთვრალე ჩაითვალოს სისხლისმართლებრივი პასუხისმგებლობის დამამძიმებელ გარემოებად.

დანაშაულის სუბიექტის საზოგადოებრივი საშიშროების ხარისხი ამ შემთხვევაში შეიძლება ჩაითვალოს გამეტებულად არა მხოლოდ იმიტომ, რომ მან დათრობამდე კარგად მოიფიქრა დანაშაულის ჩადენა¹⁷, არამედ იმიტომაც, რომ ამ დროს პირს ამოძრავებს დანაშაულის ჩადენის დიდი სურვილი. ამ მიზნით იგი ალკოჰოლს იყენებს მასტიმულირებელ საშუალებად.

ამ საკითხზე იურიდიულ ლიტერატურაში არსებობს სხვა მოსაზრებაც. ნ. ტაგანცევი წერს, რომ თუ შევადარებთ იმ დამნაშავეს, რომელთაგანაც ერთმა ჩაფიქრებული დანაშაული ჩაიდინა მშვიდად, ყოველგვარი მეტყუობის გარეშე, ხოლო მეორეს დანაშაულის ჩასადენად დასჭირდა ხელოვნურად სტიმულირება, მაშინ ძნელი გადასაწყვეტია, რომელი მათგანი უფრო საშიშია საზოგადოებისათვის¹⁸.

თუ ამ კუთხით მივუდევებთ საძიებელ საკითხს, მართლაც ძნელი გადასაწყვეტია, თუ რომელი მათგანია უფრო საშიში საზოგადოებისათვის. მაგრამ, ჩვენი აზრით, აქ ყურადღება უნდა მიექცეს მეორე გარემოებასაც: პირი, რომელიც დანაშაულის ჩადენის სურვილით თვრება, დანაშაულს ჩადენის მომენტში უფრო საშიშია ფხიზელ პირთან შედარებით და მას ეს შეგნებული აქვს დათრობამდე. ამ შემთხვევაში სიმთვრალე ამძიმებს როგორც პირის საზოგადოებრივ საშიშროებასა და ბრალის ხარისხს, რამდენადაც იგი მოწმობს დანაშაულის ჩადენის დიდ სურვილს, ასევე პირისათვის წინასწარი შეცნობით ზრდის სიმთვრალეში ჩადენილი ქმედების საზოგადოებრივ საშიშროებას.

ყველაფერი ეს საფუძველს გვაძლევს დავასკვნათ, რომ პასუხისმგებლო-

¹⁶ Бейсенов В. С., Указ. работа, с. 137.

¹⁷ Бейсенов В. С., Указ. работа, с. 136.

¹⁸ Таганцев Н. С., Лекции по русскому уголовному праву. Часть общая. Вып. II, с. 449.

ბის დამამძიმებელ გარემოებად შეიძლება ჩაითვალოს დანაშაულის ჩადენა იმ პირის მიერ, რომელიც დათვრა დანაშაულის ჩადენის მიზნით. მაგრამ აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ეს გარემოება ყველა სახის დანაშაულთან მიმართებაში არ შეიძლება პასუხისმგებლობის დამამძიმებელ გარემოებად მივიჩნიოთ. კერძოდ, ისეთი დანაშაულის მიმართ, რომელთა საშიშროება არ გაიზრდება იმის მიუხედავად, მისი ჩამდენი პირი მთვრალი იყო თუ ფხიზელი. მაგალითად, თუკი პირი დათვრა ქრთამის აღების წინ, რათა მოეკრიბა გამხდლობა, ამით ქრთამის აღების საშიშროება ობიექტურად არ გაიზრდება. ამიტომ ასეთ შემთხვევაში პირის დათვრა ამ დანაშაულის ჩადენის მიზნით თავისთავად არ გვაძლევს საფუძველს, ჩავთვალოთ პასუხისმგებლობის დამამძიმებელ გარემოებად.

ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, მიზანშეწონილად მიგვაჩნია საქ. სსრ სსრკ 39-ე მუხლის მე-12 პუნქტი ფორმულირებულ იქნეს შემდეგნაირად:

„დანაშაულის ჩადენა იმ პირის მიერ, რომელიც დათვრა დანაშაულის ჩადენის მიზნით, ანდა დათვრა მაშინ, როცა სამსახურებრივი ან სხვაგვარი მდგომარეობა მისგან მოითხოვდა ზედმიწევნით წინდახედულობასა და სიფრთხილეს.“

სასამართლოს უფლება აქვს, იმის მიხედვით, თუ რა ხასიათისაა, დანაშაული, არ ცნოს ეს გარემოება პასუხისმგებლობის დამამძიმებელ გარემოებად“.

ჩვენი აზრით, ეს წინადადება მოიცავს ყველა შემთხვევას, როცა სიმთვრალეში დანაშაულის ჩადენა მოწმობს როგორც დანაშაულის ჩამდენი პირის, ასევე ჩადენილი ქმედების მომეტებულ საშიშროებას.

Н. В. ТОДУА

ОПРЕДЕЛЕНИЕ НАКАЗАНИЯ ЗА СОВЕРШЕННОЕ ПРЕСТУПЛЕНИЕ В СОСТОЯНИИ ОПЬЯНЕНИЯ

По действующему уголовному законодательству состояние опьянения признается отягчающим обстоятельством. Вместе с тем, суд вправе, в зависимости от характера преступления, не признавать это обстоятельство отягчающим ответственность.

Отсюда следует заключить, что при решении этого вопроса, акцент перенесен на характер преступления, а специфическое психическое состояние субъекта преступления остается без внимания. Дело в том, что лицо иногда из-за своей неопытности или иной причины не может предвидеть влияние алкоголя на его психику; порой не исключено, что его привели в такое состояние насильно или обманом, а преступление совершено после этого; иногда сами потерпевшие или другие лица выступают в качестве катализатора в совершении преступления.

В подобных случаях, независимо от характера преступления, состояния опьянения, на наш взгляд, не должно быть признано отягчающим обстоятельством.

Но ситуация меняется, когда с целью совершения преступления лицо умышленно приводит себя в такое состояние, поскольку у такого лица настолько сильно желание совершить преступление, что использует алкоголь в качестве стимулятора.

Опьянение может послужить отягчающим обстоятельством и в тех случаях, когда алкоголь принимается лицом, обязанным по своему положению быть особо предупредительным (так, имеет отношение с источником повышенной опасности и т. д.).

РАДКА РАДЕВА

ПРАВО ОБВИНЯЕМОГО НА ЗАЩИТУ В УГОЛОВНОМ
ПРОИЗВОДСТВЕ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ БОЛГАРИИ

1. Для болгарского уголовно-процессуального права характерна тенденция постоянного совершенствования уголовно-процессуальной системы и ее развертывания на основе права на защиту. В связи с укреплением социалистической законности, развитием демократии, совершенствованием организации и деятельности государственного аппарата болгарский законодатель постоянно стремится к всестороннему обеспечению и расширению отдельных проявлений права на защиту. В НРБ последовательно утверждается концепция, согласно которой укрепление процессуальных прав, предоставленных гражданам в уголовном процессе, не противоречит государственным интересам, а органически сочетается с ними.

Выражением обеспечения прав граждан в условиях социалистического общества является **конституционное закрепление** права на защиту. В Конституции Народной Республики Болгарии, принятой в 1971 г. (КНРБ), содержится общее положение, согласно которому при осуществлении правосудия граждане имеют право на защиту (ст. 138, п. 1) Право на защиту при осуществлении социалистического правосудия означает, что гражданам предоставляются все процессуальные средства, необходимые для защиты и их прав, и законных интересов (ст. 14, п. 3 УПК).

2. Законодатель в и. 2 ст. 138 КНРБ и в ст. 14 п. ТУПК устанавливает, что обвиняемый имеет право на защиту. Таким образом, обвиняемому обеспечивается право на защиту как в судебном, так и в предварительном производстве. Право на защиту обвиняемого охватывает все процессуальные права и, соответственно, процессуальные средства, необходимые для полного или частичного опровержения обвинения.

УПК в ст. 51 перечисляет права обвиняемого:

- знать, в чем он обвиняется и на основе каких доказательств;
- давать объяснения по обвинению;
- знакомиться с делом и делать необходимые извлечения;
- представлять доказательства;
- участвовать в уголовном производстве;
- предъявлять требования, делать замечания и возражения;
- высказаться последним;
- приносить жалобы на решения суда и органов предварительного производства, которые ущемляют его права и законные интересы;
- иметь защитника-адвоката;
- подсудимый имеет право на последнее слово.

Перечисление прав обвиняемого в УПК обеспечивает необходимую полноту права обвиняемого на защиту и точное установление всех его прав на отдельных стадиях процесса.

3. Основной гарантией права на защиту является **обязанность**

суде и органов предварительного производства разъяснять обвиняемому и др. гражданам, участвующим в уголовном производстве, их процессуальные права и обеспечивать возможность их использования (ч. 4, ст. 14 УПК). Далее УПК требует от следователя при предъявлении обвинения и во время следствия разъяснять обвиняемому его права (ч. 4, ст. 209, ч. 5, ст. 213) и обязывает соответствующие органы разъяснять права обвиняемому по поводу конкретных процессуальных действий.

Особое место среди гарантий обеспечения прав и законных интересов обвиняемого занимает **соблюдение уголовно-процессуальной формы**. Значение уголовно-процессуальной формы многостороннее — она обеспечивает соблюдение и осуществление социалистической законности в следственной и судебной деятельности, обеспечивает правильность расследования и решения уголовных дел по существу, установление истины и общественно-воспитательного результата деятельности суда. Следует подчеркнуть значение, которое имеет уголовно-процессуальная форма для обеспечения права обвиняемого на защиту.

Болгарский законодатель считает, что любое существенное нарушение процессуальных форм является основанием для отмены или изменения вынесенного приговора. А нарушение считается существенным во всех случаях, когда оно приводит к ограничению процессуальных прав сторон, ограничению права обвиняемого на защиту (ст. 330 УПК). Нельзя забывать, что процессуальные формы и их соблюдение являются гарантией не только защиты прав и законных интересов обвиняемого, но также и раскрытия объективной истины и избежания эксцессов. Поэтому не случайно то, что УПК не допускает доказательственных средств, которые изготовлены или собраны без соблюдения предусмотренных им порядка и условий.

Гарантия права обвиняемого на защиту неразрывно связана с закрепленной в УПК **презумпцией невиновности**. Согласно ч. 2, ст. 14 УПК обвиняемый считается невиновным до окончания уголовного производства вступившим в силу приговором, которым устанавливается противное. Гарантия реализации данного процессуального положения состоит в требовании к соответствующим органам доказать виновность обвиняемого; в запрете переложения бремени доказывания на обвиняемого; в указании, что обвиняемый не обязан доказывать свою невиновность (ст. 83 УПК); в требовании, чтобы суд признал подсудимого виновным, когда обвинение несомненно доказано; в установлении, что приговор не может основываться на предположениях (ст. 301 УПК). Верховный суд НРБ признает правильным того, что нарушение презумпции невиновности является абсолютным поводом для отмены приговора. Презумпция невиновности требует полной реабилитации лица, вина которого не доказана. Это является, в сущности, основанием возможности требовать возмещения за отбывание наказания или незаконного задержания под стражей (ст. 56 КНРБ).

4. Согласно ст. 50 УПК, обвиняемый — это лицо, которое привлечено к уголовной ответственности по обвинению в совершении преступления по условиям и в порядке, предусмотренным в кодексе. Прежде всего у обвиняемого есть **право знать, в чем он обвиняется**. Это право гарантировано законом.

Согласно ст. 207 УПК, когда на предварительном следствии собрано достаточно доказательств виновности определенного лица в совершении преступления и нет оснований для прекращения уголовного

производства, следователъ постановляет о привлечении лица в качестве обвиняемого. А согласно ст. 209 УПК следователъ должен предъявить обвинение **немедленно** после возбуждения дела. Обвинение предъявляется, когда следователъ предоставляет возможность обвиняемому и его защитнику ознакомиться с полным текстом постановления о привлечении в качестве обвиняемого и при необходимости дает дополнительные разъяснения. При каждом изменении обвинения следователъ должен предъявить новое обвинение (ст. 212 УПК).

5. С момента, с которого лицо может быть привлечено в качестве обвиняемого, у него есть **право давать объяснения** по предъявленному обвинению, причем те, которые он считает необходимыми. Объяснения обвиняемого по своей процессуальной природе являются не только средством доказывания, но и средством защиты. Согласно ст. 91 УПК, признание обвиняемого не освобождает соответствующие органы от обязанности собирать и другие доказательства по делу; обвинение и приговор не могут основываться только на признании обвиняемого.

Обвиняемого нельзя принуждать обещаниями, угрозой или иными мерами говорить или делать признания. Признание, вырванное угрозой или насилием, теряет силу средства доказывания. В Уголовном кодексе (ст. 287) предусмотрено наказание в виде лишения свободы до 10 лет за использование противозаконных средств принуждения для достижения признания обвиняемого. Руководствуясь заботой о предотвращении любого давления на обвиняемого с целью достижения признаний, Верховный суд НРБ придерживается точки зрения, что отсутствие признаний со стороны обвиняемого не может считаться уличающим обстоятельством. Отсутствие признаний не может быть препятствием для отсрочки исполнения приговора при условном осуждении.

Обвиняемый имеет право молчать. Согласно п. 3, ст. 82 УПК, нельзя делать выводы во вред обвиняемому из-за того, что он не дал или отказался дать объяснения, или не доказал свои возражения.

6. Уголовное производство в НРБ ведется на болгарском языке. Лица, не владеющие болгарским языком, могут пользоваться родным или другим языком. В этих случаях **назначается переводчик** (ст. 11 УПК). А в ч. 1, ст. 90 УПК указано, что, когда обвиняемый не владеет болгарским языком, то назначается переводчик. Расходы, связанные с переводами, включаются в судебные расходы. Переводчик используется в течение всего производства.

7. **Право обвиняемого представлять и требовать собирания доказательственных материалов** обеспечивает ему ведение активной защиты, и это право не ограничено сроком (ч. 2, ст. 114 УПК). Требование объективности, всесторонности и полноты расследования находит выражение в распоряжении ст. 86 УПК. Каждый обвиняемый имеет право настаивать, чтобы его дело рассматривалось при соблюдении этих требований.

8. Обвиняемый в уголовном процессе НРБ имеет право участвовать в уголовном производстве и делать предложения, замечания, предъявлять требования. Это право процессуальной активности, т. е. право реализовать все свои процессуальные права. Право обвиняемого участвовать в уголовном **судебном** производстве не подлежит никаким ограничениям. Обвиняемый имеет право присутствовать и при выполнении ряда следственных, процессуальных действий. При выполнении дополнительных следственных действий может присутствовать и обвиняемый, который их требовал (ст. 217, ч. I УПК).

Согласно УПК (ст. 268), по делам о преступлениях общего характера, за которые может быть назначено наказание в виде лишения свободы или более тяжкое, присутствие подсудимого на судебном заседании обязательно.

УПК ограничивает область заочного производства. Дело может быть рассмотрено в отсутствии подсудимого, который находится за пределами НРБ только тогда, когда это не мешает раскрытию истины, и если его местожительство неизвестно; когда подсудимый не может быть вызван по другим причинам; когда он вызван и не указал уважительных причин неявки.

9. Обвиняемый имеет право получить помощь при реализации предоставленных ему законных прав от адвоката, специально уполномоченного для этого (ст. 74 УПК). Защитником не может быть лицо, участвовавшее в производстве в другом процессуальном качестве (ч. 2, ст. 67, п. 4 УПК). Согласно ст. 71 УПК, защитник не имеет права отказываться от принятой защиты, кроме случаев, когда он не сможет исполнять свои обязанности по независящим от него причинам. В последнем случае он должен своевременно уведомить обвиняемого. Со своей стороны обвиняемый может в любой момент производства отказаться от защитника, кроме случаев, когда участие защитника в процессе является безусловно обязательным. Замена одного защитника другим может осуществляться только по просьбе или с согласия обвиняемого (ст. 7, УПК). Защитник должен согласовать с обвиняемым основные линии защиты. Если защитник сочтет, что основные линии защиты, предложенные обвиняемым, несовместимы с его обязанностями, он своевременно уведомляет об этом обвиняемого и продолжает защиту, если его не устраниют от процесса в установленном порядке. Законом не предусматриваются ограничения в отношении количества защитников.

УПК допускает участие защитника в принципе с момента предъявления обвинения. Защитник может участвовать в уголовном процессе при предъявлении обвинения в следующих случаях: по делам несовершеннолетних; когда обвиняемый ввиду физических или психических недостатков не может сам использовать свое право на защиту; когда по мнению прокурора участие защитника не затруднит раскрытие объективной истины (ст. 73 УПК).

Участие адвоката-защитника в процессе в ряде случаев необходимо. Так, согласно ст. 70 УПК участие защитника в уголовном производстве обязательно по делам несовершеннолетних; когда обвиняемый страдает физическими или психическими недостатками, препятствующими ему защищаться самому; когда дело возбуждено в отношении преступления, за которое предусматривается наказание в виде смертной казни или лишения свободы на срок не менее 10 лет; обвиняемый не владеет болгарским языком; интересы обвиняемых противоречивы и у одного из них есть защитник. Неназначение защитника, когда законом требуется его участие, есть нарушение, которое во всех случаях ведет к отмене вынесенного приговора.

10. В НРБ уделяется серьезное внимание проблеме быстроты уголовного производства. Быстрое и правильное расследование, рассмотрение и решение уголовных дел является не только предпосылкой эффективности уголовного воздействия, но и служит гарантией прав обвиняемых, а также потерпевших и отвечает интересам социалистического общества. Достигнутые в этом отношении результаты весьма положительны. Показательны следующие статистические данные. В 1985 г. 8% дознаний осуществлено в двухнедельный срок, 96% след-

ствий — в двухмесячный срок и лишь 0,5% — в срок от четырех до шести месяцев. Районные суды в стране решили в месячный срок 83,6%, а окружные суды — 91,1% уголовных дел. Учитывая, что день рассмотрения дела во второй инстанции определяется при вынесении приговора судом первой инстанции и что эта дата назначается в рамках месячного срока, видно, что в обеих инстанциях преобладающее число дел решается в срок не более двух месяцев. Если добавить к этой информации статистические данные о сроках, в которые заканчивается предварительное производство — как это указано выше, наглядно станут видны реальные достижения в отношении быстроты, с которой окончательно завершаются уголовные дела.

11. У обвиняемого есть **право обжаловать** решения суда и органов предварительного производства, которые затрагивают его права и законные интересы. На постановления органов предварительного следствия подается жалоба прокурору, а на постановления прокурора — вышестоящему прокурору (ст. 181 УПК). Право обвиняемого обжаловать приговор обеспечивается запретом *reformatio in pejus*. Это положение находит применение всегда в тех случаях, когда приговор обжалован только обвиняемым или его представителем (ст. 335, п. 2; ст. 343 УПК). Этот запрет строго соблюдается как при рассмотрении дела судом второй инстанции, так и судом первой инстанции, который должен рассмотреть дело после отмены приговора.

12. Согласно ст. 48 КНРБ, **гарантируется свобода** и неприкосновенность личности. Никто не может быть задержан более 24 часов без разрешения суда или прокурора. А в ст. 15 УПК указано: в отношении граждан, участвующих в уголовном производстве, не могут применяться меры принуждения, кроме случаев и в порядке, указанном в этом кодексе.

В течение уголовного процесса согласно ст. 146 УПК по делам общего характера по отношению к обвиняемому применяются меры пресечения. Ст. 205 УПК визирует исключительные случаи, при которых можно принять меры пресечения в отношении лица, не привлеченного в качестве обвиняемого, т. е. когда есть данные, уличающие лицо в совершении преступления и если существует серьезная опасность, что оно скроется или совершит новое преступление. Мера пресечения в этом случае отменяется, если в семидневный срок после приведения ее в исполнение лицу не будет предъявлено обвинение.

Мера пресечения — заключение под стражу применяется по делам о преступлениях, за которые предусматривается наказание в виде лишения свободы сроком на 10 или более лет или смертная казнь.

Однако в этих случаях согласно указаниями ч. 2, ст. 152 УПК мера заключения под стражу может не применяться, если нет опасности, что обвиняемый скроется или совершит другое преступление. В этих случаях обвиняемый освобождается под залог. Но когда существует обоснованная опасность, что обвиняемый скроется или совершит другое преступление, когда у обвиняемого нет постоянного местожительства или невозможно установить его личность и когда этого требуют важные государственные интересы, мера пресечения в виде заключения под стражу может быть применена и в случае других преступлений, за которые предусматривается наказание в виде лишения свободы. Решение, в котором определяется мера пресечения, должно быть мотивированным. Решение предъявляется обвиняемому (ст. 148 УПК). Мера пресечения в виде заключения под стражу следовательно может

применить только с согласия прокурора (ст. 206, п. 2 УПК). Прокурор осуществляет надзор за тем, чтобы заключение под стражу происходило только с его разрешения. При решении вопроса о разрешении заключения под стражу прокурор должен ознакомиться со всеми материалами, обосновывающими заключение, и, если необходимо, лично допросить лицо, которое нужно подвергнуть заключению (ст. 36 Закона о прокуратуре). Продолжительность содержания под стражей как мера пресечения ограничивается законом пределами срока, в который должно закончиться следствие. Предварительно, следствие должно быть закончено и дело отправлено прокурору не позднее двухмесячного срока со дня возбуждения предварительного производства. Этот срок главный прокурор может продлить до 4 месяцев и только в исключительных случаях до 6 месяцев (ст. 222 УПК).

Обоснованность меры пресечения в виде заключения под стражу проверяется и судом в распорядительном заседании (ст. 245 УПК). Постановление о заключении под стражу может быть обжаловано на общем основании и перед вышестоящим прокурором. Частные жалобы могут быть поданы и против определения суда первой инстанции по поводу заключения под стражу (ст. 344 УПК). Эти жалобы рассматриваются судом второй инстанции. Заключение под стражу во исполнение наказания в виде лишения свободы может быть осуществлено только на основе приговора, вынесенного компетентным судом и вошедшего в законную силу.

На основе Закона о прокуратуре прокурор осуществляет надзор в местах содержания под стражей. Прокурор должен немедленно освободить каждого, кто незаконно содержится в этих местах (ст. 45, п. 1 Закона о прокуратуре). Согласно ст. 15, п. 3 УПК, наряду с прокурором суд и органы предварительного расследования должны освободить каждого гражданина, который незаконно лишен свободы.

Следователь вправе задержать лицо, подозреваемое в совершении преступления, за которое законом предусмотрено наказание в виде лишения свободы или более строгое, в случаях, когда: лицо застигнуто при совершении преступления или непосредственно после его совершения; очевидец указал на данное лицо, как на совершившее преступление; на теле или одежде лица, при нем или в его жилище будут обнаружены явные следы преступления; лицо предприняло попытку скрыться, у него нет постоянного местожительства или не установлена его личность и есть данные, дающие основание для предположения, что оно совершило преступление. В протоколе о задержании лица следователь должен изложить основания задержания (ст. 202 УПК). О принятии этой процессуальной принудительной меры прокурор должен быть уведомлен не позже, чем через 24 часа. Прокурор должен сразу подтвердить ее или отменить. Если это необходимо для расследования, прокурор может продлить срок задержания не более чем до 10 дней. Если в этот срок подозреваемому не будет предъявлено обвинение, то следователь должен его освободить.

13. Конституция НРБ гарантирует неприкосновенность жилища, причем в ст. 49 указано, что без согласия проживающего никто не имеет право входить в его жилище или помещение или производить там обыск за исключением случаев и условий, предусмотренных законом. УПК предусматривает случаи, в которых можно производить обыск и выемки в жилищах и помещениях, связанных с данным преступлением, с целью отыскания и изъятия предметов, имеющих значение для дела; установления обстоятельств, при которых совершено

преступление; для обнаружения разыскиваемых лиц, а также трупов. Эти действия могут совершать только органы предварительного производства на основе постановления и суд на основании определения. Неприкосновенность жилища может быть нарушена только в случаях, когда на это есть законное основание (ст. 133—137 УПК).

14. В конституционную норму возведено право на защиту каждого гражданина от незаконного вмешательства в его личную и семейную жизнь, от посягательства на его честь и доброе имя (ст. 50). В связи с этим установлена неприкосновенность переписки, телефонных переговоров и телеграфных сообщений (ст. 51 КНРБ). Задержание и выемка почтовой или телеграфной корреспонденции могут совершаться только с разрешения суда или прокурора (ст. 139 УПК), их можно осуществить только в крайнем случае, при наличии указанных в УПК условий. Согласно законодательству НРБ, использование звукозаписи, изготовленной при подслушивании телефонных переговоров в качестве доказательственного средства недопустимо не только третьим лицом или собеседником, но и следователем. Суд и прокурор не имеют права давать разрешение на подслушивание телефонных переговоров с целью получения доказательственных средств.

15. Принцип равенства граждан перед судом реализован как конституционная норма, в которой указано, что суды применяют законы точно и одинаково ко всем гражданам и юридическим лицам. Одинаковое применение закона и равенство граждан перед судом отражено в ст. 5 Закона о судостроительстве и ст. 10 УПК. Равенство граждан перед судом есть прямое выражение общего принципа равенства граждан перед законом (ст. 35, п. 1 КНРБ). Не допускаются никакие привилегии или ограничения прав, основанные на национальной или расовой принадлежности, социальном происхождении, принадлежности к тому или иному полу или религии, образовательном цензе, общественном и имущественном положении. В силу п. 3, 4, ст. 35 КНРБ государство обеспечивает равенство граждан, создавая условия и возможности для осуществления их прав и выполнения ими своих обязанностей. Всякая проповедь ненависти или унижение человека по причине его расовой, национальной или религиозной принадлежности запрещаются и караются законом. Правосудие в НРБ осуществляется для всех граждан одними и тем же судами при одинаковых условиях. В УПК точно указано, что стороны в судебном производстве имеют равные процессуальные права, которые гарантированы (ст. 19).

16. Принцип, на базе которого строится вся система судостроительства в НРБ и который является гарантией прав личности в уголовном судопроизводстве, состоит в независимости суда и его подчинении только закону (ст. 129, п. 1 КНРБ, ст. 8 ЗУС; ст. 9 УПК). Независимость суда гарантируется его выборностью, тем принципом, что правосудие осуществляется только судами, равенством всех членов состава суда, установленным порядком вынесения приговора и т. д. Суд может и должен принять решение по внутреннему убеждению, основанное на объективном, всестороннем и полном исследовании всех обстоятельств рассматриваемого дела, руководствуясь законом. Суд организационно отделен от исполнительных органов государственной власти.

იხუმრებნია, რეპრესია, ქრონიკა

ОТКРЫТОЕ ПИСЬМО ТОВ. ЯРОШЕНКО Л. Д.

ТОВ. ЛУКА ДАНИЛОВИЧ!

Любой политэконом, да просто любой человек, прочитав интервью с Вами в газете «Правда» от 29 сентября 1989 года, не может с одной стороны не посочувствовать Вам из-за пережитых гонений и, с другой стороны, не может не порадоваться Вашему долготельию и искренне не пожелать крепкого здоровья и долгих лет жизни.

Как явствует из слов ведущего с Вами беседу А. Никитина, Вы всегда переживали «за честность, партийную позицию и гласность» и, надо полагать, переживаете по сей день. Я полностью поддерживаю Ваши жизненные принципы, однако информация об экономической дискуссии 1951 года, с которой я ознакомился по ее стенограмме в архиве акад. К. В. Островитянова, не позволяет мне молчать.

Я хочу, Лука Данилович, сказать во всеуслышание о Ваших новых ошибках.

Новые ошибки Вы «допустили», вспоминая исторические факты во время вышеупомянутой беседы на страницах «Правды».

1. Вы пишете (читайте: от Вашего имени пишут), что жертвой репрессии оказались «лишь из-за того, что в ноябре 1951 года на Всесоюзной экономической дискуссии честно высказал свое мнение об учебнике «Политическая экономия».

Репрессировать человека из-за какой-то позиции в науке — это кощунство. Но ведь принципы честности, справедливости не могут быть опровергнуты из соображений сочувствия? Тогда следует констатировать, что в Вашем предложении что ни слово, то неправда.

Вы говорите, что в 1951 году высказались об учебнике «Политической экономии». Первый учебник по политэкономии под редакцией акад. К. В. Островитянова в СССР появился в 1954 году. Допустим, что Вы имели в виду выступление по поводу макета учебника политической экономии. Однако Вас репрессировали не из-за выступления на дискуссии. И. В. Сталин точно указывает причину своего гнева — это Ваше письмо членам политбюро ЦК ВКП(б) от 20 марта 1952 года («Сталин И. В. Экономические проблемы социализма в СССР — М.: Госполитиздат, 1952, с. 58»).

2. Вы утверждаете, что после Вашего выступления «вскоре появился пробный тираж сталинского творения «Экономические проблемы социализма в СССР». Брошюру сначала издали лишь для участников дискуссии... там и оказались страницы, адресованные мне, в которых Сталин ругал меня».

Работа И. В. Сталина ни в каком издании не выходила только для участников дискуссии. Она имеет посвящение участникам экономической дискуссии. Вы, тов. Лука Данилович, в нем упомянуты

* Это уже было написано, как от Вас узнали, что Вы были «репрессированы за попытку вступить в письменную дискуссию со Сталиным» (Правда, 1989, 15 ноября).

не по поводу дискуссии, а по поводу мартовского письма. О Вас речь не идет в главной части — «Замечания по экономическим вопросам, связанным с ноябрьской дискуссией 1951 года».

3. Вы говорите, что до дискуссии работали «в Госплане, заместителем начальника отдела», однако, чтобы Вас наказать, «вызвали заместителя начальника ЦСУ», который и дал совет послать Вас в Иркутск. Читатель в недоумении — если Вы работали в Госплане, почему Вашей судьбой не распорядился председатель Госплана? При более четкой постановке вопроса, приблизительно так: где Вы работали **во время дискуссии?** Вы, наверно, ответили бы, что в это время Вы были начальником сектора Московского областного статистического управления.

4. Вы говорите, что «непосредственно за председательским столом восседал... химик Ю. Жданов — сын главного идеолога».

Во-первых, если уж точно, к этому времени А. А. Жданов не мог ничего возглавлять. Его уже не было в живых.

Во-вторых, на самом деле, согласно документам под заглавием «Стенограмма совещания участников дискуссии по макету учебника политической экономии», которые изложены в 38 томах (о них см.: Джибути М. Ч. Научная система политической экономии социализма: проблемы становления и развития — Тбилиси: Мецниереба, 1989; его же, К политико-экономической дискуссии 1951 года = Экономические науки, 1989, № 8, с. 103—113) за весь период дискуссии председательствовали Г. М. Маленков и М. А. Суслов. А на 17-ом пленарном заседании 29 ноября 1951 года, на котором Вы выступали первым (чтобы восстановить в памяти тот день, напомним, что кроме Вас на этом заседании выступили Чесноков Д. И. — главный редактор журнала «Вопросы философии»; Глушков В. П. — зав. сектором конъюнктуры ИЭ АН СССР; Теряева А. П. — с. н. с. ИЭ АН СССР) председательствовал М. А. Суслов. Ю. Жданов курировал другую дискуссию.

5. Вы утверждаете, что «три месяца длилась дискуссия на втором этаже здания ЦК». Дискуссия началась 10 ноября и закончилась 17 декабря 1951 года, то есть никак не три месяца. Если Вы берете в расчет встречу И. В. Сталина с некоторыми участниками дискуссии 15 февраля 1952 года, то все равно никак не получается три месяца.

Вот и все Ваши «современные ошибки». А сказать честно, Лука Данилович (здесь разрешите без «тов.»-а), Вы лукавите. Вы хотите исторические факты неверно фундировать в общественном сознании. Почему Вы это делаете? Ведь Вы сами представляете жертву неправды. Вы, предлагая порцию неправды, забываете об одном: ложь не бывает малой и большой, ложь не облагораживает. Она в принципе всегда аморальна. Ведь правду пережить нельзя, Лука Данилович! Вот Ваша самая большая ошибка.

Здесь можно было бы поставить точку, если бы не одна деталь. Все вышесказанное Вам понадобилось, чтобы скрыть Ваши же старые ошибки и представить себя для одной эпохи — героем времени, а для другой — жертвой. Ведь Вы не говорите о Ваших ошибках.

6. Вы утверждаете, что, выступая на экономической дискуссии, назвали учебник «антинаучным» и сделали это «в пику» «ученым мужам». На самом деле Вы на дискуссии ничего подобного не говорили. Ваше выступление застенограммировано в томе от 29 ноября 1951 года на 1—21 страницах.

7. Во время этого выступления Вами было сказано много ценного, но не они сделали Вас, хотя и жертвой, но известной. Если оставить без внимания Ваши же соображения, которые оказались в поле зрения И. В. Сталина, то только судя по Вашему выступлению на дискуссии можно утверждать, что ошибок у Вас в прошлом было достаточно.

Достаточно указать, что Вы отрицали возможность существования единой науки политической экономии для всех экономических систем.

Вы говорили, что «нельзя объединять под общим названием «Политическая экономия» изучение капиталистического и социалистического способов производства, изучение этих принципиально различных формаций и лежащих в основе их развития экономических законов» (с. 2).

Отрицали Вы противоречие между производительными силами и производственными отношениями.

Вы говорили, что при социализме производственные отношения «больше не противоречат развитию производительных сил. Основная проблема развития общественного производства заключается уже не в том, чтобы устранить противоречия в воспроизводственных отношениях людей, противоречия между производительными силами и производственными отношениями» (с. 4).

Однако продолжать не стоит. Пошатнувшееся доверие заставляет проверить, все ли, что Вы говорили на дискуссии, вытекает из тезисов, которые Вы показали академику Варга, или же они имеют еще и другой источник. Результаты я Вам сообщу.

С наилучшими пожеланиями
Михаил Чичикоевич Джибути,
кандидат экономических наук

г. Тбилиси

30.IX. 1989 г.

რამაზ მოჩორაძე

საზოგადოებრივი ეკონომიკური მიმდინარეობის სათავესთან

ქართული ეკონომიკური აზროვნების ისტორიაში განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტორს, პროფესორ კარლო შვეარდენის-ძე ორაგველიძეს.

კ. ორაგველიძე იმ მეცნიერ-ეკონომისტთა რიცხვს მიეკუთვნება, რომლებიც სამოღვაწეო ასპარეზზე გამოვიდნენ სოციალიზმის მშენებლობის პირველ წლებში, როდესაც სოციალიზმის ეკონომიკა ჩანასახოვან მდგომარეობაში იმყოფებოდა. იგი გვევლინება იმ პერიოდის ქართველ სწავლულ-ეკონომისტთა პლეადის ერთ-ერთ წარმომადგენლად, რომლის მეცნიერული ინტერესები არ შემოიფარგლებოდა მხოლოდ ეკონომიკური თეორიის აქტუალური საკითხებით.

ახასიათებდა რა მის მეცნიერულ დამსახურებას ცნობილი ქართველი მეცნიერ-ეკონომისტი, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპოდენტი, აწ განსვენებული, პროფესორი ვალერიან მელქაძე აღნიშნავდა: „პროფესორ კ. ორაგველიძის სასახელოდ უნდა ითქვას, რომ მის ნაშრომებში ასახულია და სწორადაა გადაწყვეტილი 20-30-იანი წლები ჩვენი რევოლუციური პრაქტიკისა და ეკონომიკური თეორიის წინაშე მდგარი აქტუალური ეკონომიკური და პოლიტიკური პრობლემები, მხოლოდ დიდი რევოლუციური შემართების და ენციკლოპედიური განათლების მქონე პიროვნებას შეეძლო ასე მრავალმხრივად გაეშალა თავისი მეცნიერული და პრაქტიკული მოღვაწეობა. იგი იკვლევდა სკკპ ისტორიის, პოლიტიკური ეკონომიის, ფილოსოფიის, საქართველოს ისტორიის სამრეწველო კაპიტალიზმის ჩასახვის და აგრარული ურთიერთობის განვითარების პრობლემებს. მეცნიერული დამაჯერებლობით და უტყუარი ფაქტებით ამხელდა ბურჟუაზიული ეკონომიკური მეცნიერების აპოლოგეტურ ხასიათს. განსაკუთრებით საყურადღებოა ის, რომ კ. ორაგველიძის ნაშრომებს თანამედროვე პირობებშიც არ დაუკარგავს მნიშვნელობა“¹.

კარლო (იესე) შვეარდენის-ძე ორაგველიძე დაიბადა 1902 წლის 6 თებერვალს (ძველი სტილით) სოფელ შუხუთში, ყოფილ ოზურგეთის მაზრაში, ამჟამად ლანჩხუთის რაიონი. ღარიბი გლეხის მრავალშვილიან ოჯახში. (1908—1912 წ.) პირველდაწყებითი განათლება მიიღო ადგილობრივ გორის-გვერდის ორკლასიან სასწავლებელში. შემდგომში (1913—1914 წ.) მან სწავლა გააგრძელა ლანჩხუთის სამოქალაქო სასწავლებელში. სადაც იგი შესანიშნავად ეუფლება რუსულ, ბერძნულ და ლათინურ ენებს.

1915 წელს კ. ორაგველიძეს სწავლის გაგრძელება სურს ხონის გიმნაზიაში სადაც იმჟამად სწავლობდა მისი უფროსი ძმა. გიმნაზიაში მიღების თა-

¹ ვ. მელქაძე, მ. ჭუმბურიძე, „გამოჩენილი მეცნიერი და საზოგადო მოღვაწე“ ჟ. „საქართველოს სახალხო მეურნეობა“, 1972, № 4, გვ. 53.

ობაზე მას სარეკომენდაციო წერილი მისცა ცნობილმა პოლიტიკურმა მოღვაწემ ნოე ყორღანიამ, რომელიც იმ პერიოდში შიგა სამეურნეო საქმიანობას ეწეოდა საკუთარ მეურნეობაში ლანჩხუთში.

ოჯახური მდგომარეობის გამო კ. ორაგველიძე ვერ აგრძელებს სწავლას ხონის გიმნაზიაში და 1917 წელს შედის ლანჩხუთის გიმნაზიაში, რომელიც წარმატებით დაამთავრა 1920 წელს. ლანჩხუთის გიმნაზიაში სწავლის პერიოდში იგი აქტიურად ებმება პოლიტიკურ ცხოვრებაში. 1918 წელს კ. ორაგველიძე შედის „თვითგანვითარების“ წრეში, რომელიც შემდგომში გარდაიქმნა „ახალგაზრდა მარქსისტთა“ ორგანიზაციად.

1918 წლის 26 მაისს კ. ორაგველიძე მონაწილეობას ღებულობს ქუთაისში ჩატარებულ „ახალგაზრდა მარქსისტთა“ პირველ კონფერენციაში, სადაც ჩამოყალიბდა ახალგაზრდული კომუნისტური ორგანიზაცია „სპარტაკი“.

1919 წლის დასაწყისში თბილისში ტარდება საქართველოს „ახალგაზრდა მარქსისტთა“ ყრილობა, რომელშიც კ. ორაგველიძე აქტიურ მონაწილეობას ღებულობს. ყრილობის დამთავრების შემდეგ იგი მოხსენებებით გამოდის გურიის სხვადასხვა სოფლებში. მის გამოსვლებს ესწრებოდნენ როგორც ბოლშევიკური, ასევე მენშევიკური პარტიის წარმომადგენლები.

მენშევიკური პარტიის ზეგავლენით „ახალგაზრდა მარქსისტთა“ ორგანიზაცია კარავს თავის პირვანდელ სახეს და გადადის მენშევიკური პარტიის პლატფორმაზე.

კ. ორაგველიძე თავდაპირველად რუსი ინტერნაციონალისტების პოზიციაზე იდგა. ზოლო საქართველოს დამოუკიდებელი რესპუბლიკის შექმნის შემდეგ, ქართულ მენშევიკთა მხარეს გადადის.

შემდგომში კ. ორაგველიძის შეხედულებებმა მეტამორფოზა განიცადეს და 1919 წლის მაისში იგი კომკავშირის და კომუნისტური (ბოლშევიკური) პარტიის რიგებში შედის.

1919—1921 წლებში კ. ორაგველიძე აქტიურ მონაწილეობას ღებულობს აჯანყებებში. მას რამდენჯერმე აბათიმრებენ. მისი რედაქტორობით გამოდის ლანჩხუთის „სპარტაკის“ ორგანიზაციის არალეგალური ყოველკვირეული ყურნალი „კომუნისტი“. იგი იყო გურიის სამაზრო კომკავშირის კომიტეტის მდივანი, მონაწილეობდა საქართველოს ახალგაზრდობის კომუნისტური კავშირის ორგანიზაციებისა და აღმოსავლეთის ხალხთა ყრილობის მუშაობაში.

1921 წლის 25 თებერვალს კ. ორაგველიძე საპატიმროში ზედება, საიდანაც გამოსვლის შემდეგ იგი აქტიურ მონაწილეობას ღებულობს საქართველოს პოლიტიკურ ცხოვრებაში.

შემდგომში კ. ორაგველიძე თბილისში მოღვაწეობს, სადაც მას ნიშნავენ საქართველოს კომკავშირის ცენტრალური კომიტეტის ბეჭდვითი სიტყვის ქვეგანყოფილების გამგედ და გაზეთ „ახალგაზრდა კომუნისტის“ პირველ რედაქტორად.

ამ დროისათვის მის მიერ დაბეჭდილი საგაზეთო სტატიებიდან აღსანიშნავია: „თეზისები მოხსენებისათვის ახალგაზრდა კომუნისტური ინტერნაციონალის მეორე კონგრესის შესახებ“, „სამჯავროს წინაშე“, „გამარჯვებისკენ“ და სხვა.

1925 წლის 25 აგვისტოს თბილისში რუსთაველის სახელობის თეატრის მცირე დარბაზში ჩატარდა საქართველოს კომკავშირის პირველი ლეგალური ყრილობა. ყრილობაზე კ. ორაგველიძეს ირჩევენ საქართველოს კომკავშირის

ცენტრალური კომიტეტის შემადგენლობაში და აგზავნიან ამიერკავკასიის კომკავშირის ყრილობაზე დელეგატად.

მოსკოვში ყრილობის დამთავრების შემდეგ კ. ორაგველიძეს სასწავლებლად სტოვებენ აღმოსავლეთის მშრომელთა კომუნისტურ უნივერსიტეტში, საიდანაც ის 1922 წლის თებერვალში გადადის სვერდლოვის სახელობის კომუნისტურ უნივერსიტეტში. სწავლის პერიოდში იგი ეცნობა დასავლეთ უკრაინის მკვიდრს, პროფესიით ისტორიკოსს ზლატა მარკის ასულ ბრომიკერს, რომელთანაც იქორწინა 1923 წელს.

1923 წელს სვერდლოვის სახელობის კომუნისტური უნივერსიტეტის დამთავრების შემდეგ კ. ორაგველიძე ერთი წლით ბრუნდება თბილისში პარტიულ სამუშაოზე. მას ნიშნავენ საქართველოს კომუნისტური (ბოლშევიკური) პარტიის ცენტრალური კომიტეტის ბეჭდვითი ჰიტყვის და პროპაგანდის სექტორის გამგედ.

კ. ორაგველიძე აქვეყნებს შემდეგ ნაშრომებს: „რელიგია და მარქსიზმი“ „მაკრატლის საკითხის გამო“, „რას ამბობენ ციფრები“ და სხვა. უმეტესობა ამ შრომებისა პოლიტიკურ-განმანათლებელ ხასიათს ატარებს და ამასთანავე უნდა აღინიშნოს, რომ იგი მთელ რიგ შრომებში მარქსისტულ-ლენინური მეთოდოლოგიაზე დაყრდნობით აანალიზებს საბჭოთა ეკონომიკის გარდამავალი პერიოდის განვითარების ამოცანებსა და პრობლემებს.

პარალელურად იგი მუშაობს ფილოსოფიის და ისტორიის საკითხებზე. გამოქვეყნებული შრომებიდან აღსანიშნავია: „მარქსი და ლენინი“, „ცოტა რამ ლენინიზმის შესახებ“, „რელიგია და მასთან ბრძოლა“ და სხვა.

1924-1928 წლებში კ. ორაგველიძე სვერდლოვის სახელობის კომუნისტური უნივერსიტეტის სამეცნიერო საბჭოს რეკომენდაციით სწავლას განაგრძნობს მოსკოვის წითელი პროფესორის ინსტიტუტის ეკონომიკის ფაკულტეტზე.

ინსტიტუტში სწავლის პერიოდში კ. ორაგველიძე ნაყოფიერ მეცნიერულ მოღვაწეობას ეწევა. აქვეყნებს შრომებს: „კაპიტალიზმის განვითარება ამიერკავკასიის სოფლის მეურნეობაში“, „ნამდვილი და ყალბი მარქსიზმი“, „რუსეთის კომუნისტური პარტიის ისტორია“.

1928 წელს კ. ორაგველიძე სათავეში ჩაუდგა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პოლიტიკური ეკონომიის კათედრას, რომელსაც ხელმძღვანელობდა 1929 წლის სექტემბრამდე. მისი ხელმძღვანელობით კათედრაზე ფართოდ გაიშალა მუშაობა საქართველოს და ამიერკავკასიის აგრარულ ურთიერთობათა მეცნიერული შესწავლისათვის. კათედრაზე მუშაობის პერიოდში მას მხარში ედგნენ ისეთი გამოჩენილი მეცნიერ-ეკონომისტები როგორებიც იყვნენ: იოსებ ბაჯაძე, ზოსიმე ჩახვაძე, გიგლა კვიციანიძე, ალექსანდრე ერქომაიშვილი და სხვები.

1928-1931 წლებში კ. ორაგველიძე საქართველოს კომუნისტური (ბოლშევიკური) პარტიის ცენტრალური კომიტეტის წევრობის კანდიდატია. 1929 წლის ოქტომბრიდან 1930 წლის აპრილამდე ის მუშაობს საქართველოს სსრ ცენტრალური სტატისტიკური სამმართველოს უფროსად.

1930 წელს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამგეობის შუამდგომლობით საქართველოს სსრ განათლების კომისარიატი კ. ორაგველიძეს ანიჭებს პროფესორის წოდებას. ამავე წელს საქართველოში დაარსდა მეცნი-

ერებათა აკადემია, რომელმაც მხოლოდ რამდენიმე თვე იარსება. აკადემიის ვიცე-პრეზიდენტად არჩეული იყო კ. ორაგველიძე.

1930 წლის ნოემბრიდან 1931 წლის აგვისტომდე კ. ორაგველიძე სამეცნიერო მივლინებით იმყოფებოდა გერმანიაში.

გერმანიიდან დაბრუნების შემდეგ კ. ორაგველიძეს ნიშნავენ ამიერკავკასიის ეკონომიკური ინსტიტუტის დირექტორად. ამავე დროს შეთავსებით მუშაობს საქართველოს მარქსიზმ-ლენინიზმის ინსტიტუტში, კითხულობს ლექციებს პოლიტეკონომიაში თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში, არის ჟურნალ „საქართველოს სოციალისტური მეურნეობის“ რედაქტორი.

1931 წლიდან კ. ორაგველიძეს ირჩევენ საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის და ამიერკავკასიის აღმასრულებელი კომიტეტის წევრად.

„რესპუბლიკაში გაჩაღებულმა სოციალისტურმა მშენებლობამ მოითხოვა მაღალი კვალიფიკაციის სპეციალისტთა მასობრივი მომზადება, რის დასაყმაყობად საჭირო გახდა უნივერსიტეტიდან ჯერ პოლიტექნიკური (1928) წ., ხოლო შემდეგ სასოფლო-სამეურნეო (1929 წ.) და სამედიცინო (1930) წ. ინსტიტუტების გამოყოფა. სამწუხაროდ, ამ პროცესს შეეწირა თვით უნივერსიტეტიც. საქართველოს სსრ სახალხო კომისართა საბჭომ გააუქმა იგი. ეს გამოწვეული იყო არა იმდენად ობიექტური მიზეზებით, რამდენადაც ნიპილისტური განწყობილებით, რომელიც სუფევდა იმ დროს რესპუბლიკის პოლიტიკურ და საბჭოთა ლიდერებს შორის საუნივერსიტეტი განათლების მიმართ. ამ განწყობილებას არ იზიარებდნენ უნივერსიტეტის კეთილდღეობისათვის მზრუნველი პარტიული და სახელმწიფო მოღვაწეები“². მათ შორის იყო კ. ორაგველიძეც.

1929-1931 წლებში კ. ორაგველიძის მიერ გამოქვეყნებული შრომებიდან აღსანიშნავია „კოლექტიურ მეურნეობათა განვითარების ახალი პერიოდი“, „კოლექტივები და საბჭოთა მეურნეობები ზუთი წლის შემდეგ“, „სოფლის მეურნეობის კოლექტივიზაცია“ და სხვა. კ. ორაგველიძე ამ შრომებით, რომლის უმეტესობა მან მიუძღვნა სოფლის მეურნეობის აგრარულ საკითხებს, გამოეხმაურა პარტიის მიერ დასახულ სოფლის მეურნეობის რეკონსტრუქციის პროგრამას.

1932-1935 წლებში კ. ორაგველიძეს ნიშნავენ საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის კულტურისა და პროპაგანდის განყოფილების გამგედ და ჟურნალების „პროპაგანდისტის“ და „ბოლშევიკის“ რედაქტორად.

1933 წელს აღდგენილ იქნა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი და კ. ორაგველიძე კვლავ სათავეში უდგება პოლიტიკური ეკონომიის კათედრას. ამავე წელს გამოდის მისი ბროშურები და წიგნები: „კარლ მარქსი როგორც ეკონომისტი“, „რეალიზაციის თეორიის საკითხებისათვის“ და „აბსოლუტური რენტის თეორია“.

1935 წლის 28 მარტს საქართველოს სსრ განათლების სახალხო კომისარიატის ბრძანებულებით (ბრძანება № 190) კ. ორაგველიძე ინიშნება თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის რექტორად.

ამავე წლის 19 დეკემბერს უნივერსიტეტის ეკონომიკური ფაკულტეტის

² ანდრია ბიწაძე, „ცოდნის, განსწავლის მშობლიური ტაძარი“, „კომუნისტი“ 1988 17 ივნისი.

აღსანიშნავია, რომ კ. ორაგველიძე არ ერიდებოდა ავტორიტეტს. მაგალითად 1923 წელს მან კომკავშირულ ჟურნალ „მომავალში“ დაბეჭდა სტატია სათაურით „ლენინურ-სტალინური თეორიის სიწმინდისათვის ნაციონალურ საკითხში“ სადაც მან გააკრიტიკა სტალინის ნაშრომები ეროვნულ საკითხში. რაც მას შემდგომში არ აბათიეს და აიძულეს შეცდომის სახით ელიზარებინა ჟურნალ „ბოლშევიკის“ ფურცლებზე⁴.

1937 წლის 28 ივლისს კ. ორაგველიძეს აპატიმრებენ. ორი დღით ადრე დააპატიმრეს მისი მეუღლე ზლატა მარკის ასული ბრომიკერი, რომელიც იმ დროს მარქსიზმ-ლენინიზმის ინსტიტუტის დირექტორის მოადგილე იყო.

კ. ორაგველიძეს ბრალდებად წაუყენეს უნივერსიტეტში კონტრევოლუციური ორგანიზაციის ჩამოყალიბება. მასთან ერთად რეპრესირებულნი იქნენ მეცნიერ-ეკონომისტები: ზ. ჩახვაძე, შ. კვიციანი, ი. ფალოძე და ბევრი სხვა უნივერსიტეტის თანამშრომელი. როგორც კ. ორაგველიძის ძმის პროფესორ ი. შ. ორაგველიძის მოგონებებიდან დასტურდება, რომელიც ესწრებოდა კ. ორაგველიძის ბინის ჩხერკას. სხვა ნივთებთან ერთად კომფისცირებული იყო კონსპექტებისა და ხელნაწერების 17 შეკვრა. ასე დაიკარგა კ. ორაგველიძის გამოუქვეყნებელი ნაშრომები, მათ შორის პოლიტიკური ეკონომიის სახელმძღვანელოს ხელნაწერი და მრავალი სხვა მასალა, რომელთა ბედი დღემდე უცნობია.

1956 წელს კარლო ორაგველიძე და ზლატა ბრომიკერი რეაბილიტირებულ იქნა სსრკ მთავარი სამხედრო პროკურატურის მიერ.

ვ. მეღვინე წერდა „თავისი მდიდარი მემკვიდრეობით, კ. ორაგველიძე საესეებით იმსახურებს იმას, რომ ქართველ სწავლულ ეკონომისტებს შორის მას თავისი ღირსეული ადგილი მიეკუთვნოს. ღრმა შინაარსის მეოხებით

კ. ორაგველიძის გამოკვლევები თანამედროვე საზოგადოების მშენებლობის ეტაპზე არ კარგავენ მნიშვნელობას და აქტუალობას. ამიტომ სრულიად აუცილებელია და გამართლებული ამ გამოჩინილი მეცნიერისა და საზოგადო მოღვაწის რჩეული ნაწერების გამოცემა. ისინი უდაოა, დიდ დახმარებას გაუწევენ პოლიტიკური ეკონომიის, ეკონომიკურ მოძღვრებათა, ისტორიკთა და საერთოდ ქართული საზოგადოებრივი აზროვნების განვითარებით დაინტერესებულ მკითხველებს“⁵.

კ. ორაგველიძის თეორიული მემკვიდრეობის ანალიზი ცალკე გამოკვლევის საგანია, რომელიც განხილულ იქნება მომდევნო სტატიებში.

Р. И. КОЧОРАДЗЕ

Резюме

В труде освещена жизнь и деятельность известного грузинского ученого-экономиста Карло Шеварденичи Орагвелидзе. Отражена его заслуга в развитии грузинской экономической науки. Передано содержание и значение опубликованных трудов, которые и на сегодняшний день остаются актуальными.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკის ინსტიტუტის სოციალური ეკონომიკის განვითარების გამოცდილების განზოგადებისა და ქართული ეკონომიკური აზრის განყოფილებამ.

⁴ კ. ორაგველიძე „ლენინურ-სტალინური თეორიის სიწმინდისათვის ნაციონალურ საკითხებში“, „ბ. ბოლშევიკი“, 1935, № 7-8, გვ. 164.

⁵ „საქართველოს სახალხო მეურნეობა“, 1972, № 4, გვ. 61.

ანგორ სხვაში

ერთი რუსული დემოგრაფიული ტერმინის ქართული შესატყვისის
შესახებ.

რუსულ ენაში არის ტერმინი „ДОМОХОЗЯЙСТВО“ რომელსაც ქართულად „საოჯახო მეურნეობად“ თარგმნიან, მაგრამ მაშინ როგორღა იქნება ტერმინი „СЕМЕЙНОЕ ХОЗЯЙСТВО“-ს ქართული თარგმანი? თუ ისიც კვლავ საოჯახო მეურნეობად ვთარგმნით? (რასაც სამწუხაროდ ხშირად აქვს ადგილი).

ჩვენი აზრით, უმჯობესი იქნებოდა, რომ ამ ტერმინებიდან მეორე გვეხმარა, როგორც „საოჯახო მეურნეობა“, — რომელიც აგრეთვე წარმოადგენს შესაბამისი რუსული ტერმინის პირდაპირ სიტყვისიტყვით თარგმანს (და საერთოდ ვანა უმჯობესი არაა ტერმინები ვთარგმნით პირდაპირი მნიშვნელობით თუკი ამის შესაძლებლობა არსებობს); — ხოლო პირველი კი გვეთარგმნა როგორც „სახლთმეურნეობა“. მითუმეტეს, რომ „სახლი“ უძველესი ქართული სიტყვაა და ოდითგანვე აღნიშნავდა ოჯახს.

ამასთან დაკავშირებით უპრიანია მოვიყვანოთ ერთი პატარა ამონაწერი მ. ბეჭაიას წიგნიდან¹, რომელშიც აღნიშნულია რომ: „თვით ტერმინი „ოჯახი“ (ისევე როგორც რუსული „очаг“) თურქული წარმოშობისაა, კერძო, სახლს ნიშნავს და შედარებით გვიანაა ფეხმოკიდებული საქართველოში. ისტორიულ დოკუმენტებში იგი პირველად „სამოქალაქო ჰსკულდებაში“ (1799-1800 წ.) გვხვდება (სჯ. 103. 1 საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმთან არსებული „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტის დამდგენი კომისიის ფონდები). შესატყვისი ძველ ქართულში იყო „სახლი“, რომელიც თავდაპირველად მთელ საგვარეულოს, გვარს ნიშნავდა. „თავდაპირველად ქართული „სახლი“ წარმოადგენდა მიწაზე მჯდომს მატრიარქალურ კომუნას, რომელიც თავისი ზრდის გარკვეულ საფეხურამდე, ერთს ჰერქვეშ ცხოვრობდა“² ისტორიული დოკუმენტებისა და კულტურული წყაროების ანალიზით აკად. ივ. ჯავახიშვილმა დაასაბუთა რომ „უკვე V საუკუნეში საქართველოში „სახლი“ მართო საგვარეულოსა და გვარს კი არ ნიშნავდა, არამედ ერთ ცოლქმრობაზე დამყარებულ ოჯახსაც (იხ. ქ-ლი ერის ისტორია I. 232) შემდგომში ხომ ამგვარი მნიშვნელობა უფრო და უფრო უნდა განმტკიცებულიყო“³. ამავე დროს და გარდა ამისა „სახლის, ოჯახის, განსაკუთრებით კი ერთ ჰერქვეშ მცხოვრებ სახლობის აღსანიშნავად და მოსახლეობის აღმნიშვნელ ტერმინად მიღებული იყო „კომლიც“⁴.

1 მ. ბეჭაია — ოჯახის განვითარების სოციალური პრობლემები თბ., 1980, გვ. 26.

2. სიმონ ჯანაშია — შრომები, თ. 1949 წ. გვ. 132.

3 ივ. ჯავახიშვილი — ქართული სამართლის ისტორია. წიგნი მეორე — ნაკვეთი პირველი ტფ. 1928 წ. გვ. 24.

4 იქვე, გვ. 25.

რაც შეეხება თვით ტერმინებს „домохозяйство“-ს და „семейное хозяйство“-ს შორის განსხვავებას, დემოგრაფიული თვალსაზრისით იგი მნიშვნელოვანია. კერძოდ ეს განსხვავება თავს იჩენს ოჯახის, როგორც დემოგრაფიული სტატისტიკის შესწავლის ობიექტის განსაზღვრისას, აქ მათ შორის მნიშვნელოვანი განსხვავებაა, ამის საილუსტრაციოდ მოვიყვანო რამდენიმე ამონაწერს წიგნიდან: „Принципы и рекомендации в отношении проведения переписи населения и жилого фонда“, რომელიც 1981 წელს გამოცა ნიუ-იორკში გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის წევრი ქვეყნებისათვის: «При рассмотрении вопросов касающихся характеристик домохозяйства (или семей), необходимо учитывать различие между понятиями «домохозяйство», «семья» и «семья как единица учета», которые применяются в настоящем документе. Из определения «домохозяйства» и «семьи» явствует, что домохозяйство и семья являются альтернативными единицами учета, которые не могут использоваться в одной и той же переписи населения. Большинство стран принимают домохозяйство в качестве общей структуры, в рамках которой выявляется большая часть отдельных лиц, однако некоторые страны используют для этой цели семью.

Различие между домохозяйством и семьей заключается в следующем:

а) домохозяйство может состоять только из одного лица, в то время как семья должно состоять по меньшей мере из двух лиц: члены домохозяйства, куда входят несколько человек, не обязательно должны быть связаны между собой, в то время как для членов семьи это обязательно.

В том случае, если в качестве единицы учета выступает семья, домохозяйство не поддается определению. Однако, если в качестве единицы учета выступает домохозяйство, то семьи, в рамках домохозяйства поддаются определению.

Однако следует отметить, что понятие основной семьи относится ко всем случаям независимо от того, используется ли в качестве единицы подсчета домохозяйство или семья⁵.

მეორე მხრივ თუ გავატარებთ პარალელს „домхозяйка“-ს და „домохозяйство“-ს თარგმანებს შორის, დავინახავთ რომ მიუხედავად იმისა, რომ ქართულში არის სიტყვა „მეოჯახე“, რომელიც შეესაბამება რუსულ ტერმინს „семьянин“ („семьнинка“) „домохозяйка“ ითარგმნება როგორც დიასახლისი ე. ი. „სახლთან“ ურთიერთკავშირში და რატომ არ შეიძლება რომ „домохозяйство“ ითარგმნოს როგორც „სახლმეურნეობა“.

ამ ტერმინის სრულფუნქციანობის ნათელსაყოფად ვიტყვი, რომ თავისი შინაარსით იგი მიგვანიშნებს მეურნეობის ისეთ ფორმაზე, რომელსაც სახლში აქვს ადგილი. აქ მას შეუძლია შეცვალოს ნაკლებად მოსახერხებელი მაგრამ უკვე ხმარებაში მყოფი ისეთი ქართული გამოთქმა, როგორცაა „ნა-

⁵ Принципы и рекомендации в отношении проведения переписи населения и жилого фонда. ООН. Нью-Йорк, 1981, част. 2, глава V, § 2, п. 2.62, 2.63, 2.64, с. 96.

ტურალური კარჩაკეტილი მეურნეობა“, რომელიც თავისი შინაარსით იგივეს გულისხმობს რასაც „სახლთმეურნეობა“. თუკი არსებობს ნატურალური „კარჩაკეტილი“ მეურნეობა, მაშინ ხომ უნდა არსებობდეს „კარგადებული“ მეურნეობაც? თუკი ასეთი არ არსებობს რა საჭიროა ამ გამოთქმაში ალევგორიული აზრის ჩადება, როცა არის იმის შესაძლებლობა რომ პირდაპირ ვინმართ ტერმინი „სახლთმეურნეობა“.

ჩვენი მოსაზრების დასადასტურებლად მოვიყვანთ კიდევ ერთ არგუმენტს, ტერმინი „ДОМОХОЗЯЙСТВО“-ს ქართული თარგმანიც რომ სახლთან უნდა იყოს დაკავშირებული ამაზე მიუთითებს ის ფაქტიც რომ არსებობს თავისთავად „БЕЗДОМНОЕ ХОЗЯЙСТВО“-ც ე. ი. უსახლკარო მეურნეობა და არა უოჯახო მეურნეობა. იგივე „Принципы и рекомендации в отношении проведения переписи населения и жилого фонда“-ს განმარტებით „Бездомное хозяйство определяется как хозяйство без крова... члены этих хозяйств переносят небольшую собственность, принадлежащую им, вместе с собой, спят на улицах, подъездах или на пирсах или в любом другом случайном месте“⁶.

ჩვენი აზრით, ამ მოყვანილი დასაბუთებებიდან ნათლად ჩანს, რომ უმჯობესია ტერმინი „ДОМОХОЗЯЙСТВО“ ითარგმნებოდეს არა როგორც „საოჯახო მეურნეობა“, რომელიც შეესაბამება ტერმინს „семейное хозяйство“-ს, არამედ როგორც „სახლთმეურნეობა“, რაც თავის მხრივ, ჯერ ერთი შესაბამისი რუსული ტერმინის პირდაპირ თარგმანს წარმოადგენს და მეორეც უფრო მოსახერხებელი სახმარია თავისი შინაარსობრივი თვალსაზრისითაც.

ამ ტერმინებთან დაკავშირებით შეიძლება ვინმემ იკითხოს როგორღა იქნება ტერმინი „домашнее хозяйство“-ს თარგმანი? ჩვენ ვთვლით, რომ ამ ტერმინის უკვე ხმარებაში არსებული ქართული შესატყვისი „შინა მეურნეობა“ სავსებით სრულად გამოხატავს მის შინაარსს და თანაც სრულ შესაბამისობაშია ჩვენს მიერ მოყვანილ მსჯელობასთან რამეთუ „შინ“, „შინა“ — ნიშნავს „სახლში“.

რაც შეეხება ჩვენს მიერ შემოთავაზებული ტერმინის კეთილზმომადგენლობა (რაც თავისთავად მნიშვნელოვანი ფაქტორია ტერმინის დადგენისას) უნდა აღინიშნოს, რომ იგი არ ჯდერს იმაზე ცუდად ვიდრე უკვე საკმაოდ გავრცელებული ტერმინი „ხალხთმოსახლეობა“. ასე, რომ ჩვენი აზრით, ტერმინი „სახლთმეურნეობა“ აქვს ყველა საფუძველი იმისათვის რომ იხმარებოდეს სხვა ანალოგიური ტერმინების გვერდით.

А. Ш. САХВАДЗЕ

О ГРУЗИНСКОМ ПЕРЕВОДЕ ОДНОГО РУССКОГО ДЕМОГРАФИЧЕСКОГО ТЕРМИНА

В статье дается попытка разграничения в грузинском языке терминов «семейное хозяйство» и «домохозяйство» в связи с неидентичностью их содержания и предлагается соответствующий грузинский термин.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის სოციოლოგიისა და დემოგრაფიის განყოფილებამ.

⁶ Принципы и рекомендации в отношении проведения переписи населения и жилого фонда. ООН, Нью-Йорк, 1981 г. част. I, глава V, § 2, п. I 227, с. 69.

საქართველოს სსრ მეცნაერებათა აკადემიაში

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია საბუნებისმეტყველო, ტექნიკურ და საზოგადოებრივ მეცნიერებათა დარგში ახალგაზრდა მეცნიერთა საუკეთესო ნამუშევრების გამოსავლინებლად 1990 წლისათვის აცხადებს კონკურსს.

კონკურსში გამარჯვებულთათვის დაწესებულია ორი მედალი და ფულადი პრემია, თითოეული 200 მანეთის ოდენობით, რომელსაც ყოველწლიურად დეკემბერში ანიჭებს საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია ახალგაზრდა მეცნიერებს საუკეთესო მეცნიერული ნამუშევრებისათვის.

მედლები და პრემიები მიენიჭებათ ცალკეულ მეცნიერებს საუკეთესო მეცნიერული ნამუშევრებისათვის (მეცნიერულ ნაშრომთა სერიისათვის ერთიანი თემატიკის მიხედვით) აღმოჩენისათვის, გამოგონებებისათვის.

მედლებისა და პრემიების მოსაპოვებლად კონკურსში მონაწილეობისათვის დაიშვებიან სამეცნიერო-კვლევითი დაწესებულებების, უმაღლესი სასწავლებლების საწარმოებისა და ორგანიზაციების მეცნიერი და სამეცნიერო-ტექნიკური თანამშრომლები, მასწავლებლები, სტაჟიორ-მკვლევარები, ასპირანტები, რომელთა ასაკიც არ აღემატება 33 წელს.

კანდიდატების წამოყენების უფლება აქვთ:

- ა) სამეცნიერო დაწესებულებებისა და უმაღლესი სასწავლებლების სამეცნიერო საბჭოებს;
- ბ) სამინისტროებს, უწყებებს;
- გ) სამრეწველო საწარმოთა და საკონსტრუქტორო ბიუროების ტექნიკურ საბჭოებს.

ორგანიზაციები, რომელნიც წამოაყენებენ კანდიდატებს, ვალდებული არიან არა უგვიანეს ოქტომბრისა, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის სათანადო განყოფილებაში წარწერით „საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მედლის (პრემიითურთ) მოსაპოვებლად“ წარმოადგინონ:

- ა) მოტივირებული წარდგენა, რომელიც შეიცავს ნამუშევრის მეცნიერულ დახასიათებას;
- ბ) გამოქვეყნებული სამეცნიერო ნამუშევრის (ნაშრომთა სერიის) აღმოჩენის ან გამოგონების მასალები 3 ეგზემპლარად;
- გ) ცნობები ავტორის შესახებ (ძირითადი სამეცნიერო ნაშრომების, აღმოჩენების, გამოგონებების სია, სამუშაო ადგილი და თანამდებობა, დაბადების წელი, ბინის მისამართი).

ცნობები ტელეფონით: 93-29-86, 93-88-89.

692/14

ფასი 85 კპპ.

ინდექსი 76196

ISSN 0206-569X, Изв. АН ГССР, сер. экономики и права, т. IV, № I-II2